LOVRE KATIĆ

KRALJICA JELENA

LOVRE KATIĆ

KRALJICA JELENA

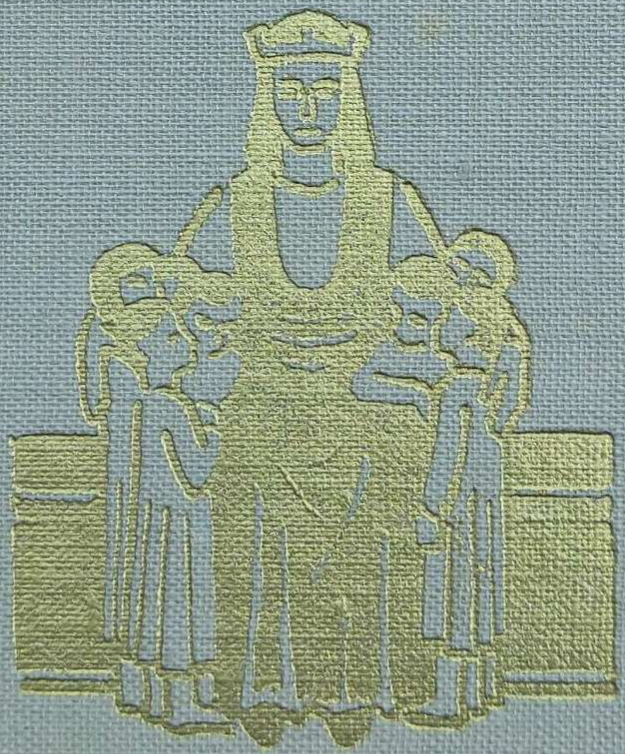

DR LOVRE KATIĆ

LOVRE KATIĆ

KRALJICA JELENA

ROMAN IZ DOBA HRV. NAR. VLADARA

S ILUSTRACIJAMA VJEKOSLAVA PARAČA

KNJIŽNICA DOBRIH ROMANA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
IZDAJE HRV. KNJIŽ. DRUŠTVA SV. JERONIMA
OSAMNAESTO KOLO * 1935 * KNJIGA 72.

JERONIMSKA KNJIGA ČETIRISTA SEDAMDESET DRUGA

TISKARA NARODNE PROSVJETE, ZAGREB, TRENKOVA ULICA BR. I

I.

Putnici, koji su iz primorja zalazili preko Klisa u zagorje, nijesu nikada čekali, da ih noć uhvati u Solinu. Dva su puta vodila na Klis. Jedan ispod današnjih Mravinaca, kroz ondašnje selo Prosik, pa pokraj crkve toga sela posvećene sv. Tekli. Stajala je ta crkva ispod Huma, malene izbrežine na obronku Mosora. Taj stari Hum danas još nosi ime, koje nas sjeća davnih vremena, o kojima pričam. I danas narod zove taj brežuljak Sutikva, a to je ime postalo od Sutikla iliti Sutekla (Sv. Tekla). Ispod toga Huma dizala se sve do turskoga doba crkva, a Prosik pripadaše kraljevskom domu Trpimirovića. Od Sutikve i danas, kao i u staro vrijeme, vodi put iznad vrela rijeke Jadra pa preko Kose u Klis. Tim je putem prolazio trgovac, seljak, vlastelin i građanin hrvatske prijestonice tvrdoga grada Klisa zato, jer je onaj drugi preko mosta na rijeci Jadru pa kroz stari Solin vodio kroz polje posuto samim kamenjem i ruševinama. Kazivao je svijet, da se tuda vide noću neki sablasni ognji pa i procesije sa svjećicama. Neki su čuli i glasove, pjevanje, zazivanje. I tako noću, pa ni u puklo podne, kad je također jezivo, ne bi između solinskih gomila prošao ni Latin ni Hrvat.

Na zapadu Solina na domak selu Putalju bilo je selo Smoljevac, koje ime i danas ovaj predio nosi, kao svjedok žive i neprekidne tradicije i posjeda hrvatskoga imena u ovome kraju. Šta li se dakle uzbuniše u oba sela, Smoljevcu i Prosiku, stari i mladi, muško i žensko, kad se pročulo, da se tamo među stotinama grobova u Manastirima nastanio u jednom grobu neki čudni pustinjak. Niko nije znao kazati, odakle je ni kojega je roda. Pričali su, da je gospodskoga roda, da je u mladosti bio vrlo lijep i da su se mnoge djevojke u nj zagledale, a on da je nagrdio lice, da ih odbije od sebe. Još mu je samo

zvonak glas ostao od sve mladenačke ljepote. Kad bi u noći pjevao psalme i himne, iz daljine se pričinjalo, da se anđeoski glas razliježe lijepom solinskom dolinom. Bježao je od ljudi, i kad su mu došli nekoji, da će s njim zajedno pokornički živjeti, morali su brzo ostaviti taj način života. Sam je govorio, da u samostanu nema za nj mjesta i da bježi od ljudi, kao da je gubav. Nekoliko puta su mu Saraceni popalili ubogo zaklonište, a on se vazda sklanjao u kakvo drugo još siromašnije. I tako ga sudbina dovela u groblje solinskih mučenika. Izlazio bi iz svoga skrovišta samo nedjeljom i svecem, da sluša sv. misu tamo u Rižinicama ili u Putalju kod Sv. Jurja, ali da mu se ljudi ne približe, pravio se čudakom. Oko glave zamatao je nekakvu izdrpanu lisičju kožu, a o štapu preko ramena visio mu ogrtač, ako se tako može nazvati nekoliko krpa, što su se jedva jedna uz drugu držale. Pa opet su ljudi hrlili k njemu. Kupili se oko njegova stana — podzemnog svedenoga groba. Tu je on zajedno s mrtvačkim kostima spavao, sjedio i iz te rupe razgovarao se, makar preko volje, sa svojim posjetiocima. Bilo ih je, koji su ga posjećivali iz radoznalosti, a drugi, da ga pitaju, što im je raditi u raznim prigodama života.

Otkad je nekom patriciju splitskome otkrio neke neugodne tajne, tih je radoznalaca bilo manje. Ukroćen je mnogi nasilnik na pogled te ćelije. Neki poznati siledžija, koji je ucvilio mnogo udovica, nagrabio mnogo tuđega blaga, pred ovim je pustinjakom kleknuo, a suze curkom mu kvasile razbojničko lice. Napokon je sagradio crkvicu, sam pustinjak mu je ošišao plemićku kosu, pa je uz crkvicu sa svojom družinom pokornički boravio preostale dane života. Zavađena bratstva su se mirila, krvarine opraštale, kud je pustinjak stizao.

A kad pane noć, onda pustinjak izlazi iz svoga skrovišta i pod vedrim nebom motri zvijezde uzdižući duh k vječnosti u nebeske daljine iznad svjetlila, što su mu se s plavetne beskrajnosti veselila. Oko njega razbacano kamenje, mramorje polupano, stupovi skršeni — grad pod nogama mu tužna slika moći rimske, koju skrši barbarska ruka kao osvetnica tolikih robova. Stršili su sablasno zidovi palača, crkava, kupališta. Ljeskao se na mjesečini bijeli mramor, svjetlucao se granit. Plazile su zmije i gušterice, kuda je nekada stupala lagana noga gospođa, drača i kupina prekrila bogate

atrije. Novca si mogao naći, što se prosuo u nemiloj bježaniji Solinjana po ulici.

Kud je gdjegdje ostalo prazne zemlje na negdašnjim trgovima, tu je probujala trava, a inače sve crno, popucalo od vatre, što je sažgala metropolu Dalmacije — Solin.

Pustinjak se razgovarao s tim kamenjem. Korio je mramor i poganske kipove golih tjelesa, cjelivao je grobove mučenika oko sebe, na kojima se još čitko vidjelo pismo: Domnius, Venantius, Gajanus, Asterius. Molio se za časne biskupe, kojima je vidio natpise. I dani su mu kao nigdje prolazili među tim društvom.

Jednoga proljetnoga dana godine 950. približavala se k stanu pustinjakovu sa strane Kaštelanskoga polja kićena povorka. Sve sama gospoda hrvatska i dvorjanici prate dvije odlične gospođe. Jedna je od njih blijeda lica, crnih, ali regbi ugaslih očiju, u korotnom ruhu, pogurena stasa. Davno je bilo vrijeme, kada se na njezinu licu javljao smiješak, tako joj je trpak izraz one crte oko finih tankih usnica. Jedan oštar, ali ne dubok zarez uhvatio se s obje strane usta. Kad hoda, nestalno stupa, kao da se boji, da će na jamu nabasati. Druga je visoka i uspravna. Na licu joj se zrcali i neka tuga i blagost, ali i duševna jakost.

Pustinjak je izdigao ruku iznad očiju motreći, ko to opet dolazi mutiti pokoj njegove duše.

Gospođe, gospoda! Obijesna družina! Ili ne, tko zna — možda nesretni ljudi — duše pune bola. Nitko im ne pozna rane i ne vida im ih... I pustinjak se obrati, požali prve svoje misli. Sažali više gospodske jadnike, nego ikakva gubavca. Da, njih drže sretnima i mrze ih, a gubavca miluje i Bog i ljudi.

I iziđe im ususret, kako nikome nije. Pogađao je pustinjak misli, poznavao je srca i tajne duše.

„Bog vas utješio, Bog vam mira podijelio!" zavapi, kad se sastao s njima.

„Oče, kako znaš, čemu smo k tebi došle?" upita kraljica Jelena, ona druga visoka gospođa.

A pustinjak odgovori:

„Isus je rekao Zakeju: Znao sam za te prije, nego te vidjeh na smokvi. Gospodin Krist, Jedinorođeni Očev, rekao je: Dođite k meni svi, koji ste ožalošćeni..."

I razvi se razgovor, a svaka riječ pustinjakova padala je kao kap ulja na ustalasanu vodu. Duša one

prve gospođe, kraljice Margarite, bila je kao tmurno nebo, na kojemu amo tamo proviri kroz oblak koja zvijezda. Kraljice i pratnja zajedno s pustinjakom sjeđahu na polupanim sarkofazima i prevaljenim kolonama...

„Taština nad taštinama... Tako prolazi slava svijeta..." govoraše pustinjak upirući prstom u razvaline slavnoga grada, što im ležahu pod nogama. „Zlato, sjaj, a sada ? Kićene pratnje, ponosne vojske samo oblak, koji je prošao i rasplinuo se. A duše ? Ovi ovdje negda prezreni, a danas i zauvijek slavni i sretni... Blaženi progonjeni radi pravde... Blaženi milosrdni... Blaženi čista srca..."

I dalje je govorio pustinjak svojim čistim glasom, kao da se gorski pijesak roni, kao da potok u proljeće žubori, a oči mu kao da gledaju tamo u plaveti nebeskoj otvoreno nebo i blaženike u slavi nebeskoj. A kad svrne oči k zemlji, ona regbi sad se otvorila i čuj — jauk, očajne glasove, što iz njene utrobe dopiru — to prokletnici urliču.

Kraljice, a i pratnja, pod dojmom riječi svetoga čovjeka stajahu kao okamenjene.

A kad je on uvidio, da ih je predobio za svoje nazore, onda zastade, pa će opet :

„Gradite sebi skrovišta, gdje grizica ne grize..."

Već su ženama suze oblile lice, a muškarci ne znaju, kuda bi svratili pogled : ako u pustinjaka, on ih probada svojim crnim velikim očima, što iz dubokih šupljina prodiru u dno srca, ako naokolo, čini im se, da duhovi iz onih ruševina mašu potvrđujući riječi pustinjakove.

„Sveti Božji čovječe..." zače prva kraljica Jelena.

„Ne sveti, već grešni i nedostojni..." upade u riječ pustinjak.

„Slugo Božji," nastavi kraljica, „što nam je onda činiti ? Ostaviti svijet ? Zaći u grobove ?"

„Ne, ne, ne ! Grobovi su za nas nedostojne, ne u grobove ! Bog je vas stavio, da upravljate svijetom. Teže je to nego u grobu živjeti. Upravljajte tako, da ne ogriješite svoje duše, a tuđe da spasite. Krojite pravicu po Božjem pravu, hranite siromahe, napojte žedne, zaodjenite gole."

„Sve to radih od mladosti svoje..." odgovori Margarita.

„Praštajte uvrede !"

PUSTINJAK RAZGOVARA S KRALJICOM JELENOM I KRALJICOM MARGARITOM NA RUŠEVINAMA SOLINA

„Oprostih ..." prošapta kraljica Margarita.

„A za pokojnike dižite zadužbine, kako stoji u zakonu našega kraljevstva: Ako po propuštanju Božjem u buni pučkoj kralj pogine, oni, koji se drže krivima, moraju milostinju dijeliti, a čuvati onu crkvu, koju je podigao, a ako je robove oslobodio, braniti ih. Sa ženom i djecom njegovom blago postupati."

Kraljica Margarita udari u grčevit plač.

„Ne plači, dijete moje, ne plači! Sretniji su oni, koji odlaze, nego koji ostaju," tješio ju je pustinjak.

Te riječi smetoše Jelenu, te ona ispriča pustinjaku, kako kralj Krešimir nema nikakva veselja ni volje za život.

„Kralj nije kriv, ja to znam posve dobro. Kralj Krešimir nije kriv, ni Miroslav nije kriv. Drugi su to zločinci spremili," govoraše pustinjak.

Sada upotrebi svu silu svojih riječi, da utješi kraljice. Kako je prije otvarao nebesa i pakao, tako u taj čas lijevaše melem. Kao u majke, kad dijete tetoši, da ga umiri, tako su sada njegove riječi bile meke i lagodile su dušu.

Kad se primaklo vrijeme njegove molitve, pustinjak ustade, da se povuče u grob. Kraljica Jelena zamoli ga, da se potrudi do kraljevskoga dvora u Klisu. Pustinjak odbi tu molbu, a kad mu ona spomenu, da to moli radi samoga kralja, za zdravlje njegove duše, reče, da će se on sam moliti za nj.

*

Kroz ruševine jedva nalazeći put nije se kraljevska družina uputila prema blizome Klisu, već na obale rijeke Jadra. Na današnjem Gospinu Otoku bilo je nešto pobacanih ruševina maloga rimskog zaseoka. U hladu vrba i jablanova sakrila se kraljevska mlinica i stupa. Voda je žuborila kroz jaže, a iz mlinica se čulo klepetanje mlinova. Kad je pratnja prispjela k mlinu, istrča na vrata mlinice začuđen i zatečen takvim posjetom mlinar tresući sa sebe brašno i klanjaše se duboko i ponizno. Izišli su i pomlioci, slobodni hrvatski seljani iz obližnjih župa. Pozdravljaju i oni, ali vedro i bez straha. Plemeniti su to ljudi župe Poljica. Presušila je rijeka Žrnovnica, u ono doba zvana i Badi, pa su doveli mlivo u kraljevske mlinove.

Kad se kraljica upustila u razgovor s njima, jedan je od njih već počeo navijati govor na nekakvu parnicu

svoga plemena s nadbiskupom splitskim radi plemenskih dubrava. To je bio uzrok, da se kraljica Jelena brzo oprostila od njih pa je sa svojom pratnjom opočinula na dnu otoka.

Lijep je taj otok na rijeci i danas, a u ono doba, kad nije ljudska ruka još toliko tamanila brestove, jablanove i vrbe, bio je ograđen i urešen zelenom šumicom. Kroz vrbe se bijelili krovovi kraljevskih mlinica. Na istok otoka prostire se uvala Prosik, kraljevsko dobro, sve do Mosora. Na kamenoj kosi toga dobra diže se kula, a podno te kule dvorac „curtis" i nekoliko zgrada gospodarskih, što su se skrile pod kosu od bure kao jatašce golubova. Upravitelj dobra Dragobrat opazio je kraljevsku pratnju i izašao joj ususret. Običan je on gost na kraljevskom dvoru, jer mu je na brizi sve polje pod Klisom. Iznenadio se, kad je opazio kraljicu Margaritu, ali poštenjačina Dragobrat pristupi najprije k njoj i pozdravi je, a onda k Jeleni.

Jelena se nije ni zbunila radi toga postupka. Poznaje dobro Dragobrata. Pošteno i vjerno čuva on kraljevsko dobro, ponosan je sa svoga roda, koji je u nekoj i krvnoj vezi s kraljem, a ne preda ni pred kim. Mnoge je čestite Hrvate obranio, kad su ih opadali kod kraljice, da su pristaše ubijenoga Miroslava i da spremaju bunu. Nisu poštedjeli ni mladoga tepčije Slavogosta. S reda bijahu to najgnusniji doušnici pokojnoga Miroslava. Mrzio ih je Dragobrat prije pa i poslije i kako je kušao trgati njihove mreže za kralja Miroslava, tako je i za Krešimira. Opočinuvši u hladu stoljetnoga brijesta kraljica je zamolila Dragobrata, da ručaju vani, tu pod brijestom.

Sluge su hitro pojili konje, bacali im sijeno. Žene su otrčale po svježu vodu, mlade djevojke po saće meda, jedan dječak sa svojom družinom popeo se na krušku i trese granama, a kruške zrele padaju kao kiša.

Pratnja je sjela podalje i odjelito od kraljica.

Na kamenom stolu bilo je već krušaka, meda, mlijeka, sira i kruha.

Veseo Dragobrat skočio je na sve strane, da bude sve u redu. Oči mu se iskrile, noge nisu regbi ni ticale zemlju. Gleda tepčiju i kao da bi htio nešto reći. Toliko ga to muči, da to i kraljice opažaju. Margarita u svojoj tuzi kao da se razvedrila i nujno se nasmiješila blago gledajući Dragobrata.

„A gdje ti je stopanjica?" upita ga.

„Lucija, Lucija, amo te!" viknu Dragobrat ženi, koja je iza vrata sakrita kroz jednu škulju motrila kraljice.

Napravljajući odijelo na sebi iziđe iz kuće stasita plava žena od kakvih 30 godina. Stidno pristupi pred kraljice.

Kraljica Margarita ustade i zagrli je jecajući. Koliko je dana ona provela tu u Prosiku šećući po livadama, tražeći pod kupinom ljubice, motreći u Jadru pastrve. Maštala je, kako su sretne u vodi — nemaju dušmana, a Lucija bi je tješila. Pričala joj, kazivala, da i pastrve imaju svoje dušmane — ljude. „Jest, imaš pravo, ljudi su jedini neprijatelji na čitavom svijetu. Jest, i Bogu i sebi i svakom stvorenju." I kad joj je sinčić Trpimir umirao, Lucija ga je u krilu držala. Sve je to u taj čas prohujilo srcem Margarite. A kad se kralj radi veće sigurnosti zatvorio u Knin, moradoše se rastati.

Jelena je samo u zemlju gledala. Gotovo se žalostila. Kao da je ljubomorna bila. Lucija je i njoj mila, vjerna. Napokon zamoli Margaritu, da sjedne, a i Luciji ponudi mjesto.

„Oprosti kraljice, a tko će mi prigledati poslužbi?"

„Odredi koga drugoga, a mi se želimo s Dragobratom i s tobom razgovarati."

Dragobrat se vrti na sjedalu, nema mira.

„Tebi je nešto, Dragobrate," primijeti Jelena.

„Nešto! Puno mi je, srce mi je puno u svoj našoj tuzi," raširivši ruke reče Dragobrat. „A ako dopustiš, kraljice, ja bih najradije i kazao, što mi je."

„Govori!" reče Jelena.

„Da govorim? A tko to može iskazati?"

Suze, što se javile na očima, obrisa dlanom pa nastavi:

„Zajedno sam odrastao na ovome polju s obadvjema. Bile su njive i lugovi puni našega smijeha. Tebe sam, kraljice," obrati se k Margariti, „čuvao, kad si s mojom Lucijom ovuda lutala. Briga si mi velika bila, da te ne bi zmija, da ne bi zvijer, da ne bi gusar, razbojnik, Saracen, Latin, a i Hrvat, učinio zla. Moj pokojni otac čuvao je ovo imanje, čuvam ga i ja — kralju Hrvata, pa koji bio. I zato bih život dao i za..."

Margarita već jeca. Jelena mahnu rukom Dragobratu, da ublaži govor.

„A eto, sve je u Božjoj ruci. A Bog je dobar, nego neprijatelj čovjek posred pšenice posija ljulj i otide... A sad, kad vas vidim obje zajedno, slutim na dobro."

I dugo bi svoja čuvstva izlijao Dragobrat, da mu Jelena ne prekinu govor:

„Slavogoste, kaži mu i razloži, čemu smo se k njemu navratili!"

„A da komu biste, a da komu nego Dragobratu? Recite, gospoje. Odsijeci, Dragobrate, ruku desnu — evo je na panj, pa da je siječem."

„Čuj!" prozbori ban. „Po savjetu pustinjaka gradit ćemo crkvu za lijek dušama živućih, a pokoj umrlih. I onda se dođosmo svjetovati s tobom o tome poslu."

„Spomenik ljubavi i mira! Da se srećom i prije gradio!"

Toga dana bi uređeno: gradit će se dvije crkve — jedna Bl. Djevici Mariji, Majci Božjoj, Presvetoj i Prečistoj, a druga sv. Stjepanu Prvomučeniku, imenjaku pokojnog Stjepana - Miroslava. Sv. Stjepan je vapio milost u Boga i za svoje neprijatelje. O mjestu, gdje će se graditi, kasnije će se promisliti. Kraljica Margarita predat će mnogo svilena ruha i zlata za ures crkve.

„A još nešto!" kraljica će Jelena. „Dragobratovo koljeno će čuvati kosti kraljeva. U crkvi sv. Stjepana neka se kopaju kraljevi. Tamo ćemo prenijeti i mrtve kosti pokojnih, Dragobrate. Hoćeš li nam dati sina Dragomira, da ga predamo u samostan, neka izuči škole i bude jednom opat?"

„Predajem," reče tiho Dragobrat. To mu je bila najteža žrtva. Dragomir bijaše živa slika njegova.

One večeri, kako je Jelena otišla u Klis sa svojom pratnjom, a ostavila Margaritu u Prosiku s jakom pratnjom kod Dragobrata, sve sluge u Prosiku dobile su bogatu večeru.

Dugo se razgovarao te noći Dragobrat sa svojom Lucijom, a na svršetku još i dometnuo:

„I naš Dragomir mora biti žrtva pomirnica."

Lucija je prvorođenca osobito voljela, pa joj ga je bilo teško pregorjeti. Zato upita Dragobrata:

„Pa što je naš Dragomir skrivio, da on mora biti žrtva? Neka se žrtvuju krivci!"

A Dragobrat odgovori:

„Ej, luda ženska glavo! Bog ne prima žrtvu okaljanu, niti grešnik može zadovoljiti za grijeh, već se traži jagnje bijelo i nevino, koje će ponijeti tuđe grijehe..."

II.

Mosor i Kozjak posuo je snijeg, a solinskim poljem bjesnila je snažna bura vijući zrakom jata gusaka i pataka. Na kliškom ždrijelu nosila je pijesak, koliko je bila žestoka. Smetovi snijega su se nakupili uza zidove i bregove, a na goleti jedva da se i zemlja držala. Po dvorištu kraljevskog dvorca na kliškoj vrleti trčale su sluge kupeći ruke u rukave i cvokoćući zubima od zime.

U ognjenoj kući oko širokoga ognjišta, niska i gnjilom nabita, posjeli su uz kralja i kraljicu od doglavnika samo dvorski djed Grubiša, župan sokolar Bolan i župan psar Crnota. Ostali su kod svojih domova, gdje će proslaviti božićne blagdane. Služinčad je skupljena tamo u drugoj ognjenici, odakle se čuje pjesma i veselje.

Uz ognjište kraljica i ne sjedi, već zamotana u debeo ogrtač prislonila se uz prag i zuri u vedru večer.

Vrapci nošeni burom traže zaklona pod slamnatim strehama staja i u rupama na kućama. Ciče i vrište.

Na vratima jedne kućice skupila se bosonoga djeca zajaprenih obraščića, tapkaju nogama od studeni i prate s veseljem cvrkut vrabaca željni, da im tko od starijih uhvati kojega. Kad je ptiče stjerano zimom i vjetrom uletjelo u kućicu, nasta čitava graja.

Kraljica zuri u krvavi zapad. Gleda Split i sjeća se svoga doma.

„Jeleno, što zebeš? Sjedni k vatri!" kralj će.

„Neka me! Lijepo mi je," odvrati kraljica.

„Gospođo kraljice, hladno je i prozepst ćeš, a nije ti za nevolju," dvorski će djed Grubiša.

„Gledam, kako se djeca vesele, što uloviše vrapca," reče Jelena i uputi se k ognju. Sjede do djeda.

„Njihovo je vrijeme i njihove sreće," primijeti Grubiša.

Kralj prpaše šipkom po pepelu. Čelo mu se mrštilo. Značajno pogleda djeda pa će:

„I više im sada sreće donosi vrabac, nego li kasnije zlatna kruna."

Strese glavom, a dvoranici ga zabrinuto gledaju. Kraljica se primaknu k njemu:

„Moj se kralj samo turobnim mislima bavi. Izjedaš se, a da bi za što!"

„A da bi zašto, je li? Tako svi govorite. Da bi za što! Mrtva brata oplakat ćeš i zaboraviti, ali ubijena

ko može zaboraviti ? Majka kuka i kuka kao u zakletom gradu tamo nad Krkom, a nas narod proklinje kao ubojice."

„Kakve ubojice, kralju ?" kliče djed.

Kralj upravi bolne, umorne oči prema Grubiši.

„Kakve ubojice, pitaš ? Ubijen brat, još pravo i ne pokopan, kako se pristoji kralju, a Pribini ni vlas s glave da pade. Naša državnička mudrost svjetova, neka mu se ostavi banovina, da ne bude gorega zla. A ja vam kažem, da to narod ne razumije pa cijeni, kad kralj Krešimir ne goni ubojicu svoga brata, onda je i on privolio na ubojstvo."

„Kralju, pravo bi bilo, da tako narod misli, kad ne bi u onaj čas, kad se zbilo ubojstvo, Krešimir čamio zatvoren kao sužanj u samostanu. A svatko danas zna, da je Pribina posijao mržnju između tebe i brata ti. Narod ne proklinje tebe nego Pribinu, i kad bismo Pribinu uklonili, narod bi se umirio, ali..."

„Šta : ali ?" upade kralj Grubiši posred riječi.

Grubiša nastavi :

„Ali Pribina je vrlo jak. Prokleto sjeme avarsko, kojemu robovasmo pred stotine godina i koje izagnasmo iz ovih lijepih krajeva, ugnijezdilo se u planinama Gacke i Krbave. Pustili ih knezovi naši na miru, pustio ti ih i pradjed Tomislav. Na sve strane ne možeš ratovati, a dok upokoriše naši stari zemlju, trebalo se boriti i s Romajima i s Dalmatincima, pa onda sa Saracenima i s Francima. I tako nevolje ne pustiše, da do kraja utamane divlji skot, i njihova im kana ostaviše, da upravlja s njima. A danas ban, negda avarski, a sada hrvatski, prvi je velikaš kraljevstva, pa nije lak posao s njim vojevati. I tast tvoj Madije, carski strateg, zna, što nas svjetovaše, jer je izvio svoj vijek u borbi i izoštrio je pamet. Kad nam on kaže : Pustite na miru Pribinu, to znači, da je pametno tako raditi. Madije ne želi zla svojoj kćeri Jeleni ni svome zetu Krešimiru."

„Moj djede, puk ne razumije te mudrosti," klimajući glavom opiraše se kralj.

„Ali razumije blagu i darežljivu kraljevsku ruku," prihvati djed Grubiša. „Eto, ti s kraljicom porazdijeli blago. Ja ne znam, kako ću opraviti dvore u Bijačima, Muću, Podgrađu i Ninu. Župani me salijetaju, da treba novaca, a novaca nema, jer ih razdadoste. Ja kažem : neka narod radi i dužan je, a oni odgovaraju : Otkada

je to narod dužan da kao rob gradi dvore, popravlja zgrade na tuđem dobru ? I ne će."

„Pravo i govore," veli kralj. „Narod ne smije biti rob."

Djedu je dobro došao taj razgovor, i da odvrati kralja od turobnih misli i da ga svjetuje, neka štedi s milostinjom.

„Ponesta, ponesta, kralju moj, i sijena i žita," žalio se Grubiša.

Kraljica pušta, da se rasplete bilo kakav govor, jer se osjećaše krivom, što se onakav u početku zapodjenu.

Kao mora je nad Hrvatskom lebdjela avet građanskoga rata. Ban Pribina ne mogavši se zakraljiti priznao je Krešimira, ali ga nigda ne bijaše na dvoru. Znao je, da ga ne trpe ni kralj ni dvorani. I tako je ban gotovo kao kralj vladao u onim stranama iza Velebita. Mrgodio se, čekao je prigodu, da se zaplete krvavo kolo, pa da iziđe na mezevo. I u Mlecima je pleo spletke, nagovarao Mlečane, da ne šalju običajnoga danka, ali dužd dajući slatke i ljubezne odgovore, ipak je slao danak Krešimiru znajući, da vrhovni gospodar Venecije, car u Bizantu, ne želi nikakvih promjena u Dalmaciji, jer njegov strateg i prior zadarski Madije vješto je predobio cara za svoje osnove.

Neretvani su opet počeli gusariti po moru, zalijetali su se i do Istre. Mlečani se tuže na carskome dvoru, mandatari carski dolaze i k strategu i kralju, a Neretvani se pravdaju, da Mlečani trguju živim ljudskim mesom. Lađe su im pune roblja, što ga uloviše po dalmatinskim obalama. Oni se bogate vozeći tu trgovinu u Pulj, a Židovi kršćane prodaju Saracenima. I dok je još carski mandatar bio u Zadru i poruke slao hrvatskome kralju, da se makne i zaštiti trgovačke lađe od morskih razbojnika, kralj se nije usuđivao, jer nije bio siguran za mir u samoj svojoj državi. Smjeli mornari pod Velebitom i na ušću Zrmanje bili su odviše blizu Pribini, a Hvar, Brač i Korčula nisu marili za kralja ni za njegove zapovijedi. I tako je hrvatska mornarica spala na polovicu od doba Tomislava. Pa i ta je počivala u lukama Stupina, Drida i Rogoznice. Nije se smjela ogledati ni s Mlečanima ni s Neretvanima. A iz Bosne su dolazili crni glasi, da je Časlav, knez srpski, protjerao bosanske plemiće s njihove djedovine.

I tako je opet bila Hrvatska pred rasulom iza prividnog mira. A kralj je padao s dana u dan u nekakvu bezvoljnu sumornost. Ta bolest kao da je zahvatila i seljaka i trgovca. „Čemu sijati, kad će ti silnik požeti ?" govorio je seljak. „Čemu trgovati, kad će ti razbojnik odnijeti ?" I Hrvatska nije imala čovjeka, da joj reče: Uzdigni glavu svoju, upri oči svoje u visine!

Kraljica Jelena je sve to dobro znala i osjećala, ali ona, rođena Romanka, nije se usuđivala ni pomisliti, da uzme uzde kraljevstva u svoje ruke. Tuga bi i nju spopala, premda je bila žena jaka i bistrovidna. Teške su brige, što nema poroda. I šta će biti od kraljevstva, čemu ga i dizati, ako se ima ionako doskora raspasti ? To je i kralj Krešimir govorio.

Te su misli Jelenu spopale, kada je ono gledala dječinje veselje. S kojim bi užitkom ona i svoga sinčića gledala, kako se igra s onom bosonogom djecom! Donio bi mu Grubiša pticu prepelicu, pa kad bi zapjevala „puć purić", dijete bi se zastrašilo, izbuljilo očice, poteglo k sebi ručice, zarilo lišce u majčine grudi. Ili kad odraste pa se dohvati nogu i tapka nesigurno po sobi, po dvoru, a sokolar mu donese živa zečića. Skupio se zeko, poklopio se ušima, a velike oči izbuljio i gleda uplašeno. Dijete se junači, što se ne boji zeca, pa uzelo prut i bada ga, a zeko poskoči pa cap, cap, cap u kut i tu se zgnjuri. Mališ udari u smijeh i onda opet k zecu pa oštro, junački mu viče, da ga uplaši: „A, — A!"

Tako se kraljica zanesena u slatke misli nasmija.

„Što se smiješ ?" kralj je gotovo prijekorno zapita.

Jelena ispripovjedi svoje maštanje.

„I hoće, i bit će, hoće, kraljice, dat će Bog!" stade klicati djed Grubiša razdragan, što je vedrina sinula u kraljičinoj duši. „Pomladit će se rod Trpimirov, niknut će mladice iz starog debla. Pa će i kralj naš razvedriti nujno lice. Hoćeš, kralju, vidjet ćeš!" stade ga djed uvjeravati, kao da već po dvorima skakuće sinčić.

„Tako, tako..." prihvati sokolar. „Ima u Boga svašta. Moj djed za deset godina nije imao poroda, pa eno sad nas ima trideset od njega. Poslije se prosula djeca: petero sinova, a sinovi izrodili djecu, da je upravo Božji blagoslov. A kakvoga ću mu ja sokola odgojiti, kad prvi put pođe u lov!"

„Ja ću mu živa vučića donijeti," prihvati psar.

Veselje obuhvati sve društvo. Kao djeca se zavezoše u sanje nesigurne budućnosti, koja im se činjaše sretnom sadašnjošću.

Djed dvorski razdragan pričaše, kako će ga on učiti jahati:

„Ha, to će biti junak! Bit će, ja vam kažem! Još nijesmo propali! I ne ćemo!"

Svu tu idilu razbi kralj svojom primjedbom:

„Učit ćeš ga i mačem mahati, je li ?"

„Pa i to! Ima još dosta Saracena i Mlečana. Treba ih sve poklati!" nasmija se sokolar.

„Da, da, naučit ćete ga i strijeljati... Jest, i to! Samo ga dobro učite, da, bude li imao brata, dobro gađa ravno u srce..."

„Nemoj, kralju!" s molećim ga pogledom zaklinjaše Jelena, a u velikim joj se crnim očima sakri prvašnji nujni nemir.

Kralj se diže od ognja i izađe na vrata.

Staje su po dvorištu zatvorene, u njima opočiva blago. Iz kuća služinčadi čuje se veseli smijeh djece i mladeži, a iz najbliže okoline i pričanje staroga djeda. Noć je vedra, bura ne jenjava. Ptiče pijukne po rupama kao u snu...

Kralj je Krešimir svemu zavidao. Bezbrižni su i oni u siromašnim kućicama, zadovoljno je ptiče sklonivši se pred burom, a kralj ide na počinak, da cijelu noć oka ne stisne, ili ako ga za čas prevari sanak, javit će mu se krvav lik bratov...

Jelena pristupi laganim korakom i stavi kralju ruku na rame:

„Kralju, gospodaru moj, ti si se prije zabrinuo za moje zdravlje, a gle, ti ovdje na vratima. Dođi k nama!"

„Gledaj, Jeleno, onu najsvjetliju zvijezdu, kako treperi."

„Vidim je. Je li onu crvenu ?"

„Da, onu. Ono je Miroslavljeva zvijezda..."

„Zvijezda je zvijezda... A Bog zna, da mi nismo ništa krivi."

„Ali narod kaže."

„Narod ništa ne kaže," doviknu djed. „Varaju te, kralju, i ne vjeruj im. To ti reče..."

„Niko mi ne reče!" odvrati žestoko kralj i otputi se iz ognjenice u ložnicu izjavivši, da te večeri ne će ni večerati.

Kraljica brižna pođe za njim.

Kad je kralj odmaknuo, sokolar skoči na noge, uhvati se za glavu pa će:

„Ja ne mogu više! Pobjeći ću k svome starom ocu. Ovdje ću poludjeti."

I psar se nemirno ušetao. Samo dvorski djed mirno sjedi i gleda ih preko ramena.

„Junaka mojih!" oštro će.

„Ja bih se volio s najljućim Saracenom zubima klati, nego ove muke mučiti," izjavi psar.

„Dobro, dobro, a otidite vi, pa ko će doći na vaše mjesto? Takvi, kao što i Prvaneg ubrusar, koji je negda bio poplat na čizmi bana Pribine, koji je Miroslava huckao protiv vlastitog mu brata i svjetovao ga, da današnjega kralja oslijepi, a evo sada je ubrusar!"

„Prvaneg! Šta mi govoriš o njemu? Kad će mu se psi krvi napojiti?" klikne sokolar.

„Njegove? Prije će tvoje, moj Bolane. Da ja nijesam, što sam, i da kralj mari za osude, dosada bi i ti vozikao galije po moru."

„Ja? Ne šali se. Zašto?" pitaše iznenađen Bolan.

„Ne pitaj me! Dvorski djed može i mora sve čuti, ali ne smije sve govoriti. Dosta ti je to, da znaš, da oni isti, koji su Pribini lovili živo roblje, da ga proda Židovima, da oni isti, koji su tužakali plemenite Hrvate zato, sto su žalili bratsku svađu i ne žestili se ni na Miroslava ni Krešimira, ti mi danomice dodijavaju tužbama na plemenite Hrvate, da su neprijatelji Krešimira."

„I dođe li doba, da ovdje na Klisu zauči Saracen Muhamedu, oni će se klanjati saracenskom svecu," doda zlovoljno psar.

„Dakako, a klat će rođenu braću. Njima je svejedno, koga služe, samo da služe i da zlo rade."

„Jamari!"

„Da, da, jamari. Drugo ne znaju nego jame kopati, A kralj..." sokolar će uzbuđeno.

„Bolestan. Bez volje je, da i živi, a kamo li da radi."

„Pa onda, braćo, maknimo se, jer nas rđa izjede!" sokolar će. „Ima li još krvi u nama, okupimo se, pregnimo!"

„Oko koga da se okupimo?" bezvoljno će psar.

Čas zamukoše, pa onda će dvorski djed:

„Imali bismo oko koga. Znadete dobro, da su rod naš dovele u ove strane, kako nam djedovi ispričaše,

uz petero braće i dvije sestre! Koliko je hrvatskih žena diglo kuću, kad ljudi pogiboše ili ne bijahu za djelo!"

„Misliš, djede, da bi kraljica?..." izgovori na pô usta psar.

„Da, da, kraljica," potvrdi Grubiša.

„Ko bio, da bio, samo da ne gnjijemo!" sokolar će. „Valjalo bi, da to ti, djede, urediš. Pozovi i fratra Mojsiju. Što on reče, kralju je sveto."

„Promišljat ću. Govorit ću s ljudima i s gospodom hrvatskom."

„Na tebi je, da spasiš Hrvatsku!"

Djed dvorski, potomak Mutimirova župana dvorskog Budimira, zamišljeno gledaše u oganj, što se gotovo potrnuo. Potače glavnju k glavnji, kresnu jednom po drugoj, a vatra zaplamsa, iskre vrcnuše.

„Tako, djede, neka stari oganj oživi!"

„U sto dobrih časa!" reče djed, a oči mu zaiskriše, kao da ih upališe one iskre s glavnje.

III.

Već se davno kraljevski dvor u Podmorju kod Sv. Marte u Bijačima uljuljao u slatki san. Već su Vlašići izišli, kad je u Zovine, kraljevskoga komornika, u maloj sobi još gorjela žuta voštanica od domaćega voska.

Sutra je blagdan svete Marte godine 951. Narod se slegao još od jučer pod krošnjate masline oko crkve i dvora, a te noći vrvjeli su hodočasnici sa svih strana. Vrući su ljetni dani, pa se lakše noću putuje. Cijele noći je crkvica otvorena i izmjenjuju se pobožni Trogirani, Splićani, Zagorci i Primorci. Dvorski kapelan je iskitio crkvicu zelenilom, metvom i maslinom. Dvor je pun gospode hrvatske. Dođoše svi župani, jer će sutra na dan svete Marte biti svečani zbor hrvatskoga kraljevstva.

Polegla je vojska raznih plemena daleko ispod brda Bijača. Oko brojnih potoka sve je puno naroda. Odzivlje se odasvuda stara pjesma o gusarima i junacima, o knezovima, banovima i kraljevima. Spominje se Domagoj i Tomislav. Cika i veselje čuje se iz raznih družina, gdje je vino razigralo srce. A komornik Zovina bdije...

Nekojima se čini sablasna ona svjetlost u dvorovima. Priča se koješta o duhovima, koji se viđaju po oda-

jama i žitnicama. Jedni čekaju, kad će poljem proletjeti plamenit konjanik, drugi osluškuju, ne će li čuti mukle glasove i dozivanje. Kažu neki, da kralju Krešimiru ne da mrtvi Miroslav oka stisnuti, i eno ono bi svijetlo imalo biti u kraljevskoj odaji, gdje budna kralja čuvaju stražari.

A u komornikovoj odaji vijećaju dvoranici. Sutra na zboru treba predobiti župane i narod za kraljicu, da joj se preda vlast u ruke. Bit će otpora, osobito od onih župana, koji su pod uplivom bana Pribine. Tepčija Kuzma skupio je jaku stražu u dvoru, našao je i pouzdane ljude, koji su predobili većinu plemena za tu osnovu, ali tko će se pouzdati u narod ? Ono pjevanje plod je njegovih ljudi. Otvorio je djed kraljevske konobe, i toči se vino. Ali su zašli u narod i Trogirani i Splićani. Bune ga, proušiše mu, da će ih car bizantinski podjarmiti, da će im nametnuti danak, jer je kraljičin otac strateg carski cijele Dalmacije. A baš tome imaju Hrvati i zahvaliti, što je priličan mir u zemlji. Zaista odvrgla se Bosna, zauzeo ju je Časlav, splitski prior oteže, da plati starinski „danak mira", trogirski ga daje preko volje, a kažu, da je splitski bio naumio poslati šugavo pseto, da se naruga, no strateg Majo poslao je pod grad dvije sagene i nekoliko kondura, tobože da čuvaju Split od gusara, i prior se smirio. Zadrani su spremno poslali svojih 100 zlatnih solida.

„Ja bih, da poškakljemo toga splitskog priora," upade cetinski župan.

„I ja bih!" poljički će plemić Elem, bjegunac iz Bosne, kojemu je s braćom mu kralj podijelio kraljevsko zemljište u župi poljičkoj.

„Manite se sada takvih misli! Na carsko zemljište ne smijemo udarati, dok nam krov nad glavom gori," uvjeravaše ih tepčija Zovina.

„A ja sam, tepčijo, nakan, da i neprijatelj sa mnom izgori, imam li ja propasti,"

„To su misli nepametne. Zašto da propadnemo ? Carska nam je pomoć osigurana. Kristoljubivi car Konstantin Porfirogenet, prijatelj pape rimskoga, štiti nas. A rasrdimo li njega, zavadimo li se s nadbiskupom radi grabeža i paleža po splitskom polju, onda ćemo navući na se i neprijateljstvo Rima, a u kući nam metež. Šta će nam koristiti nerazborita osveta ? Ja bih šta više, da pošaljemo nadbiskupu darove. Treba nam mira."

Visok starac — s glave mu padaju bijele vlasi, mekane, svijetle, brk mu se objesio, brada pokrila prsi, — šuti... Djed i tepčija najviše se njega boje. U cijelome svom životu samo je smutnje pleo.

Kad se stadoše dogovarati o kraljičinoj vlasti, župani nekoji promrmljaše nezadovoljno. Ne mili im se ženska vlada.

„Kad neprijatelj navali, tko će nas voditi ?" prigovori župan kninski.

„Ne brani kraljevinu jedan mač, župane, već bratska sloga i umna glava, a gdje je reda, tu će biti i sloge. Kad ne bude brat brata za grlo hvatao, lako ćemo svi na noge za obranu kraljevine," odvrati djed Grubiša usput prigovarajući županu, što se nameće gospodarom u svojoj župi.

„Prav sud i pošten preči je od mača!" prigovori tepčija Zovina.

Jedan od Čudomerića dovikne :

„A čemu nam ženska uprava uz živa kralja ?"

Tepčija je znao, otkuda taj prigovor. Nije zaludu Čudomerić često u Zadru i kod krvnog neprijatelja Madijevaca Adama, sina bivšeg priora Andrije. Zato će tepčija :

„Zašto ne reče, župane, uz bona kralja ?"

Onaj bijeli starac, župan, samo šuti... Nigda pa ni sada ne će da se izjasni, na kojoj je strani. Znade se, da k njemu zalaze često poslanici bana Pribine, ali je on ipak često u Zadru kod Madija, stratega carskoga. Neugodno mu je, što mora pribivati ovome vijeću. Najvolio bi ostati kod kuće, ali ga je sam Madije zamolio, da dođe na sastanak u Bijače.

Tepčija ga pozva :

„A što misliš ti, stari Vojmire ?"

Starac kao da i ne čuje.

„Što misliš ti, Vojmire ?" ponovi djed upit.

„Ja ? Kunovinu za zemljarinu cijele župe pošteno sam već jučer predao komorniku Zovini."

Nasmijaše se gospoda hrvatska, nekoja bolno, a nekoja zlobno, što su u neprilici i Vojmir i dvoranici.

„Nagluh si. Pitam te, da i ti svoju kažeš. Što bi bilo dobro ?" ponovo će Grubiša.

Starac se ogleda po zboru.

„Eto ih, mlađi su. Ja sam danas, sutra, za mene nije ovaj svijet, noga mi je jedna u grobu," vadio se Vojmir.

„Da ti je srećom i druga, manje bi zla bilo," dobaci mlađi župan morski Adamac.

Starac samo pogleda župana, s kojim mu je pleme zavađeno i u krvnoj osveti.

„Gledaj me, čut ćeš me!" zaprijeti se Adamac.

Tepčija uspostavi red teškom mukom, jer se župani uzrogoboriše podijelivši se jedni za Vojmira, a drugi za onoga Adamca.

Najviše se u smutnji isticao malen čovuljak kriveći za sve dvoranike kraljeve. Bio je od roda Jamometića. Pristaše tepčijine udariše u ruglo:

„A nu toga kokotića, pa izberimo ga za štitonošu! Vjera i Bog, pokrit će ga štit, da ga ni kiša ne će kapljom pogoditi! Jamomete jame metu — kao žene kosu pletu. Jamomete pletikose — mjesto koplja metlu nose!"

Većina, koja je bila neodlučna, kud bi okrenula, postidje se na takvu rugobu. Tepčija dobro opazi taj preokret, pa uhvati zgodan čas i zače govoriti:

„Gospodo hrvatska, nije nama do naganjanja ni do mudrovanja. Domovina propade, ne smislimo li pametno i dobro. Primorje nam pustoše Saraceni, naše sagene i kondure, kojima gospodovasmo morem, sagnjit će nam. A i što će nam, kad eto Brač, Hvar i Vis odmetnuše se od nas? Rekoše, da kod nas nema tko da ih brani od Saracena i Mlečana, a Neretvani će ih zaštititi. Na Šolti se ugnijezdiše gusari, zaletješe se i na kraj. Nije siguran Hrvat na kopnu, a negda smo mi stražu stražili na moru i trijebili ga od razbojnika. U što se uzdate? Madžari već prodiru u našu Slovinsku zemlju, a iz Istre se Nijemci zalijeću u Pribininu banovinu. I među plemićima hrvatskim ima izdajica, ima razbojnika i bezdušnika, koji svoju braću, plemenite Hrvate, prodaju Mlečanima i Židovima u roblje. Kralja je bolest obrvala i želi, da slušamo u ime njegovo kraljicu, dokle se ne dohvati zdravlja."

I tepčija ne ode na dugo, već poteže iz korica širok i težak mač.

„Evo ga, tko misli o izdaji, neka mu se u srce zarine! Mačem ćemo dići kraljevstvo!"

Već pristaše dvora povukoše mačeve, da se zakunu, i neodlučni namah pristadoše uz njih. Stari Vojmir nemiran i zabrinut jedva je čekao, da svrši taj dogovor. Tepčija ga probadaše svojim pogledom, da nije starac znao, kuda bi svrnuo, pa se pričinjaše, da drijemlje.

U kasnu noć rastadoše se gospoda hrvatska. Tepčija i djed pozvaše sokolare i štitonošu kraljičina, da ostanu koji čas.

„Porazmjestite straže svuda i uhode neka obilaze narod, da mu ne prouše što zla!" reče tepčija. A još primetnu sokolaru: „Pazi, bojim se za Vojmira. Lisica je. Pobjeći će noćas, a ne smije nam iz ruku. Postavi zasjede, i to jake! Razumiješ me?"

Kroz noć zašli su brzi pješaci s kopljima, štitovima i lukovima sve preko međa i potoka po Kaštelanskom polju.

Vlašići su odskočili na nebu, kad su se djed i tepčija naslonili na krevet, da se okrijepe sankom, a narod se već amo tamo budio i žamorio kao vrapci u zoru. Novi prišlaci prilazili su k crkvi, klanjali se i pomolili se.

Ranim se jutrom tamo od istočne strane po starinskoj još rimskoj cesti sredinom Kaštelanskoga polja polagano micala četa i nešto građana splitskih. Narod se izdizao na zidove, koji su se orili pod nogama, jedni su namicali pesti na čelo, da bolje vide, drugi su dojavljivali onima, što su još sjedili pod maslinama, što vide.

Riječi im ometoše zvona, što zaslaviše sa crkve sv. Marte. Na vratima crkve pojavi se Martin, kapelan dvorski u crkvenom ornatu, a uza nj dvorski časnici, pa plemenski župani. Uputiše se ususret onoj četi, što se približavala. Narod naže za njima. Neki ih prestižu, drugi skaču preko žbunova žutilovke, da što prije ugledaju kićenu pratnju. Mahanje ruku, povici, udaranje oružja o štitove razveselilo je cio narod. Na kolima, koja su po običaju onoga doba vukli jaki volovi, da se iskaže dostojanstvo onih, koji se voze, sjedila je kraljica Jelena i splitski nadbiskup Januarij, a uz kola je jašio kralj s doglavnicima. Pristaše kraljevi dovikuju pozdrave, a kraljevo blijedo lice oblilo se lakim rumenilom i posmijeh se tihog zadovoljstva javio oko usana. Nad njim župan ubrusar drži hladak, da ga sunce žarkoga ilinštaka ne opali. Jelena je nešto nemirna, ali se brzo sabere. Sjedi dostojanstveno svijesna svoga pradavnog patricijskog roda i kraljevskoga dostojanstva. Čas je, kad sve to treba da se pokaže narodu. Kako koji od puka dospije bliže kolima, onako padaju na koljena tražeći od nadbiskupa blagoslov i dižući uvis ruke dovikuju:

„Usliši, Bože, molitve naše, usliši, Bože! Podaj kralju dug život! Kraljici dug život! Usliši, Gospode!

Dobrostivi Bože, neka Krešimir kralj dugo vlada! Kristoljubivi, Kristočastivi!" vapiju Splićani i Trogirani. „Mnoga ljeta vladaj! Gospodin te je dao."

Narod se hrvatski odzivlje:

„Moćno i sretno mnoga ljeta!"

„Gospod ti kraljevstvo čuvao, kršćansko kraljevstvo Bog čuva!"

„Gospodi pomiluj!" kliču Hrvati.

„Kyrie eleison!" viču Latini.

„Naš život za život vaš! Bože sveti, utvrdi u sreći vladara!"

„Sveti oče, blagoslovi!" zazivlju nadbiskupa.

Oko kola jašu kraljevski župani dvorski i po izbor četa konjanika. Odsijeva sunce na svijetlim štitovima, iskre se vrški kopalja, prelijeva se zlato i srebro na konjskim ormama.

I sunce, zlato, srebro, hrzanje konja, povici naroda, pozdravi dvorskoga kapelana, koji je upravo prispio pred kralja i nadbiskupa i dao im križ na poljubac, slavljenje zvona sa crkvice — sve se slilo u svečani čas, koji je najavljivao novo vrijeme hrvatskoga kraljevstva. Kao da se bolesnik iza teškog sna probudio i osjetio, da mu zdrava krv šiknu po žilama.

Kad je svršila služba Božja, sjede kralj i kraljica na kameni prijesto pred dvorom, posjedoše župani uokolo na kamene klupe nalik na nizak zid, a narod poliježe po zemlji. Nad zborom naroda raširile masline granje, da ih brane od pripeke sunčane, a žutilovka prosula opojan miris. Pod nogama im zaplavilo se more, a nad glavama se ispela planina.

Ustade nadbiskup i zaželi blagoslov i mir i ljubav velima i malima, kralju i županima, plemenitu i neplemenitu, građanima i seljacima. Zaželi, da se urede odnošaji između dalmatinskih gradova i hrvatskih sela. I navijesti, kuda će do jeseni zaći, da dijeli sv. krizmu, da pregleda crkve i donese blagoslov puku, živu i polju.

Blago je djelovala riječ duhovnoga pastira. Bijaše Januarij starac častan, suh i nešto pogružen. U doba opće razvraćenosti, neposluha, što je zašao i u svetište, na licu se njegovu opažaše trag pokore i u očima zraka sabranosti i molitve. Po naglasku i izgovoru poznavalo se, da je rodom Latin, ali druženjem s Hrvatima još iz djetinjstva prisvojio je lijepo njihov jezik. A kad diže ruku i uze štap, da blagoslovi narod, poklekoše

ljudi i pognuše glave, kao da čekaju rosu s neba, da se na njih obilato spusti.

Toga se dana uređivahu samo crkveni poslovi. Govorilo se o crkvama, koje su razbojnici nekoje poplijenili, a druge popalili. Sve to treba podići, popraviti i posvetiti. Zatim nadbiskup Januarij rješavaše nekoje crkvene parnice: kninski arhiprezbiter pravdaše se o pravu krštenja i sprovođenja sa opatom samostana sv. Bartula na današnjem Kapitulu, nekoji plemići usilni prihvatili crkvene zemlje, pokoji župan drži inoču uza zakonitu drugaricu, pojaviše se i samostanci — t. zv. vagabundi — skitalice, koji se ne mogu smiriti u nijednom samostanu, pa se smućuje s toga pravovjerni puk. Dovedoše i nekoje popove glagoljaše Latini. Tuže ih, da služe službu Božju slavenskim jezikom, a to se protivi odredbama splitskih sabora iz doba Tomislava kralja. Popovi stoje mirno, ravno gledaju nadbiskupa, a narod se zgrnuo, kraljica sama je pristupila kliškome arhiprezbiteru, pa mu poljubila ruku i onda će svojim domaćim govorom nadbiskupu:

„Zar su ovo zločinci? Dan i noć pop kliški moli. Koliko posti, čudo je, kako živi. Spava na zemlji. Poštedi ga, oče!"

A nadbiskup sjećajući se svoga gradskoga klera, među kojim nijedan ne bijaše tako svet, pita popa kliškoga:

„Zašto ne moliš latinski?"

„Oče moj i pastiru," umiljato se liju riječi s usta glagoljašu, „ne znam. Evo odavle naučih svu mudrost," i izvadi iz torbe veliku knjigu ispisanu glagolskim slovima. „Ovo mi je sve znanje, a ovo ruha na meni sve mi je imanje, pa Bog me čuje i sluša i usliša glas molitve moje."

Oči su starčeve bile kao u djeteta, a posmijeh na ustima odavao je bezazlenost.

U tami pokvarenoga desetog stoljeća nađoše se eto dvije duše čiste i slične jedna drugoj. Nadbiskup blagoslovi starca i otpusti ga.

Bahata dva tri Latinaša pogledaše bijesno nadbiskupa i glagoljaša i promrmljaše:

„Heretik!"

Starac nadbiskup pričinjaše se, da ne čuje, a u srcu uzdahnu:

„Oprosti im, Gospode, jer ne znaju, što čine."

Povuče se starac u crkvu i moljaše se po svome običaju do kasne noći.

Sutradan se nastavi sabor. Zatrubi sokolar u rog, zazvoniše trublje, zaslaviše zvona i narod utihnu. Kralj i kraljica sjedili su pred starješinama puka. Mjesto kralja uzdiže se na gomilu kamenja dvorski djed Grubiša i mahnu rukom, a žamor prestade.

Grubiša u sjajnoj odori, prekrilio se mačem, na glavi mu se sjaje kaciga, u ruci mu štap. Pogled pliva po narodu, zasuče veliki gusti brk, pogladi bradu pa snažnim glasom govoraše bez oduška, da ne da nikome prigode, da šta prigovori:

„Plemenita braćo, gospodo hrvatska! Starješine puka saslušavši poruke kraljevskoga veličanstva prikloniše volju svoju kraljevskoj odluci, da dok Bog ne dade bolje zdravlje kralju hrvatskome Krešimiru, dotle ćemo slušati i pokoravati se našoj kraljici Jeleni, gospoji kraljevskoga veličanstva, kad god bude kralj zapriječen bolešću da opravlja kraljevske poslove. Tako hoće kralj. Tome je privolio i car Konstantin, i zato od danas štogod odredi kraljevstvo joj, to se ima poštovati, slušati, obdržavati i ispuniti, kao da je sam kralj zapovjedio i presudio. U ovome se složismo župani i dvor. Narode i puče, plemenita braćo, na vama je, da i vi rečete svoju, da li pristajete?"

Već poučene pristaše kraljevske udariše mačevima o štitove u znak privole, a onda nasta vika:

„Volja kraljeva, volja naroda! Pristajemo. Amen, Bože!"

„Bogu hvala!" zavapi nadbiskup Januarij i uputi se u crkvu. Za njim pođoše gospoda, a kralj i kraljica na čelu svima.

Podalje od nekoliko koračaja naslonjen o stari maslinov dub okupio oko sebe Grgur Bribirski nekoliko plemića iz svojih strana. Razgovaraju se i rugaju se svemu ovome, što se zbilo, ali Grgur ne može zatomiti mržnje.

„Hoćemo li na prelo?" upita.

„Šta se ovo zbiva? Sutra možemo svi osvanuti u suknjama!" drugi će.

„Valja mi baki donijeti dare. Preporučila mi je. Što vam se, braćo, čini? Da joj donesem štit mjesto pregače?"

„Prelit će se čaša, ja vam kažem," prijetio se Grgur, župan Bribira.

„Ne boj se toga. Lukava je Latinka, a Hrvati mekani," pobijao ga je poljički župan Juraj.

Iz crkve se čulo pjevanje. Lučki i ninski plemići udaljiše se. Spremali su se na put u gornje strane.

Baš su iz crkve izlazili dvorani. Zvona su slavila, a oči dvorskoga djeda Grubiše promatrale uokolo, što će narod.

Vojmir se zaklonio za deblo masline. K njemu pristupi Grgur Bribirski:

„Vojmire, kud ćeš ti okrenuti?"

On zašuti kao i u vijeću. Bojao se Grgura i njegove odrešitosti.

„A ti, Grgure?" upita Vojmir.

„Ja? Odlazim kući, da ne gledam ove sramote. Kupite tome kralju Krešimiru suknje, a i ne treba, skrojit će mu ih Pribina."

„Polako, Grgure! Pribina će ostati ban kraljičin, kako je bio i kraljev," govoraše Vojmir.

„Šta govoriš?" planu Grgur Bribirski.

„Znam sigurno. Nisu, čovječe, ni dosada trpjeli Pribinu od dragosti, kao što ni on njih ne voli od milinja, već se boje jedni drugih. Strateg i prior Majo, otac kraljičin, svjetovao im je, da ga trpe, dok se toliko ne osile, da ga mogu zbaciti. Majo će im podložiti dalmatinske gradove i tako će gospoda hrvatska..."

„Šta mi govoriš o gospodi hrvatskoj? Zar se nisi osvjedočio ovih dana?..." ljutito će Grgur.

„Sve, što ti kažem, sve sam saznao od dvorskoga kapelana," uvjeravaše ga Vojmir.

„Pa šta misliš?" upre u nj oči oštro Grgur.

„Mislim, da je ludo glavom o zid. Vidim, tvoje kandilo po običaju ima dva stijenja. Dok jedan stijenj trneš, drugi pališ," prezirno će Grgur.

I ne rekavši mu zbogom Grgur ode od Vojmira. Došavši do svojih ljudi dade naredbu, da se spremaju. I doskora krenu preko Labinske drage u svoju Bukovicu.

Kao što se vuku čini hajka, tako se pričinjalo Grguru pjevanje i veseli glasovi, što su dopirali iz doline od crkve sv. Marte. Bježao je pred njima Grgur. Sav je odahnuo, kad je zašao u goru preko brda Opora i nije već vidio mora ni čuo pjevanja.

A narod oko crkve i po polju Podmorja kliktaše.

Pivnice kraljevskih dvorova u Bijačima otvorio djed Grubiša, neka se narod napoji.

Kraljica naredila, da se i hambari otvore i podijeli žito siromasima. Zadovoljstvo se odsijevalo na licima, što će svatko odsele mirno poći za svojim poslom.

I kad se narod razišao, još dugo je grana mirte kitila vrata crkve sv. Marte u Bijačima kao uspomena na blagdan mira i zadovoljstva u hrvatskome kraljevstvu godine Gospodnje 953.

IV.

Godine 954. razlijegao se na Badnju noć kroz prodolinu Rupotine ispod Klisa umilni glas zvona sa Trpimirove zadužbine, a tamo ispod Mosora pod Humom, kako su onda zvali današnji izbrežak Sutikvu, sa crkve sv. Tekle odgovarala su zvona naviještajući kršćanima veseli blagdan Gospodnjega Porođenja. Kroz Priviju, kuda se ono u Rupetini mimoilaze dva brda, provlačio se zvuk zvona sve do malenoga polja zvana Blaca i opet kroz kliška vrata u Dugopolje. Tiha je večer i sve odiše svečanim mirom i ljubavlju. Izmučena Hrvatska nakon godina smutnja i građanskoga rata dočekala je teško iskupljeni mir.

I zadužbina Trpimirova u Rižinicama nad potokom Rupotinom opet je oživjela. Grobovi otaca hrvatskih kraljeva opet su oškropljeni mjesto krvlju blagoslovljenom vodom.

Samostanci su se bili razbjegli, kad ono jedne tmurne noći Saraceni porobiše crkvu i samostan i oplijeniše bogatu riznicu, srebro i zlato darovano od Trpimira, Mutimira i Tomislava, svete knjige ispisane od pobožne ruke monaha. Tada izgorješe klupe i teški orahovi stolovi pomno urešeni rizom i pleterom, a kažu, da se tri puta naklonila, prije nego ju plamen sažga, lijepa slika, što je iz Rima poslaše na dar Tomislavu, kad se okrunio kraljevskim vijencem.

Zatuliše grobovi knezova i kraljeva, zajecaše kliške klisure, zaplakaše potoci, zadrhtaše solinske vrbe oko rijeke i sinje more prosu pjenu kao suze od bisera nad propašću svetinje hrvatskoga roda i crkvice, koju diže Trpimir, „Božjom pomoću knez Hrvata".

Ali te nesretne noći pobježe iz samostana u benediktinskom odijelu Mihajlo Krešimir, brat ondašnjega hrvatskoga kralja Miroslava.

U Rižinice ga zatvori rođeni brat Miroslav, kad je Krešimir zatražio, da zajedno sjede na kraljevskom prijestolju dijeleći bratski očevu baštinu po starome običaju. A ban Like, Gacke i Krbave Pribina prišapnu Miroslavu:

„U Rižinicama zapisa tvoj pradjed na ulazu u oltar: ‚Molite se za kneza Trpimira', pa ko će bolje moliti za djeda nego unuk? Pošalji brata Krešimira tamo i da mu bude sabranija molitva, ugasi mu zlatnom iglom zjenice očinjega vida."

Zaprepasti se Miroslav nad paklenim savjetom bana, a ovaj se nasmija grohotom:

„Hej, ptiću žutokljuniću, šta se bojiš? Bizantinski car Vasilije nije oklijevao, da poškaklje i samoga svoga gospodara cara Mihajla Pijanicu mačem, kad se pobojao za svoju glavu, da mu se ne dogodi kao i carevu ujaku Bardi, kad mu taj isti Vasilije po nalogu Mihajlovu odsiječe glavu, dok se klanjao caru."

„Šta me svjetuješ, stari vuče? A Bog, a potomci?" govoraše kralj Miroslav.

Na te riječi grohotom se nasmija Pribina:

„Pa opet, vidiš i Vasilija potomci prozvaše hristoljubivim carem. Jest, hristoljubivi car. To je moj otac čuo iz ustiju cara Konstantina Porfirogeneta. Car je uvelike slavio svoga djeda i pitao je o našim zemljama i kraljevstvu moga oca, kad ga je kralj Tomislav poslao s darovima u Carigrad u zahvalu, što mu preda dalmatinske gradove i naslov carskoga patricija."

Mladi kralj nije mario za pričanje Pribinino, već odlučno odbi njegov savjet. Ali ban Pribina bijaše pogibeljan prijatelj. Pristane li uz Krešimira, većina će kraljevstva za njim. I tako kralj Stjepan Miroslav posluša donekle Pribinu i zatvori brata Mihajla Krešimira u zadužbinu Trpimirovu, ali ga ne liši očinjega vida. Pribina je opet znao, nađe li se tko, da pomiri braću, onda je on propao. Po pameti mu se vrzlo, kako je Vasilije uklonio s puta Mihajla, popeo se na carsko prijestolje i prozvao se hristoljubivim carem.

A kad se proču hrvatskom zemljom, da je Krešimir umakao iz Rižinica i prebjegao u Zadar prioru Maju, zadrhtaše svi miroljubivi, da će opet proteći bratska krv, a oni, što su mrzili Pribinu pa radi njega i Miroslava, podigoše glave čekajući pomoć od bizantinskoga cara, koji će pomoći svome prioru i strategu. Strateg, namjesnik

carski, javi u Bizant, da je k njemu prispio Krešimir, za kojega se nije znalo, je li živ ili mrtav, tako da ga je i priorova kći Jelena, Krešimirova vjerenica, bila već i oplakala i spremila se, da se zatvori u kakav samostan preko mora, jer u Dalmaciji još ne bijaše ženskih samostana.

Prije nego se Bizant maknu, ban se poskrbi za svoju glavu. U lovu izdajnički probode svoga kralja Stjepana Miroslava.

Zamuknu zemlja, zaprepasti se narod. Šta će biti ? Svatko je želio, da se javi što prije Krešimir i preuzme kraljevsko žezlo, jer se već digoše silnici po raznim krajevima zatirući neboge i slabe. Selima prolažahu čete oružanih razbojnika i nošahu i posljednju mjeru žita, a vlasi iz planina siđoše plijeneći crkve i oltare. Po moru se razletiše gusari, a iz Bosne dolažahu glasovi, da Časlav prodire u zemlju s vojskom, dok se plemena bosanska uzajamce gone jedni pristajući već unaprijed uz Pribinu, za kojega čuše, da se proglasio kraljem, a drugi uz Krešimira sjećajući se velikih i slavnih dana, kad mu se djed Tomislav okrunio na Duvanjskom polju. Neretvani se osiliše i po moru lovljahu mletačke lađe, a ovi vođahu nakrcane brodove sužnjeva sa hrvatske obale u Pulj na trg, da ih prodadu. I tako mnoga hrvatska plemkinja svrši u harem saracenski, a mišice hrvatskih junaka mjesto mača na obranu domovine stiskahu duga vesla na galijama pjevajući tužnu pjesmu galijota...

Da ne bi mudre glave i odlučne volje priora Maja, kojega je hrvatska majka mlijekom zadojila dalmatinskom Romanu, potonula bi valjda bila hrvatska lađa. On od cara bizantinskoga Konstantina odlučno zahtijevaše, da se spasi baština carskoga patricija Tomislava. Kad dođe iz Bizanta carski mandatar s odlučnom zapovijedi, pokoriše se dalmatinski gradovi i ne makoše se, dapače zatvoriše vrata Mlečanima, koji ih htjedoše dobiti pod svoje okrilje. U ime carevo poruči Madije Mlečanima, neka ne kasne isplatiti hrvatskom kralju običajni danak, ako žele mirno ploviti po Jadranskome moru.

Pred carskom riječju umiri se zemlja, i Krešimir praćen carskom vojskom, a poduprt savjetima tasta Maja uđe u kraljevski grad Knin. Pohita, da mu se pokloni, Pribina, „moćni ban". Madije savjetova Krešimiru, da ga pusti na miru i ostavi u časti, i kralj posluša tasta. Ali u Kninu ne osta Krešimir. Ta sa grada vide se

ličke gore, gnijezdo banovo, pa u Kninu sablasno urla i tuli južina, kao da donosi glasove iz groba brata mu Miroslava.

A kraljica Jelena brižna motri od tamnovanja u samostanu iznemogla muža i boji se onih mrkih lica podvelebitskih i dinarskih plemića i župana. Mrko gledaju, ispod obrva im munja sijeva, a iz brade kao da razorni vihor vije. Ne osjeća se sigurna u kopnenom kraju i čezne za pitomim primorjem.

Tamo dalje k moru vuče je želja, Klisu vrletnome, odakle se sa vrleti vidi more i galije po njemu, gdje je na domaku bijeli Split, da na carsko zemljište pobjegnu u teškim časovima. Ondje se njihala zipka Trpimirova roda i Krešimir će biti mirniji tamo daleko od mrkoga Pribine, pred čijim pogledom krv stine u žilama.

Nastanivši se na Klisu dade kraljica popraviti Rižinice, da se upokoji duša kraljevskoga pradjeda.

Bijaše dakle posve opustio slavni samostan, uz kojega je gradnju vezan prvi spomen hrvatskoga imena u povijesti. Razbjegli se bijahu samostanci. A ni opat nije ostao, da čuva grobove hrvatskih vladara. Kad je međutim gnijezdo hrvatske kulture opet sagrađeno, u pust, siromašan samostan vratio se samo Mojsija, benediktinac, kojega je negda najviše gonio prvašnji opat. Za Božić došao je i pustinjak, koji je živio u starome grobu na današnjim Manastirinama u Solinu. Doveo je Mojsija još dva tri đaka i dva brata iz samostana sv. Stjepana „pod borovima" kod Splita. Stare opustjele ćelije opet oživješe. Mala crkvica posvećena poglavici apostola sv. Petru opet se uresi.

One dakle večeri godine 954. zvona su pronijela kroz tihu vedru noć mir i blagoslov. Na starome hrastu visjela su zvona, a Mojsija potjerao slugu samostanskoga i sam potezao za zvono sladeći se njegovim zvukom — čestitajući tako svima, kuda dopire glas nebeski, porođenje Isusovo. Zvono zove samostance na molitvu, a Mojsije zvoni i dalje, premda su se svi skupili. A kad je s braćom dovršio molitvu, izlazi na vrata, ogleda se po zvijezdama, što na nebu titraju, obilazi samostanom kao preporođen. Iz susjedstava pod planinom čuje se, kako blagosilju kućne starješine, kako djeca klikću unoseći slamu u kuću. Volovi negdje zamukaše.

„Vočić slavi Gospodina svoga!" razdragan će Mojsija. „I mi, braćo, slavimo Ga, što povrati Hrvatskoj

mir, i pomolimo se za pokoj onih, koji u nemirne dane padoše, da ih pomiluje Gospod i da im oprosti, ako su išta krivi..."

„Gospodi, pomiluj duše slugu svojih..."

A pustinjak kao proročkim duhom zavapi:

„Mir, Gospode, živima i mrtvim podaj. Mir, mir, što ga zapjevaše anđeli tvoji..."

Mojsija obilazi opet naokolo. Miluje volove, gladi rukom zidove i vrata, pristupa k maslini, što je puna kića na lagan dah bure zatresla granama.

„Oj stari dube moj! Tvojim uljem sam palio kandilo, pod tobom sam tužio jade svoje i ti me jedini dočeka. Živ mi bio, panju moj rodni!"

I ogrli Mojsije dub i savi granje i kiće na grudi svoje i prikloni lišće k usnama pa proli suzu radosnicu:

„Dođi, Gospode, dođi, da steremo po putu pred Tobom kiće masline!"

I zagleda se Mojsija u nebo pa baci pogled po okolnim gorama Mosoru i Kozjaku, osvrnu se na more i dolinu. Sve je to lijepo, te ljepote u taj blaženi čas puna mu je duša, i on osjeti Božić sve hrvatske zemlje u srcu svome:

„Svuda je ovako tiho, mirno! Čekaju djetešce, kralja mira. Pjesma se zvona ozivlje s breščića i iz dola: Dođi, Gospode, i ne kasni!"

I tako je prolazila noć u zanosu i sreći. Približila se i ura jutarnja. Zvono je pribrecalo posljednji poziv na jutrenju. Mojsija se požuri u crkvu šapćući:

„Uspori, Gospode, uspori!"

Glasu zvona odzivahu se kršćani. Kroz noć su se vrzle baklje, kao da prolaze plahi duhovi. I glasovi se sve bliže čuju. K staroj zadužbini dolaze iz kraljevskoga dvorca na Božićnu misu. Pri svjetlosti luča izgledaju lica preobražena. Mlade djevojke putem mole Bojana, staroga slugu, da pripovijeda božićne priče.

On im kaziva sve, što najljepše znade, a one nigda zadovoljne nanovo pitaju.

Već su bili nablizu crkvi, kad je pripovijedao, zašto se ne smije na Božić ubiti nikakva zvijer, a pogotovu ptica. On je jednom na Božić vuka strijeljao, a strijela valovito odletjela, pa preko vuka.

„Izdalo te oko!" dobaci neko iz tame.

„Kako izdalo? Ne promaših ni Saracena u boju, a kamo li ću vuka. No on me samo pogleda i otšeta, a

sretno i prođoh, da se nije strijela k meni vratila. Mir Božji danas vlada na cijeloj zemlji, jer ga anđeli navijestiše ove noći u Betlehemu. I ptičice valja noćas nahraniti, jer radi njih nas je Gospodin pomilovao. U stara doba klas je pšenični bio veći i jači, vlat je od korijena do vrha bio punan zrnja. Ali ljudi zli, pa se dragi Isus rasrdio i uhvatio klas dvjema prstima pa potegao uzgor prema vrhu. Otrunilo se rodno zrnje i bio bi Isus cio vlat ogulio, da Majka Božja ne uhvati Sina za ruku i reče: ‚Dosta. Ovo neka ostane za ptice!' Isus posluša majku i ne zguli vlat do vrha. Tako nam osta ono zrnje u klasu, i stoga na dan Boga Božića treba i pticama posuti, da se nahrane..."

Kraljica je Jelena također slušala pomnjivo pričanje staroga Bojana. Nije tako lijepih priča znala njezina pokojna služavka u Zadru. Njezine bi priče usplahirile duh. Neke mračne prikaze, zli duhovi, smradni i zlobni, vrzli su se po dvorištu, tamnim ulicama i podzemnim bunjama.

To spomenu kraljica dvorskom djedu i pohvali Bojana, a djed se potuži na Bojana, da ne radi, već po cio dan samo priča.

„Pusti ga, djede, star je, kud ćeš više da ti i radi! Lijepo zna pričati. Jesi li čuo tu njegovu priču o klasu pšenice? Neka stari Bojan danas bude s nama za stolom."

„Kraljevsko dostojanstvo..." opomenu djed.

„Na Božić prestaju razlike između ljudi, djede. Gospodin je ležao u jaslicama, vočić i oslić ga grijali, pa što će smetati, da stari Bojan sjedi za kraljevskim stolom i kazuje umilne priče?"

Pred samostanom u Rižinicama u crnim kabanicama s kukuljicom na glavi dočekao je Mojsija kraljevsku pratnju u društvu nekoliko benediktinaca. Poškropivši svetom vodom kraljicu, dvorane i služinčad uvede Mojsija Jelenu i dvoranike u crkvu, a ostali ostadoše vani, jer crkva bijaše malena.

Iz Klisa i Rupotine navrvjelo iz bunja i dvorova mnogo svijeta uboga i plemenita, malena i stara, pa se svi stisli oko stare crkvice kao djeca oko majke. A iz crkve kroz vrata i prozorčiće sipala se svjetlost u tamnu noć. Iz crkve se pronijelo pjevanje samostanaca između bregova, po vodi niz potok, kroz krošnje maslina.

I stari Bojan digao k nebu zvijezdama sijedu glavu očekujući, da se nebo otvori, da vidi anđele, kako silaze, da otpjevaju misu.

Sluga Semidrag, koji je načuo, da će Bojan sjedjeti na Božić za kraljevskim stolom, pristupi k starcu, da ga obveseli tom viješću, jer su ga svi voljeli.

Bojan se zaprepastio:

„Jao meni, na dan Boga Božića ne ću biti s mojim ukućanima!"

I više nije dizao glavu k zvijezdama, već poniknuo k zemlji, kao da mu se velika nesreća najavila.

Uto se iz crkve javi skladno pjevanje psalama. Mojsija pjeva, kao da će mu srce puknuti od milinja.

Njegova radost prelazi na sve vjernike. Svaka riječ njegova, svaka molitva puna je neke nebeske milote, kao da se razgovara s malim Isusom i s Bogorodicom, a onda se rastapa pjevajući o milosrđu Božjem, pa se duboko klanja na riječi o pravdi i snazi Imena Božjega. Kako je okrenut prema puku licem, u sjaju voštanica pričinja se kao nadzemaljsko biće.

Kraljica Jelena stoji kao začarani kip. Dušu joj nigda ne prože tolika duhovna slast u zadarskim crkvama kao taj čas. Mojsija s korom pjevaše:

„Čuj, kćeri, i vidi i prikloni uho svoje: z a b o r a v i n a r o d s v o j i k u ć u o c a s v o j e g a..."

Kor koru odgovaraše:

„Sva slava kćeri kraljevske je u unutarnjosti duše, kao da je zlatom odjevena. I spominjat će se imena tvoga od pokoljenja do pokoljenja."

Jelena je pomnjivo pratila psalme, koji zaista govore o Mesiji, ali ih ona primjenjivaše i na se. Samostanci pjevahu:

„Sudi puku svome po pravici i nebogim svojima po zakonu..."

I cijela jutarnja bijaše puna nebeske radosti. Kraljica je shvatila, odakle ta radost sije: iz pravice, koja rađa ljubav.

I divne opomene Leona pape, koji je zaustavio Bič Božji, barbara Atilu, plamenom riječju svojom, da ne opustoši Italiju, kazivale su kraljici put, kojim ima udariti.

Tumačenje evanđelja pape Grgura pjevao je jedan mladi benediktinac slatkim i zvonkim glasom...

„Mjesto, u kojem se Isus rodi, zvaše se kuća kruha.."

Kraljica se sjeti Bojanove priče... I razmišljaše Jelena, kako su blizu prosti, neuki Bojan i duboki mislilac sveti Grgur. Dobrota je najveća mudrost. Treba posuti pticama nebeskim...

Kako se služba Božja odvijala, tako je sve veći zanos obuhvaćao kraljičino srce.

Teret, što ga je primila pred crkvom sv. Marte, da upravlja hrvatskim rasklimanim kraljevstvom, kao da je tu u Trpimirovoj zadužbini skliznuo s njenih leđa.

Miris tamjana ispunio je crkvicu. Jelena razmišljaše, kako taj miris udiše junačkim grudima dvorski djed Grubiša i sitna pastirica.

Svršila je jutrenja i već je počela misa. Mojsija se nije nimalo umorio, tako izgledaše svjež i veseo. Dignuvši ruke prema nebu pa raskrilivši ih prema vjernicima, kao da će ih sve zagrliti u svetome zanosu, zapjeva snažnim, jedrim glasom:

„Slava na visini Bogu."

„I na zemlji mir ljudima dobre volje", odzva se svečan otpjev.

Samostanci i puk, djed dvorski i Bojan, svi pjevahu skupa.

Kraljica Jelena proplaka od ganuća. Razgrijaše se blagom riječi mrki junaci, ubogi težaci i male pastirice.

Bojan ipak ne mogaše zaboraviti svoje neprilike, da će morati sjedjeti za kraljevskim stolom.

Kad je svršila služba Božja, kraljica se s družinom okrijepi u samostanu, a narodu podijeli Mojsija žita, suhih smokava, rogača i bajama.

Stari Bojan sipaše žito po okolnim vrtovima, da nahrani ptice.

Iz staja samostanskih mukali su volovi, kite se maslina zanjihale, potok Rupotina veselo klizio niz kamenje put solinskih livada...

V.

Iznemogao od truda sjedio je Mojsija na kamenu pred crkvom sv. Ilije u Strmendocu u Cetini. Zamišljen je gledao u crnu zemlju, u grobove pred crkvom i kao da se razgovara s mrtvima u grobovima:

„Blago vama, što počivate! Kad će doći dan, da i Mojsija opočine?..."

Pred njim se otvorilo bogato Cetinsko polje. Eno tamo na sjeveru diže se ponositi župski grad Stolac u današnjim Lučanima. U njemu je nemirni Božiteh. Pristaša je zaista kraljevski, ali nemio silnik. Od njega nema mira ni samom njegovu plemenu ni okolnim županima. Da ga ublaži, svratio se Mojsija amo preko Cetine, jer kraljica će suditi u parnici između Cetinjana i Imoćana.

„Vječne te parbe! Jedva se otesmo od Mlečana i Saracena, a sada razbijamo jedni drugima glavu."

Požurio se Mojsija, da stigne na konak u Strmendolac pod Čaporicama, gdje u zatišju od vjetra i ljudi živi dobar mu prijatelj Ilija Čović. Nije daleko još do njegove kuće, ta eto je pod nogama, ispod brijega, na kojem je ta malena crkva sv. Ilije, ali Mojsije je umoran. I duh mu i tijelo hoće da klonu. Božiteh se prijeti, da će se dignuti sa svojim plemenom protiv kraljice, ako mu ne dosudi, kako on hoće. Imoćani poručuju, da će za Neretvanima i odcijepiti se od Hrvatske, ako im se otme baština otaca.

Sunce je bilo na smiraju i bacalo je posljednje zrake po vrhovima Kamešnice zadahnjujući lakim rumenilom snijeg, što se još nije otopio pod prižegom ilinštaka.

Povukle se njive oko brežuljaka i po ravnici i zabijelile se, kao da se prolilo mlijeko iz grudiju zajedničke dobre majke zemlje. Prepelice sad s jedne sad s druge strane pućpuriću, zričak u travi zriče sitno i jetko. Noćni mir i mrak lagano se kradu uzdoljem. Ovce ore sitni pijesak silazeći niz obronke, iz kuća, što se i ne opažaju, i iz susjedstva dopiru raštrkani glasovi. Još malo pa će se i ti glasovi pomalo smirivati i sve se rjeđi javljati. I kad bi rekao — eno zaspa selo, a iz grla se mlade pastirice izvi pjesma, nekako tužna, uspavljiva.

Sjedi samostanac i oko mu luta po polju, otkud se čuje topot konja bogate Cetine. Oko njega vjetrić polelija klasje, koje suhim šumom kano zaruži, pa se opet smiri.

„Lijepa je, blagoslovljena je zemlja naša, ali ljudi, ljudi..." nešto šapće u srcu Mojsiji. „Nigda mira, nigda ljubavi. I vječno se kao lađa u oluji bacamo iz nevolje u nesreću. Imali smo snage, da carstvo srušimo, da horde avarske satremo, da čopore madžarske zaustavimo, a divlju našu krv utišati ne mogosmo."

Gledao je Mojsija zlatno klasje, milovao ga i ljubio tepajući mu:

„Kruše naše blagi, kruše naš svagdanji! Dare Božji, miraze bogate zemlje naše! U svakom zrnu kap je znoja težaka našega, u svakom klasu nada i snaga, koja nas ima krijepiti, a šta može da bude od tebe? Neka se ne nagode, garište ćeš biti, jer će brat bratu popaliti njive, da mu djeca od gladi pomru."

I klonu glava fratru među ruke. Uokolo sumrak iz gajeva se povlači.

Mojsija se diže. Stupi na vrata crkvice. U ono doba crkve su se rijetko zatvarale, jer su mogle svaki čas poslužiti bijednicima za utočište pred jačima. Uđe Mojsija u crkvu. U njoj je već bila tama. Mala je bila, ali od kamena i glasovita kao zavjetna crkva protiv groznice, koje je bilo mnogo u onome kraju. Kuće su nekoje opustjele od nje. Naslonio se na malu ogradu pred oltarom. Ogrlio stupić izrozan prutastim i pleternim nakitom. Mnogo je takvih malih, neuglednih crkvica bilo po brežuljcima. Bijelile su se pod sjajem žarkoga južnog sunca.

Mojsija se osjećao nekako umiren kao na majčinu krilu. Koliko li je puta opočinuo u hladu ovakvih crkvica, pa i noć u njima probdio preporučujući se Bogu i razmišljajući o veličanstvu Njegovu. Kad mu se činio sav trud uzaludan, onda se svraćao k ovim domovima Božjim i crpao tu utjehu i snagu pa kretao dalje.

I te večeri naslonjen na stup zanosom svojim digao se Mojsija daleko, daleko put nebesa. Pao je pred prijesto Previšnjega duhom, a prostro se u taj čas pred oltarom tijelom i vapila je njegova duša u crkvenoj tišini sama s Bogom svojim:

„Gospode, spomeni se milosrđa Svoga, koje je od vijeka! Satro si desnicom srdžbe svoje grešnike, koji gospodovahu predjelima ovim, i nas si doveo kao osvetnike gnjeva Svoga. Sa studenca bistrog, napismo se vode, koja protiče iz pećine, na kojoj se vije nebeski Jeruzalem Tvoj — Crkva sveta. U dane kušnje ostasmo vjerni ključaru kraljevstva Tvojega. Krv lijevasmo i lijevamo je još u boju s neprijateljima križa i Imena Tvojega. Ako smo slabi, onejačasmo braneći poganoj nozi, da ne oskvrni svetinje. Po moru ponijesmo stjegove Imena kršćanskoga, a mačem zakrčismo put nečastivim četama pakla. Kao kaplja na listu blista i drhće duša u grudima našim, od vjekova umiremo, a mrijeti ne ćemo. Gospode, ti hraniš i braniš mravka i crva,

pruži desnicu i razagni oblake, koji kriju sunce sreće i života hrvatskoga kraljevstva. Mojsija te moljaše za maleni narod izraelski, ja te zazivljem za svoj narod. On bijaše prorok, ali posumnja u pomoć Tvoju, ja sam grešnik, ali vjerujem i uzdam se u milosrđe očinsko Boga našega. Podaj, caru nebeski, da domovina moja ne umre, neka bude kaplja, ali neka se ne otruni u prah, već na suncu veličanstva Tvoga neka se blista kao mila kćerka Tvoja, biser živi, kamen plemeniti, ugarak plameni. Prosvijetli um naš i raspali srce naše, sjedini mišice nauše, okupi nas oko majke drage kao mladice oko duba maslinova. Gospode, Hrvatsku spasi!"

Tako je duhom, srcem, mišlju molio Mojsija. U zanosu svome raskrilio je ruke, zabacio unatrag glavu i činilo mu se, kao da se otvaraju nebesa, a on se pomalo diže, diže uvis na nekakvim krilima, na oblaku. I nestaje zemlje, gube se zvijezde, čuju se korovi anđela, svjetlost ga obuhvati, da obnevidiš od sjaja. Na veličanstvenom prijestolju sunčanom, oko kojega munje bliješte i sijevaju, stup je užaren — križ s desne strane prijestolja, od sunca i plamena žarči. „To je Gospod," kao da sinu pameću Mojsijinom i on kriknu one posljednje riječi molitve, s kojima kao da će ga duh ostaviti, a srce mu pući:

„Gospode, Hrvatsku spasi!"

Kriknu i strovali se kao mrtav na zemlju.

U taj čas dotrča k njemu čovjek i zovnu ga:

„Oče Mojsija!"

Stajao je taj čovjek na vratima crkve i gledao samostanca zadubljena u molitvu. Nije ga htio buniti u molitvi, ali kad je pao, priskoči preplašen, da mu pomogne.

Mojsije se polako pridizao, ogledao se po mraku i pitao:

„Ko si?"

„Ja, oče! Ilija."

„Ti si?" kao iza sna će Mojsija. „Imaš li vode?"

„Lucija! Dijete, potrči na vrelo, donesi vode!" javi se Ilija djevojčetu, što je uplašeno stajalo uz vrata crkvice.

„Ne, ne, ne treba. Poći ćemo k vrelu, znam, nije daleko, tu je do crkve," reče fratar. Glava mu je gorjela, a grlo suho, kao da je ugarke gucao.

Kod vrela djevojče ugrabi vode pastirskom tikvicom i ponudi ga.

Mojsije se žudno napi, a onda pokvasi glavu, da se rashladi.

„Lucijo! I ti si došla. A ko vam je kazao, da ćete me naći ovdje?" upita Mojsija Luciju i oca joj.

„Ja sam te vidjela!" veselo će djevojče. „Pasla sam ovce amo na Čaporskome brijegu više naše kuće. Ti si, oče, sjedio pred crkvom, a ja sam viknula Filipa, pod brijegom je sjekao hrast, i kazala sam, da si kod crkve."

„Jest," prihvati Ilija. „Bio sam tamo u Pešinih, kupio sam žetelice na mobu, sutra ću žeti, a eto ti Filipa, kaže: ‚Dolazi otac Mojsija, polazi kući.' Čekao sam te na brijegu više kuće. Čekam, nema te. Što mu je? Zadržao se u domu Božjem. Dobro je, ali i mi smo ga željni. I tako se uputih, a mala pristala za mnom, nestrpljiva, želi te vidjeti što prije... Lucijo, a nijesi ni poljubila ruku," Ilija će.

Djevojče je samo uprlo oči u duhovnika i ni da se micalo. Na riječi očeve prihvati ruku samostančevu i utisnu poljubac na dlan:

„Ova je ruka mene krštenom vodom okupala, ova ruka drži dragoga Spasitelja!"

Mojsija se sprijateljio s Ilijom, kad je ovaj prolazio u Split na dan sv. Dujma. Zaletjelo ga nevrijeme. Ilija se spasio u Rižinice pod krov samostana. Upoznao je tada Mojsija u njemu vedru pamet i priprosto pošteno srce, a takve je osobito volio. I godimice izmjenjuju darove samostan i Ilija. Morska slana riba, so, najbolje samostansko vino, smokve i grožđe svake se godine pred Božić šalju Iliji, a od njega prispijevaju suho meso, sir, u ono doba glasovit bijaše „vlaški sir", pred Uskrs jaja, najbolje janje, kokoši i srnetina. Najmlađu Ilijinu kćer Luciju došao je Mojsija krstiti. I na svojim putovanjima, je li i podalje od Strmendoca imao proći, svratio bi se Mojsija k Iliji, a mala Lucija kazivala je ono malo molitava, što ih je mogla naučiti od oca i majke.

Pred kućom dočekaše Mojsiju stari djed, otac Ilijin, Toma Čović, Ilijina žena Šima, Filip i Jurka. Dom Ilijin je pod brijegom uz potok. Ogromno kamenje navaljeno jedno na drugo bez vapna pravilo je zidove kuće, a pločom je bila pokrita stojna kuća, staje su međutim bile ili ispletene pa glibom zalijepljene ili uz polu prislonjen ševar.

Redom poljubiše ruku misniku, pa ga uvedoše u kuću. Stopanjica namah ode u ognjenicu, da prigleda

večeri, a Lucija se vrti po kući pomažući majci, da što bolje pogosti duhovnika. Stari Toma, visok, koščat čovjek, bijaše negda junak na glasu. Niko mu nije smio prepriječiti puta. Kosti mu se izbočile na jagodicama, a upale oči još sijevaju pokatkada, kad se spomenu prošli bojevi. Upravo je pred Božić navršio 88 godina, ali još ide uspravno kao svijeća, a bistar ga um služi, te je glavni savjetnik svijetu i sudac plemenu u razmiricama.

Dok su se ženske vrzale po kući, Mojsija je sa Tomom, Jozijom i Filipom („Neka se i on uči," rekao je Toma) raspravljao o sporu između Cetinjana i Imoćana. Starac Toma pošteno i nepristrano je razlagao Mojsiji to pitanje:

„Za kratko sam, a da sam i za hiljadu godina, što mi vrijedi, treba pošteno, i kako je Bogu ugodno kazati, pa sad propao ja i sve moje. Paša je u Kosmašu naša, to Bog i svijet znade. Ali znaš, što je? Naš župan Božiteh brus, a imotski sjekira, pa se namjerilo zlo na gore. Božiteh bi htio, da je naše sve tamo do imotskoga polja preko Budimira, Kopršnice i Bihorina do Prhova. A treba ljubiti dušu: gdje će oni drvo usjeći, ako im odnesemo ove šumovite i gajevite krajeve? Nemaju gdje ni žira skupiti za svinje, niti suharaka ukršiti, da oganj zapale. Nego onaj silnik Matija na Čačvini! On nas umete. Ne smije naše stado u slobodnu pašu, a da ga on ne zagne gore u svoju kulu, ne smiju djevojke na pralo na potok, a da odnekle ne banu njegovi strijelci i konjanici pa odvedu plemkinju i ropkinju. Kažu, da ih nekrstu na more prodaje. A šta ćeš? Ginemo i padaju mrtve glave bez potrebe. Dušu bi sahranio, ko bi nas nagodio."

Sluša Mojsija i premišlja, zašto nema više takvih, kakav je Toma Čović. Svijet bi se pretvorio u raj. Koliko krvi, borbe, zavisti, muke i zašto? Da deseti dio truda ulože, koliko ih muke i truda stoje te borbe, zlatom i bogatstvom bi posuli zemlju.

„A hoćeš li ti, Toma, prekosutra s nama na ‚sahod' k bijeloj crkvi u Budimirima?" pita Mojsija.

„Ja? Star sam."

„Baš zato, poštovat će tvoje sjedine."

„Slabo. Danas niko nikoga ne štuje, ako ga se ne boji. Ne će ni kraljice poslušati."

„Hoće, Tomo. Kad je čuješ govoriti, vidjet ćeš, da će je poslušati."

„Daj, Bože! A ko će suditi?"

„Kraljica."

Stari zaklima glavom, kao da ne vjeruje u uspjeh.

U razgovoru oduljiše Mojsija i Toma, dok su se Filip i Ilija brinuli i zgotavljali, što treba za sutrašnju žetvu.

Stopanjica javi, da je večera gotova.

Muškarci posjedoše za niski stol. Lucija pripali lučove baklje i zadi ih za posebni stalak u zidu. Prštio je luč slatko izgarajući. Večeralo se sa slašću sočivo, a to je osobito godilo Mojsiji.

„I sutra ću ti spremiti sočiva!" reče Lucija iz prikrajka, gdje su ona i Šima sa slugama i sluškinjama večerale.

„Dobro ćeš učiniti," odgovori Mojsija.

„Ali ćemo se pogoditi! Pripovijedat ćeš nam o Božjim stvarima."

„Pusti mala, ne smetaj!" stari će Toma, jer mu je krivo, da se djevojče miješa u razgovor.

„Neka je, neka je, Tomo, Isus je volio djecu," mirio ga je Mojsija.

„Onda, eto ti, kako ćeš, da svijet ide naoposum, kad za stolom imam slušati djecu i to žensku?"

„Ne ljuti se, djede," priskoči Lucija, pa ga zagrli. „Ti Filipu pričaš o starim bojevima svaki dan, pa pusti, da večeras čujemo, kako je ono sv. Skolastika plakala, kad je njezin brat sv. Benedikt htio poći kući. I šta ono, kiša udarila kablom, da nije mogao izaći iz kuće, i cijelu noć je pripovijedao sestri o nebu i anđelima. Posljednji si mi put to pripovijedao. Da hoće kiša osam dana, pa da ne može duhovni otac iz naše kuće."

„Šta? Mala, ne budali! A žito na njivi, da gnjije!" stari će mašući štapom u šali, kao da će je udariti.

Djevojče vragoljasto odskoči, da su se svi i sluge i gospodari nasmijali.

„Pričaj nam ti, oče," Filip će, „kao ono jednom, kako su vrazi za pokrivač i za noge potezali onoga fratra, kad se oblijenio dići se jutrom na molitvu."

„Alkuina," prihvati sa smiješkom Mojsija.

„Ne, ne, ne ću to. Ne bismo od straha zaspali cijelu noć. Ono ćeš nam pripovijedati, kako je golubica letjela s anđelima u nebo. Zaboravila sam, čija je ono duša bila?"

„Svete Skolastike, sestre sv. oca Benedikta, i on ju je vidio. A jesi li zaboravila, kako su se sastali u pustinji

sv. Antun i Pavao, i kako im je gavran donosio kruh, a kad je sv. Antun umro, došla dva lava i iskopali mu grob i onda otišli, a njegov sveti drug i prijatelj pokopao ga."

„Oče, daj pripovijedaj nam o sv. Agati i Luciji."

„A kad ćemo janje pojesti ?" Filip će i diže s ognjišta ražanj s janjetom. Rasječe ga, a Šima položi pladanj s mesom na sto. Rukama prihvatiše se pečenja.

„Slatko je !" pohvali Mojsija.

„To je Lucijino, ona ga je za te gojila," Ilija će.

Te večeri i sluge dobiše vina, ma da ga nije bilo mnogo u Ilije, ali u čast gostu, da se popije i do kapi, ne bi žalio.

Doba je bilo počinku. Svi pospaše, a Mojsija se skloni negdje vani i moljaše. Izazivao je blagoslov na gostoprimsku kuću i osobito na Luciju.

Rano jutrom uraniše žetelice. Pjesma se preli poljem, smijeh i obijest mladenačka obasjana vrelim suncem. Došla je moba, kakve su rijetke u onome kraju. Ilija bijaše bogat i plemenit, pa mu se svatko rado odazivaše, a i došlo bi žetelica, kojih nije ni zvao. Poslali ih osobito siromašniji seljaci, da se oduže Iliji, jer je li kome služio konj, vo, mjera žita, sjeme, greda drva, u koga će, do li u Ilije. Kad se birale plemenske časti, tada Ilija nije ni blizu pristupao, radi čega ga korio Mojsija, a on bi odvratio: „Ko čuva tuđe posle, gubi svoje."

Mojsija je vidio, da je Ilija u poslu i zato je odlučio toga dana ostaviti njegov dom i otputovati na Budimir, gdje je imao biti zbor. Nije to bilo pravo Luciji ni Iliji, a stari ga Toma veza za riječ, da će se po zboru opet svratiti.

„Ti, Tomo, nisi potreban u polju, čekam te na zboru, ako hoćeš, da se svratim na povratku," reče na odlasku Mojsija.

Ilija mu pripremi konja i slugu, koji će ga otpratiti u Budimire. Putem je Mojsija slugu, kojem je bilo tek 15 godina, poučavao u kršćanskim istinama, i čudio se, kako je dijete bistro i dobro poučeno.

„Ko te je učio ?" pita ga Mojsija.

„Ti!" odgovori mali Gosten.

„Ja ? Kako ? Kada ?"

„Kad ti dođeš pa pripovijedaš i Luciju kad učiš, onda se ja prikradem iza pletera pa slušam i poslije mi protumači Lucija, ako nisam što dobro čuo. Pa i u popa na Budimire odlazim."

„Puštaju te ? Do Budimira ti je daleko."

„Pusti me Lucija. Kad ja odem u pašu, dođe i ona, pa me pošlje k popu, a ona s drugaricama pripazi stado. U popa sam naučio i čitati, ali pisati mi je teško."

„A znaš slova ?"

„Az, buki, vedi, glagol slovo..." nabroji Gosten glagoljački alfabet. „Nego znaš, više nemam šta ni u popa učiti. Kaže mi, da ni on više ne zna, nego li je mene poučio."

To su u riječi bili, a iz jedne ograde javi se glas Lucijin:

„Oče, zbogom. Navrati se opet na povratku !"

Oči su joj obavite tugom. U krilu drži janje i miluje ga.

„Lucija, a nisi kod žetelica ?" upita Mojsija ustavivši konja.

Ona dotrči do zida ograde.

„Šta ću kod njih ? Ne znaju lijepih pjesama, već samo neke, koje mi se ne mile," porumeni u licu djevojka.

Mali Gosten zažaguri očima gledajući pouzdano u Mojsija:

„Znaš, mi znamo onu lijepu pjesmicu..."

„Koju ?"

„Lucija je i mene naučila."

Djevojka poče:

„U gorici crkvica,
U njoj Gospe kleči
I od srca ječi:
‚Šta to Gospe klečiš
I od srca ječiš ?'
‚Imala sam
Sinka - Jedinka,
Dođoše nevjerni Žudije,
Zlatnu mu krunu digoše
A trnovu metnuše'."

„Ko vas je to naučio ?"

„To je mene naučila pokojna majka," odgovori Lucija.

„A ona mene," prihvati Gosten.

Mojsija je dugo ostao u razgovoru s djecom. Osjetio je, da su to rijetki časovi sreće u životu.

Kad se opraštao od djevojke, ona ga opet zamoli, da se na povratku svrati k njima. Mojsija je šutio.

„Je li, da hoćeš ?" a oči su tako anđeoske bile, tako su molile, da je Mojsija morao obećati. Onda je odskakutala k ovcama i sluškinjama.

Gosten je koracao uporedo s Mojsijom, koji je sjašio i po rđavu putu vodio za sobom konja, a mali sve po kamenitoj ljuti skakutao s kamena na kamen i pio svaku riječ Mojsijinu.

Otprativši Mojsiju i vraćajući se kući Gosten je kod one iste ograde zaustavio konja i čekao Luciju. Ona ga je opazila i izišla mu ususret. Nije ga imala kad ni upitati išta, jer joj je on veselo na prekide od uzbuđenja pripovijedao :

„Znaš, Lucija ! Otac Mojsija. Znaš, Mojsija mi je obećao, da će me tražiti od gospodara."

„Tebe ?..."

„Jest. Povest će me u samostan. Tamo ima mnogo učitelja. Učit će me."

„A šta ? Ti si sve naučio," čudila se Lucija.

„Ihi... Kaže, da će me knjige naučiti i da će me za misnika rediti."

„Za misnika ? Blago tebi ! Pa ćeš u nas ti biti misnik. Sagradit ćemo crkvu... Da sam muško..." žalosno će mala.

*

Trećega dana očekivala je Lucija u ogradi djeda Tomu, da se vrati sa shoda u Budimirima, kamo je ipak pošao. Mislila je, da će se tuda navratiti i kraljica, a nju je osobito željela vidjeti.

A djed Toma vratio se veseo i vedar, kako malo kad bijaše. Na domu ga pitao sin Ilija, kako je bilo na shodu, a stari Toma samo govori :

„Sveto čeljade, blagoslovena utroba, koja ju nosila !"

„Je li to govoriš o kraljici ?" pita Ilija.

Toma sav blažen pripovijeda :

„Sinko, ova naša zemlja nije vrijedna, da po njoj stupa njena noga. Mislio sam, nigda nas niko ne će nagoditi, a kad kraljica otvori usta, kao da biser truni, tako govori. I svi slušaju bez riječi. I danas umiri, daje šume i pašnjake kraljevske Božitehu za našu župu. Eno ti, kaže, u Cetini i pašnjaka i livada i šuma, koliko si prepustio Imoćanima. I tako nas smirila. Ona, sinko, između nas kao anđeo prebijeli."

Lucija i Gosten piju svaku starčevu riječ, a kad ih poslaše, da napoje sa slugama blago, onda će Lucija Gostenu :

„Ljuta sam na oca Mojsiju."

Gosten pita :

„A zašto ?"

„Zato, što nije kraljicu doveo našoj kući."

Gosten će joj polako, da drugi ne čuju :

„Siromasi smo mi, da pogostimo kraljicu."

VI.

Bilo je čudno vrijeme iza Vodokršća g. 952. Niti je jugovina donosila teške oblake s mora, niti ih je bura gonila po nebu kao čuperke ogromnog runa. Nekakve sive polumagle sad su se hvatale gora, sad se dizale i iščezavale. Jutrom bi se natmurilo nebo, sad da će snijeg zasuti kao brašno iz mlina u mučnicu, a onda opet nakrastalo se nebo, namreškali se oblaci i potamnjeli, kao da će kiša udariti. Popadale su kiše prije Božića, da su mlinovi zapeli, postup ih zadušio, a mlinari zajauknuli — prodrla voda u mlinove pa skvasila muku i žito u hambarima. U kraljevskim mlinicama nestalo i trunka brašna i zrna žita. Gladna godina poklopila iza suha ljeta, pa izjela sirotinja sve. Cijelo ljeto po Evropi, kako bilježe stare kronike, duvali suhi sjeverni vjetrovi i uništili svu ljetinu.

Umirao svijet i od gladi i od bolešćurina. Kao sjene vukli su se seljaci upalih u šupljine očiju tražeći pohlepno korijenak divljeg povrća i list zelja. Jedva prozenula žutenica, kostrič i ščir i blušć, već se ubrala i pojela, pojele se trave, što im se ne zna sjemena ni imena. Marva je crkavala od gladi, pa i takvu su ljudi jeli, da utaže glad. Žalosno je bilo gledati djecu i žene, kako se vuku oko mlinova i kupe zrnje, ako ga je igdje i bilo naći, i kako ga onako sirovo gutaju. A mlinari su krili žito po jamama i spiljama, jedni da ne pomru sa porodicama od gladi, a drugi da ga skuplje prodadu. A kad je navalila voda ili hajduk, onda je propao i mlin i žito. Čete razbojnika su prolazile zemljom grabeći tuđu muku i siromahu i bogatašu. Cijela sela pogorješe od nasilne ruke, a koja

se opriješe i silu silom odbiše, tima je bilo vječno čuvati Krajinu, da se ne vrate razbojnici. Plemenske starješine ne znadijahu više, šta da rade. Sudovi zamukoše, jer mala korist od njih, niti je ko slušao, niti više tražio pravde. Gol život da je iznijeti iz te bijede, kakve svijet ne zapamti. Po putevima se susretali obezumljeni ljudi, buljili u prolaznike i čekali smrt pobjegavši od kuće, da ne vide, kako im starčad bez pomoći umire, da ne čuju, kako djeca traže kruha.

I toga dana u kraljevskim dvorima u Klisu nisi čuo glasa, kao da je morija neka sve pokosila. Dvorskih župana nestalo, raštrkali se po zemlji, neki da suzbiju nasilnike, a neki da brane svoju baštinu i kuću.

Kralj Krešimir ne pušta nikoga preda se. Kraljica prolazi dvorima kao udova i sirota. Mali kraljević Držislav hvata joj se za skute, a majka ga prigleda suznim očima. I ta jaka žena izgubila je svaku nadu. Iščekuje već nekoliko dana fratra Mojsiju, i glasnici, koji odlaze s dvora, već joj tri dana javljaju, da će večerom ili najdalje jutrom stići — ali ga svejednako nema. A nebo tmurno, zrak polutaman, miran — mrtav. Sve se to survalo na dušu kraljičinu. Glava joj oteščala, daha joj nestaje, a kao mravi neki ledeni tijelom joj prolaze. I nigdje mira. Jedva dočika noć, da zaspi, da opočine od teških misli — ali san ne će na oči. I ako joj sklopi kapke na očima, za čas se prene nemirna, uspravi se na krevetu i od straha u mraku hvata pokrivače oko sebe. I jedva čeka, da se javi zraka zorina — kao da će joj biti lakše. Ali danje svijetlo još je gore uznemiruje. I kraljica bježi, skriva se i zatvara oči, da dočara nemirnome srcu smrtni sanak.

I u tim trenucima sjeća se Margarite. Koliko li je ona sretnija! Eto, što je kraljevska kruna! Miroslav mirno počiva bez skrbi, bez mržnje, bez boli u svome grobu; a Margarita otplovila niz more, da i ona, živa u grobu samostanske ćelije, ne zna i ne sluti, kojih li se jada oslobodila.

Žensko srce nije moglo da otrne. Kraljica se rasplakala nad mladošću svojom... a dijete Držislav zivkao je majku. U godine, kad su druga djeca milovana na krilu majčinu i na koljenu očevu, on je rastao, kao da je puka sirota. Dadilja je tražila kraljicu, jer i dijete bi se bez majke rasplakalo. I tako je kraljevski dvor bio kuća tuge i žalosti.

I te večeri tražila je dadilja kraljicu i našla ju je negdje u jednoj staroj kuli. Kao kip tuge sjedila je kraljica. U duši joj nepokoj i strah. Na vratima zastade dadilja. Ne javi se.

„Ko je ?" upita Jelena.

„Kraljevsko dostojanstvo, smijem li ti reći... ?"

„Ne govori mi ništa — ne želim ništa znati..."

„Kraljević..."

„Šta ?" skoči Jelena kao gromom ošinuta.

„Ne znam, šta mu je. Gori. Ne može da se smiri. Prevrće se po posteljici..."

Kraljica sva zadrhta. Brzim korakom pođe iz kule onamo, gdje je dijete ležalo u ložnici. Putem susrete sokolara, koji se pokloni i javi, da je prispio Mojsija.

„Nek se odmori od puta!" žurno, nemirno i raštrkano odvrati kraljica žureći se k djetetu.

A u gostinjskoj dvorani sjedio je fratar Mojsija sa djedom Grubišom. Na širokom hrastovu stolu pred svakim stajala voštanica. Plamen svijeća povijao se i bacao sablasno svijetlo na mrka njihova lica.

Grubiša spustio brkove na sijedu bradu, mač mu leži na krilu, medvjeđa kapa počiva na stolu.

Ne da im se govoriti ni pitati. Izmučeni štede jedan drugoga.

Fratar je podupro glavu rukama i samo bulji preda se u sto. Negda plamne crne oči upale u glavu, pomutile se i ukočile. Želio je što prije vratiti se u ove dvore, da opočine, a kad je dospio, eto želio bi odmah bježati. Iznemogao je i duhom i tijelom. A i djed dvorski malaksao. Ukratko je Mojsiji kazao bijedu, što je obavila one dvore:

„Već nisam dvadeset dana vidio kralja. Kraljicu da ne vidim, gotovo bih i želio. Gdje je njezin uspravni stas, gdje poletna duša ? Sve gine. Poničila se kao starica i očajava."

„Ne govori joj, što si vidio po zemlji. Šta ćeš joj smućivati ionako čemernu dušu ?"

Fratar huknu, kao da bi htio istjerati iz grudiju bol, što mu se u njoj ugnijezdila. Kao da oganj sipa, govori:

„A puknut će mi srce! Sve se samo na ove grudi kupi, kupi — a ja ne mogu više, ne mogu. Svatko se meni tuži, a komu da se ja izjadam ? Je li siromah, gladnik, sirota, udova, potišteni — svi k meni dolaze: daj, po-

mozi! U crkvi, u ispovijedi, na putu — dolaze mi, da im olakšam boli — a ja slušam i slušam, jer kako ću ih odbiti? Zalogaj kruha ne jedem, da ga ne dijelim na četvero, noći ne prospavam, da ne čujem, kako mi rano jutrom dolaze pred vrata, da me salete zapomaganjem, čim me ugledaju. U ime Božje oprosio sam sva sela, dvorce i susjedstva, a ko će iz suhe drenovine kap vode istištiti? I evo, kad amo prispijem, čekaju me druge muke. Pridižem druge, a sam klecam. Sve blago samostansko razdadoh, kaleže i posuđe crkveno prodadoh. Braća mi gladuju, pa šta sam mogao?"

„Pusti, ne koristi ništa jaukati. Duhovnik si, vjeruješ li u Boga?" govorio je djed ne dižući glave.

„Da ne vjerujem, misliš li, da bih u ovaj čas ovdje s tobom govorio? Davno bi me progutali morski valovi ili pod liticom orlovi razgrabili."

„Dakle uzdajmo se!" diže glavu Grubiša.

„Uzdam se, ali bojim se, da je sve ovo kazna za naše grijehe. Krv pravedna!"

Djed se skoči:

„Šta i ti? Malo mi je, što kralju svaki dan dokazivah, da nismo ništa krivi..."

Mojsija prihvati:

„Znam, da nismo mi krivi, ali krv Miroslavljeva pala je na cio narod."

„Pa šta su kriva djeca, uboga nejačad?" upita djed.

Fratar mu odgovaraše:

„Oci zobaše kiselo grožđe, a djeci zubi otrnuše. Uostalom tajni su putevi Božji. Tu djecu će on jednom nagraditi za njihove sadašnje patnje, ako se samo budu sjećali Njega i Njegova zakona. A očevi, majke — oni trpe gledajući gladnu dječicu. Kako im srce ne pukne, ja se čudim. Vidio sam i čuo sam. Uz baku se privilo nevinašce i miluje ju i mazi se oko nje, a baka zaboravila sve žalosti i nasmijala se. Ah, brate, onako se smrt ceri. Dijete joj gladi hrapave i upale obraze: ‚Bako, i dušo, i srce, i daj štogod' — a baki suza na oko, i to bijaše smrtna suza. Mislio sam te poštedjeti — ali ne mogu, treba mi iskaliti sve, jer bih inače svisnuo."

Grubiša je htio podijeliti bol s Mojsijom, pa mu govorio:

„Brate Mojsijo, ne štedi me! Podijelit ću s tobom svaku bol, ali ćeš i ti sa mnom svaki trud."

A Mojsija nastavi:

„Zašao sam i među Poljičane. Imaju hrane, ali su gori od nevjernika. Trogirani i Splićani traže za svaku mjeru, za svaki star žita cekin ili vola ili konja."

„Poklat ću ih sve, što ih uhvatim u polju!" planu djed na te Mojsijine riječi.

„Prior splitski Dujam svojoj vlastitoj sirotinji prodaje žito za deseterostruko, pa i ono, što ga je carstvo poslalo."

„To znam i čuo sam. Ali doći će i bolja vremena. Zrna ne će kupiti u našim mlinicama, ja im vjeru dajem. Razbojnici, otjerali su dobroga priora Petra, oca sirota."

Na hodniku se čuo žamor.

„Kraljica dolazi..." prošapnuše jedan drugome. „Ne žalostimo je."

Kraljica je Jelena dolazila teškim korakom držeći na rukama maloga Držislava. Oronula, zamišljena, rekao bih, očajna, neodređena pogleda pristupi u dvoranu.

Mojsija i djed priđoše joj ususret. Mojsija, kao rodak, zapita je namah za zdravlje i za kralja i Držislava.

Kraljica samo slegnu ramenima. Usna joj zadrhta, kao da će zaplakati.

Mojsija prihvati dijete u svoje ruke, a Jelena sakri oči dlanovima. Djed ju zamoli, da sjedne i da se umiri.

U Mojsijinim rukama dijete naslonilo bolnu glavu na grudi fratrove, a gorili su mu obraščići kao žeravica. Oči suhe i caklene.

„Kraljice, djetetu treba počinka," reče fratar.

„Ne će da leži. A što nosiš?"

„Pozdrave iz Zadra. Brat tvoj Leon plovi s lađama žita iz Carigrada. Car šalje žita za gradove, a i za nas. I građani će prodavati žito. Imaju ga dosta."

„Što je to! Kao zrno među jato golubova! Glad pozoba sve."

„Utažit ćemo glad. Udarit će iz zemlje zelje, prekužit ćemo i ovo nekoliko mjeseci, kad smo crnu zimu preturili."

„Da je sam glad, ali..." i kraljica uze iz ruku Mojsijinih dijete, koje je kao zaspalo i tihano disalo.

„Jeleno! Kćerko Madija, koji je znao dići se nad veće nevolje rodnoga grada. I kad su Saraceni sažgali brodove i kad je kuga poharala pučanstvo i kad su ga neprijatelji ocrnili pred carem i kad je dopao tamnice,

duh Madijev nije klonuo, nije se dao slomiti. A ti da zaboraviš, da je još nad nama Bog ?"

Mojsija je dignuo ruke, a široki rukavi mu pali do lakata, glavu je uspravio, oči upro uvis i kao proročki kip stao je pred kraljicom.

Djed je uvidio, da je nepotreban i da će Mojsija bolje govoriti sam, pa se odšuljao gotovo neopažen.

„Madije je muško, a šta će slaba žena ? Evo gledaj, jedina nada kraljevstva hrvatskoga — vene..." pokaza kraljica maloga Držislava.

„Ne zovi zla, gdje ga još nema, Jeleno! Gospod, koji ti je dao porod, i očuvat će ga. Molit ćemo Ga, da ga uščuva."

„Ne znam, što bi bilo bolje..."

„Šta govoriš ? Svome Držislavu smrt želiš ?"

Kraljica se lecnu. Privinu dijete na grudi, a ono otvori očice i kao u snu prozbori :

„Ma — ma..."

„Jeleno ? Šta sad kažeš ?" pitaše Mojsija.

Jelena se zamislila. Gleda dijete i kao da se okamenila.

„Jadni moj sine ! Što te čeka ? Bit ćeš kralj i tek ćeš onda osjetiti, kako je teška kruna. Otimlju se o krune, a krune su trnove..."

Mojsija joj presiječe riječ :

„A čiji je put bez trnja ? Ostavi, ne nariči, eto, dijete ti je zaspalo, ne će biti zla. Ja odlazim u Rižinice."

„Ne ćeš !" kliče kraljica, a on se ispravdavaše :

„Kako nadomaku samostana da ostanem izvan njega ?"

„Znaš, Mojsije, kako je sv. Skolastika izmolila, da kiša pada pljuskom, da sveti njezin brat Benedikt ostane u njezinu samostanu i pripovijeda joj o nebu."

„Ono bijahu sveci," odvrati Mojsija.

„Počekaj — ili bolje — potraži dojilju, da joj predam Držislava."

Kad je Mojsija izišao, da potraži dadilju, kraljica opipa čelo djetetu i pričini joj se, da je manje užareno. Nada prosja u majčinoj duši. Topli dugi poljubac utisnu na mekanu kosicu djeteta, a onda se strese od neke strašne pomisli, što je ono prije izustila — šta je majka djetetu smrt zaželjela...

Mojsija doskora dovede dadilju i ona je ponijela mališa, a kraljica ostala s Mojsijom. Časak su šutjeli.

Mojsija se spremao, da ode, ali kraljica ga moli, da ostane.

„Ne, moj rode, ne ostavljaj me samu. Kad si ti u dvorovima, lakše mi je. Ti ulijevaš vjeru u moju dušu. Ti si mi spomen zlatnih dana djetinjstva."

Mojsija je ostao. Svi se tereti vječno na nj svaljuju, ali on dragovoljno podlaže leđa pod njih.

Kraljica se zamislila, šuti... Mojsija sam ne zna, odakle da započne razgovor. Kraljica uzdahnu.

„Što ti je, što uzdišeš ?" pita je Mojsija, samo da nešto reče.

„Što mi je, pitaš me, kao da si tuđinac u ovome dvoru i u ovoj zemlji... Jesam li šta ja kriva, da ova kob... ?"

„Ne ! Baci te misli. Misliš li, da bi sretnija bila na kojem drugom mjestu ? Eno ti rodnoga grada ! Ko je siguran za život i imutak ? Otac ti dan i noć samo o njegovu boljitku misli, pa je li šta postigao ? Svijet je, Jeleno, nizbrdice pošao i svi dobri moraju da ga svim silama zadrže, da se u ponor ne surva. Koliko je građana tmica ulica pozobala, koliko ih more progutalo, a zašto ? Da se uklone jedni drugima — i onda da sutra noć pozoblje i ovoga... Ni carevi ni pape nisu sigurni na svojim prijestoljima. — Na zapadnog cara Otona dižu se eno braća, sinovi i rođaci."

Kraljica nadoveza na te riječi :

„Otimlju se, tko će dva prsta na višem sjedjeti, a glavu zlatnim obručem stegnuti. Taj zlatni obruč rijetko kad pristaje uz glavu : ili je tijesan pa tišti ili je preširok pa spada s glave. Ah, hrvatska je kruna pretijesna. A lijepi naši danci mladosti... Sjećaš se tamo u Diklu, kako smo skakali, dok je sunce veselo sjalo ? Ljubice, ptice, janjci, jagode, pjesma — a danas glad, vapaj ubogih, nož, krv."

Mojsija ne odobravaše kraljici, već odvraćaše na te riječi :

„Misliš li, Jeleno, da je onda šta drukčije bilo ? Zaboravljaš, da je u ono doba tvoj otac vodio najtežu borbu s Andrijom i da je na našem dvorcu kao rođak naš u izagnanstvu živio. Da nije znao steći naklonost cara Bazilija, on bi svršio čemerni život u tamnici, možda lišen i očinjega vida, a ti bi sada mjesto kraljice ropkinja bila."

„I možda sretnija," uzdahne kraljica.

„Jeleno, ne srdi Boga! A da si u kakvom saracenskom haremu ?"

„Mojsijo, znaš li, da govoriš s hrvatskom kraljicom, makar i rodicom ?"

„Eto, osjećaš i sama, da je teško i riječ takvu izustiti, a kamo li sudbinu podnijeti tolikih nesretnih žena s ovih obala. Sreća je sva u tome, što čovjek ne pozna nesreće, koja mu se nadvija nad glavom."

„Pametan si, ne mogu se s tobom prepirati, ali su bili ipak zlatni danci, koji odoše u nepovrat. Sjećaš se, kako smo toč potezali, da masline gnječimo. Uz potok se verali pa na sâd tetku Marinu se dokrali i lubenicu najljepšu ponijeli, a on ju je čuvao, da je mome ocu ponese na dar."

I Mojsiju prevariše uspomene mladosti, pa i on stao nabrajati:

„A one večeri, kad su pastiri ovce vraćali, i niz potok se pijesak kao biser ronio. Stali smo i slušali, kako se pjesmom pastir pastirici javlja. A kad se ono s brodicom otisnusmo na more i noć nas uhvatila na moru. Jadni stari ribar Luka kose je od jada iščupao, a mi mu se slatko smijali, kad je plačući kazivao, da nas se nije nadao više vidjeti, jer da je mislio, da nas gusari ugrabiše. I crkvica mala i zvonce umilno i onaj stari svećenik, što nam je pričao svakoga dana. I baba Ika, što je štedjela za nas smokve i orahe!"

„A Lucija..." u po glasa će Jelena.

„Ne spominji, Jeleno!"

„Zašto roditelji pletu budućnost djeci ? Ako su njihova djeca — ali nije njihova dječja budućnost."

„Varaš se, Jeleno. Providnost ima svoje puteve, kojih mi ne poznajemo. Ja sam se davno smirio. U ovim godinama i ne bi se pristojalo govoriti o željama mladosti. I nisam ni s tobom odonda nigda govorio, ali eto kad si zaplela uzaludne razgovore... Lucija je bila dobra, bila je lijepa. I za dugo je nijesam mogao zaboraviti. Dakako, sramota im je bila, da sin glasovita plemena Lapčana zavoli seosku djevojku, ribarevu kćer. Rekoše mi, da sam izrod, a ne plemić. Otjerali su starog Luku i u bijedi je umrla Lucija, nevina kao anđelak, kao divlja ruža priprosta. I otada sam mogao barem misliti na nju bez zazora."

„Jedne nedjelje", prihvati Jelena, „spremali smo se k crkvi. Siromašno nedjeljno ruho obukla je Lucija

i pratila me je. Zavidjele su joj pastirice, što je sa sobom zovem, a zvala sam je radi tebe. Znala sam, da te voli. Oko kuće staroga ribara koliko je cvijeća bilo! I ubrala je za se, za me i kazala mi je, da i tebi dadem stručak.."

„Jeleno, pustimo te razgovore! Nisam ja više Martin Lapčanin, već brat Mojsija, ali brat Mojsija ljubi svoj samostan, ljubi crkvu, majku našu, ljubi uboge kršćane. To je životni cilj njegov."

„Dakako, brate. Lađe su našega života pošle drugim putem, negoli mi mišljasmo. Ne okusismo sreće — žrtva je život naš, kako ti kažeš. Ne smijemo ni spominjati, što negda ljubljasmo. I sve ove rane samo balzam milosrđa da iscijeli, je li ?"

„A plašt zaboravi da prekrije," nadoveza Mojsija. „Volja Božja, Jeleno! Ne smijemo se opirati. Da si postala žena patricija Protazija, danas bi možda na ovome prijestolju sjedjela koja nevrijedna kraljica, danas bi ova kraljevina u krvi greznula, a dalmatinski gradovi pali bi u ruke nevjernika."

„A ovako kraljica Jelena trpi za Hrvate i Dalmatince. Tko zna, koje su se dubine zaklopile nad Protazijem, a mirna građanka zadarska, slaba žena, mjesto da se zatvori u samostan, mora da prima uzde kraljevstva, kad kola srljaju u ponor, i da spasava."

„Jest. Ti si ljubavlju, blagošću i dobrotom pozvana spasiti kralja Krešimira, Hrvatsku i Dalmaciju. Tvoja blagodarna ruka ima napitati gladne, zaodjeti gole, umiriti nasilne. Eto tvoga poziva. Jednom kad se osvrneš na dobra djela svoja, bit ćeš sretna kao težak u zapad sunca, kad pogleda na uskopani vinograd."

„Mojsija, brate, odakle i kako sve to ?"

„Jeleno, svi dobri će biti uza te i dobri će pobijediti. Ne boj se!"

Dugo se otegao razgovor između Jelene i Mojsija. Okrijepljena kraljica tim razgovorom oprostila se od rođaka, a on nataknuvši na glavu kukuljicu crne svoje halje i zaogrnuvši se plaštem hrlio je k svome samostanu praćen od četiri vojnika sretan, što je podigao klonuli duh kraljičin, jednako kao da je nahranio stotinu siromaha.

*

Spuštajući se niz Rupotinu prema svome samostanu u Rižinicama osjetiše iz prodoline nekakve konjske korake. Šta bi to moglo biti? Zasjedoše iza kamena i čekaju.

Putem se vuku polagano tri tovarna konja, a za njima tri, četiri čovjeka.

„Stoj!" breknu iza kamena jedan vojnik.

Putnici skočiše pred konje spremni, da se brane, ali kad opaziše, da je više onih u zasjedi i da su dobro oružani, jedan će zavapiti:

„Nemojte, ako Boga znate!"

Drugi prihvati:

„Posljednje volove prodadosmo za ovu kapu žita!"

Mojsija izađe pred njih i dignu ruku:

„Ne bojte se, nisu razbojnici. Ali kuda tako po noći? I mi vas uzesmo za nekakve lupeže, koji noću vode plijen."

„Kakvi lupeži, oče! Noću putujemo, da sretnije kući dođemo. Ko bi po danu dopro zdrav, ta na deset bi mjesta pod cijenu krvi trebalo braniti ovaj zalogaj. Noću nas ne će niko zapaziti, pa odabrasmo tamu, da kao ukradeno gonimo krvave svoje trude."

„A odakle ste?"

„Iz Smine. Kupili smo u Židova i jedva izveli iz Splita ovo malo zrnja. Došla su dva broda žita."

„Pa ostanite, noć je pogibeljna. Prenoćite kod nas u samostanu. Nije daleko, a sutra ću vam dati pratnju," svjetovaše ih Mojsija.

„Hvala ti, oče! Nevolja nas goni. Tko zna, hoćemo li sve kod kuće naći žive. Zbogom."

Upravo se oprostili, a mimo njih protrča čovjek s vrećicom na leđima.

„Kud bježiš? Tko si? Ne boj se!" viču za njim.

„Ne bojim se vas," odvrati onaj ustavivši se časkom, „ali me smrt goni. Trčim, da djeci zapretem u pepeo kolač. Mjesec dana ne vidjesmo kruha, a danas mi mlinar dade ručak i ovo malo brašna, a ja njemu četiri ovce."

I otrča čovjek.

Koliko je Mojsijino oko zla vidjelo, nijesu ga iznenadile te nevolje. Šta više neko ga veselje obuzelo, što je doznao, da je prispjela hrana, ali mu se duša smutila, kad je čuo, da je čuvar kraljevske mlinice onako ucijenio gladna čovjeka.

One noći malo je spavao, već je smišljao, kako će kupiti žita u Splitu, a opet misao ga mučila, hoće li kazati kraljici mlinarev grijeh. Ako ne kaže on, kazat će vojnici. Od toga je ne može poštedjeti, da se ne razočara u onima, kojima vjeruje. Znao je, da je vrlo teško

i kupovati žito u Splitu i da može i do krvi doći, jer i grad je gladan. Nije pravo ni onu sirotinju ucvijeliti. A i novi prior opak je čovjek. Sutra će se o tome razgovarati s kraljicom i s dvorskim djedom.

Tek u zoru, kad je trebalo ustati na molitvu, san ga stao svladavati. Opat mora prvi pokazati, kako se vrše pravila, i Mojsija se nađe trudan i neispavan među braćom kod zornice.

VII.

Zle i gladne godine nikako nijesu popuštale. Skupoća i nestašica ispraznile hambare, otjerale blago.

Bezdušnici skupili zlato, a i kad urodile godine, za sirotinju bijahu od male koristi. Rasprodale se njive i livade, baštine i prešle u tuđe ruke. Bolesti navalile na izgladnjeli svijet. Po gradovima dalmatinskim nisu dospijevali pokapati mrtvace. Prior splitski Petar kuću svoju pretvorio u bolnicu, otkad mu umro jedinac sin, a žena pobjegla od straha, da će je okužiti sirotinja, koja svakoga dana dolazila po milostinju.

Po kućama nije imao ko kome da doda čašu vode. Zvona su tužno zvonila, kao da sprovode stari Dioklecijanov grad. Pod Klisom, blizu izvora rijeke, u kraljevskom dvorcu nije se čulo vreve dvoranika ni hrzanja konja, ni bleke ovaca. I tu je bio grad boli i žalosti. Naselili se tu bolesnici, kljasti i hromi, kojima je bilo teško uzlaziti u grad Klis. Svaki dan silazi kraljica s pratnjom jutrom i večerom noseći nemoćnima hranu i piće.

Bilo je lijepo proljetno jutro. Sunce mlađano sjalo neobično bistro i toplo. Po maslinicima prelijevalo se i po vinogradima i njivama ogledalo se na kapljama rose. Sa resa maslina i sa grozdova, što su procvali, ugodan se miris prosipao. Između livada, koje se zakitile cvijećem, a ogradile vitkim jablanima, vijuga se rijeka još brza i pjenušava.

Djevojke dvorkinje vesele skakuću za cvijećem, za leptirom, a kraljica gleda, kako se mali Držislav bacaka po rudinama. Dvorski djed ovoga puta prati kraljicu s četom vojnika.

U zaklonu pod visokim obronkom Mosora u blizini izvora rijeke Jadra bijelio se dvorac kraljev-

ski podignut na ruševinama rimskoga zaseoka. Pod njim se pjenila rijeka prebijajući se o kamenje u strmome koritu.

Dijete Držislav ostalo je ispred dvora na brizi dvorskom djedu i dvorkinjama, koje imaju mnogo muke, da ga zadrže kod sebe. Hoće dijete svakako k rijeci, da vidi, kako se pjeni na izvoru, padajući niz kamenje.

„Hoću vidjeti mlijeko!" Tako je zvao bijelu pjenu.

Pod maslinama podalje posjeli vojnici po travi.

„Dodijala ova svetinja," mrk će vojnik Zulko.

„Danomice se samo muči, da čuvaš ovu kuću bolesti. Da je na moju, ja bih je zapalio, da s njom izgori i ovo gadnih i blesavih kukavelja," nadostavi na Zulkovu primjedbu drugi vojnik.

„Brate, ništa nego na smetnju su i sebi i drugome, a naša kraljica voli se oko njih baviti, nego da joj najbolje pjevače dovedeš."

„Da moja žena kao kraljica prostire postelje ovim ušljivcima i zavija krastave rane, ne bi mi više u kuću stupila."

„A kraljici, što gadnija rana, to draži bolesnik."

Uto iz kuće izlažahu prosjaci jedva se potežući prema svojim kolibama i selima. Na njima stara odijela, ali plemenita platna i sukna. Negda su pokrivala leđa velikaška, a valjda i kraljevska. Kraljica prima i takav porez, da ga daruje bijednima. Odlazeći iz dvorca blagosilju prosjaci milostivu ruku, nekoji se i popsuju ko zna s kakve trice.

„Gledaj radi kakvih đavola ostarjesmo, a mača ne povukosmo. Štogod dođe u dvor, sve se za njih troši. Pa i Saracena nestade od nekoliko godina. Zar se pokrstiše?"

„Haha, junaci moji, zaželjeste mi se Saracena! Mislite, da je s njima vojevati kao s ovim bogaljima," nasmija se stari desetnik Razbivoj.

„Kažu, da ne dolaze na gladne godine, jer nemaju šta ponijeti, kad svi osiromašismo. A djevojke omršavjele, potamnjele, pa ko će ih kupiti, da ih i zarobe?"

„Dakako, sve je, kako vi govorite, a ja vam kažem, da je blagoslov Božji," opet će Razbivoj.

„Šta, zle godine da su blagoslov? Ne, zle godine su kazna Božja, što ima takvih ljudi, kao što si ti, Zulko," zaujede Zulka mladi Leledrag.

„A blagoslov, što ih nema kao ti," odvrati mu Zulko.

„Aj, ne će kazna Božja radi nas. Šta smo mi?" stariji će vojnik Luka.

„A da šta, šta smo? Ti nisi nego dvajestak volova ukrao," Zulko mu dobaci.

„A koliko si ti? Da ih sastaviš rep i glavu, bilo bi ih do Trogira."

„Vjeruj mi, nije radi nas izišla ova pokora na svijet. Velikaši su tome krivi. Šta misliš krv pravedna Miroslavljeva?"

„Dakako. E pa znaš i Pribina će platiti svoj račun, ali još se ne da u ruke Bogu."

„Pa i kraljica treba da se boji Boga radi kakva teška grijeha. Šta bi ona ovako živjela po opatičku..."

„Tko zna, moj sokole, šta se tamo u Zadru događalo. Kolju se gospoda radi časti, krune, blaga, a mi kad zavirimo u tuđi žep, onda s nama u tamnice ili žig u čelo, pa da te svatko znade."

„I onaj prior Petar u Splitu razda sve blago ubogima."

„Da je njegovo bilo, ne bi ga davao. Ili sebe ili oca ili najdalje djeda mislio je vaditi time iz pakla."

„A ja, tko onamo zapade, ne iziđe..."

„Pa šta mu pomogoše ubogi? Diže Dujam Petrača bunu i ode sa priorske stolice Petar, a Dujam zasjede. I pametno radi Dujam: kupi blago, zlatne solide, drži četu junaka pa se smije, a svi siromasi ne obraniše Petra. Danas se Split klanja Dujmu, a Petru se ruga, što je bio budala, da se uzdao u one, koje je i Bog zapustio. I još će i prior Petar amo k nama, da pomaže kraljici," raspravljaše Zulko.

„I da nam bude vojvoda," naruga se jedan iz čete.

Kraljica je uto izašla iz dvora. Straža skoči na poziv djeda Grubiše.

„Prijeko, iznad vrela u Prosik!" glasila je zapovijed.

Vojnici se mukom uputiše. Jedan tek prošapta:

„U pohode plemenitim odrpancima u Prosiku."

Na konjima u košarama nosili su se darovi sirotinji.

Tek što se javi kraljičina pratnja iznad Prosika, četa djece bosonoge i napo gole istrča preda nju. Vesela cika i vika mališa i djevojčica razveseli kraljicu. Držislav pljesnu rukama:

„Majko, zovni Volešu s nama! On mi ie neki dan donio ptića."

Voleša je bio dječarac od 10 godina, vršnjak Držislavljev. Šuljao se kao lisica po grmlju, penjao plovke, po stablima se vrzao tražeći gnijezda, a znao je vabiti češljugara, kukavicu, kosa, zeca, kliktao je kao orao i pućpurikao kao prepelica. Starice su se od straha krstile, kad bi on noću ispod kuće oponašao sovu.

Držislavu je pričao o pticama, o mladim zečevima i kako zmija pije jaja u gnijezdu, a i sunce je zmija popila, dva je popila, a treće je lastavica krilima sakrila i zato on ne bi za žive oči u glavi lastavicu praćom ubio.

Zato je Držislav najveseliji bio, kad bi išli u pohode Dragobratu u Prosik. Tamo bi vidio Volešu i slušao od njega priče, koje je on naučio lutajući od kuće do kuće kao zapuštena sirota bez oca i majke. Bolest mu ih pred dvije godine pokosila.

Iz kukavnih koliba po Prosiku progamižalo bolesno i nevoljno. Djeca gologlava dočekala kraljicu uvrh sela. Nije tu drugoga pozdrava bilo nego: „Maja, maja!" Mališani se zaletjeli pod njezin plašt, hvataju se za skute i rukave. Kraljici prosjalo lice od blaženstva. Miluje ih po žutom ispaćenom licu. Poznaje ih, zove ih po imenu, a oni tapkaju nožicama, skakuću.

Dvorski djed gleda i misli: Ovi će jednom braniti Držislavu prijesto. Ne će zaboraviti ovu blagu majčinsku ruku, koja je sijala dobrotu i ljubav.

Pustivši kraljicu s djecom, koja su posjedavši primala darove, on je s Dragobratom odšetao do crkvice sv. Tekle, što se sitna skrila pod kamenitu gredu, onda zvanu Hum. Znao je djed i Dragobrat, da kraljica ne će propustiti priliku, da se s djecom pomoli u crkvi. Iz hlada pod brijestom pred crkvom promatrali su kraljicu s djecom. Sjela na kamen, a djeca se otimlju, ko će bliže k njoj. Djevojke, što ju prate, dijele djeci darove. To su one od objeda i večere sahranile. Takav se uveo običaj na dvoru, da dvorkinje ne pojedu sve, što se pred njih postavlja, već koji zalogaj od usta otkidaju, da ga podijele siromasima.

Kraljica je pitala djecu koješta o kućnim prilikama, a ona su prostodušno odgovarala. I kad ih je jedna dvorkinja pitala, ko im je najdraži, oni su bez zamjerke rekli: Lucija.

Dvorkinja je mislila, da će reći: kraljica, pa se postidjela, što joj nije uspjelo laskanje. Kraljica se nasmija smetnji djevojke, a ona gledaše u zemlju od stida.

Ni Luciji nije bilo pravo. Kraljica je jedina uživala u tom iskrenom odgovoru, pa upita:

„Zašto vam je Lucija najdraža?"

„Jer je najljepša."

A druga:

„A meni, jer mi donosi lijepa kruha i jela."

Neka opet:

„Meni, jer zna svašta pričati."

I tako redom svatko kazivao svoj razlog. A jedan će dječak:

„A meni, jer će poći za našega Damjana."

Sve dvorkinje pljesnuše rukama, a samoj Luciji planu lišce. U taj je čas bila još ljepša nego ikada.

Da je izbavi iz neprilike, kraljica sama reče:

„A meni je Lucija najdraža, jer je najbolja."

Djeca se upustila u razgovor pa ne prestaju:

„Je li istina, da Lucija nema matere?"

„Ima!" izdreči očice jedan dječak.

„A nema! Eto!" djevojčica će.

„Umrla joj je, meni je rekla. Je li, da ti je umrla?" pitaše jedna mala, koja je gotovo ležala na krilu Luciji. Nju je ona i najviše milovala, jer dijete bijaše ostalo bez majke pri porodu.

„Nema ni Iva matere, ubio ju je otac..."

Jedna od dvorkinja ušutka dijete, jer je znala, kako je kraljici teško, da se dijete postiđuje, ali što ona više ušutkivaše, to je dijete jače tvrdilo:

„Jest, ubio, kaže moja mati."

„E, a Lukina su ćaću ubili gusari."

„Kad ja budem velik, ja ću gusare ovako—" govoraše Luka i baci kamen i stade prutom tući po bližnjem grmu.

„A moj je stric zaklao jednoga Splićanina."

„A Petrov je ćaća oteo Splićanima tri vola."

„E, a moj je petnaest ovaca, jest, jest," važno klimaše glavom Semidražić.

Kraljica je čekala, da djeca pojedu, pa da ih odvede u crkvu svete Tekle i da ih s dvorkinjama uči moliti.

Kako su djeca udarila u neugodne razgovore, morala je pretrgnuti razgovor i zato pozva djecu, da pođu s njom k crkvi.

Iz crkve se čula molitva dječja. Pred crkvom je djed sjedio s Dragobratom razgovarajući se o mlinovima na solinskoj rijeci i o prihodu, koji daju kraljevskoj blagajni.

„Opali su ujmi, nema Splićana," tužio se Dragobrat.

„A što ćeš, drukčije ne možemo ih prisiliti, da plate dužni danak. Svi su gradovi platili, samo se prior Dujam opire. Glasnik je pošao strategu Madiju, ali Dujam ne sluša. Potužit ćemo se i caru u Bizantu, ali treba čekati povoljnije doba za put. Saraceni plijene po Južnoj Italiji. Na moru nisu sigurni brodovi. Ljutomišl bi pokušao sreću, da projedri do Carigrada, ali ne smijemo ostaviti naše obale bez obrane."

„Kakve nam jade zadaje Pribina, Bog mu prostio! Da ne možemo iz kuće na prag poviriti, a negda slobodno plovismo, kud smo htjeli, i u Italiji gradove osvajasmo."

„Svanut će i bolji dani. Ljutomišl je vrijedan pomorac, kupio je tridesetak većih lađa, a manjih pedesetak. Samo Bože daj mira u kući."

„A šta misliš, djede, hoće li Splićanima dodijati?"

„Dodijati? Ovo je prva šiba, da im ne damo u našim mlinovima mljeti. A ne pokore li se do žetve, ja mislim, da ne ćemo čekati ni carske poruke, već ćemo pojahati konje, kad bude najzrelije žito, i pohvatati lisice i miševe, pa što ne otrunimo jašući po poljima, ono ćemo popaliti lisicama. Ulja imamo, kučina ne manjka, pa ćemo lisicama za repove i onda neka plamsa žuto klasje."

„Djede! Šta to govoriš? Jesmo li kršćani? Toga ne će kraljica dopustiti."

„A ko će je pitati?" govoraše Grubiša.

„Ne valja tako, Grubiša!" opirao se Dragobrat.

„A valja, da mi se ono građanče ruga iza debelih zidova gradskih! Neka mi iziđe na boj, pa neka me pobijedi i prost mu onda danak. Da je po moju!"

„Šta bi?"

„Uništio bi sve one gradove, pa makar i nas nestalo. Ne znaš ti, Dragobrate, što su ti gradovi! Vidiš. U njih ima crkvica, koliko i kuća, a nisu kršćani. Objese lice, zavrnu očima, cijede riječi kroz zube kao talog ulja, prenavljaju se i preziru nas držeći se nekakvim svojim starodrevnim plemstvom. ‚Patriciji smo!' Ihi! Deder šta ne obraniše gradove po zemlji od naše šake, šta se zatvoriše u ono pet šest spuževih kuća, da ih iglom ne možeš doseći. Mi smo im divljaci, a oni pitomi svetinjaci deru sirotinju, pa rođenu braću, koja istim njihovim jezikom zbore, gore gledaju nego paščad. Puni su svake himbe, laži, prijevare i licumjerstva. Ni za što nisu, bulsavi su kao stari konji, a puni grijeha kao vrša mora. Ništa

bjelodano ne rade, već noć je njihova majka. Zakrile se kabanicom i kukuljicom, da sakriju opaku dušu."

„Splićani eno ukloniše priora Petra, čovjeka pravedna i dobrostiva srca, vlastita ga žena odbjegnu radi njegovih dobrih djela, a izabraše onoga razbojnika Dujma Petraču, što djevojke Židovima i Saracenima prodaje."

„Ne žesti se, djede, ta i kraljica..." prigovori Dragobrat.

„Znam, kažeš, da je i ona njihove krvi, ali se varaš. Baka joj je bila Hrvatica, majka joj je Hrvatica i zato u njoj teče naša plemenita krv."

„Tebi, djede, sve naše sveto," opet će Dragobrat.

„Da, da, ima i u nas kukolja u pšenici, ali u njih pšenice ni za lijek."

„Djede," Dragobrat će napo u šali, „pa i u tvojim žilama teče nešto te tuđe latinske krvi."

„Zato ih ovako i volim. Znam ja to. Moja baka došla od njih. Došla, oteo ju je moj djed, kad se poklaše s Trogiranima radi pašnjaka i radi naša tri mrtva pastira, otjeraše naši trista ovaca trogirskih i moju baku. Kažu, da je bila najpristalija djevojka u Trogiru," s ponosom će to naglasiti djed Grubiša. „Htjeli Trogirani, da je vrate, ali njoj se svidio moj djed, Grubiša se zvao kao i ja, pa bijaše kopljonoša kralju Tomislavu. Kad ih naš plemenski pop Ivan vjenčao, a Trogirani tužili se kralju i nadbiskupu, pa i na splitskom saboru, kad se ono okupili biskupi, bijaše razgovora o mojoj baki. A i imali su i zašto vikati. Ugrabiše im djevojku, da je dva grada vrijedila. Kralj Tomislav otjerao Grubišu s dvora, a i baka bila zla, što starija, to gora. Cijelom selu i plemenu dodijala. Prezirala ih. Vječno se ponosila, da nam je komoštre na ognjište donijela, a da smo do tada na kamenje bakru naslanjali. Napokon se i povještičila. Tako nam s ljepotom i gizdom nemir donijela, pa i stoga ti ne marim za tu gradsku gizdavost."

Ko zna, kud bi se još zaletio djed, da Dragobrat opet ne navrati govor na priora Dujma.

„Dozlogrdit će mu, počekaj," prihvati djed. „Ta ne može, nego da zoblje žito. Ako koje zrno i dobije, mi mu ne dajemo, da u nas melje ni kupuje. Pa pokušat ćemo sreću i s mora. Ljutomišl će braniti, da ne dođu lađe sa žitom..."

„Da, da, ali kad car iz Bizanta šalje žito, kako ćeš, da mi robimo te lađe?"

„Car! Ne šalje car," uvjeravaše djed Dragobrata." „Ta kako će car slati odmetniku žito? Dujam, bolan brate, ne će da sluša carskoga stratega staroga Madija, a Madije kaže caru: udarit ću na Split, i car mu ne smeta. Nego Dujam se združio sa Saracenima i sada ne ostaje drugo, nego moliti Saracene, da ga ne pomažu i da mu ne prodaju žito."

„Dakle zato je pošlo naše poslanstvo u Španiju?" domisli se Dragobrat.

„Nije samo zato, ali će biti govora i o Splitu."

„Kraljica?" upita Dragobrat.

„Ne treba znati ni kraljica, što djed dvorski upućuje poslanike," odvrati Grubiša. „Da glatko sve pođe, pošao je s poslanstvom Mojsija i židovi Saul i Josip, zlatari splitski. To su oni, što i liječe kralja. Obećaše, da će donijeti lijeka bolesti kraljevoj iz Španije. Poslali smo bogate darove i sada čekamo, da se poslanstvo povrati i donese nove glase."

Dok su se tako Grubiša i Dragobrat razgovarali, opaziše najednom dolje po livadama oko mlinica nekakvu žurbu.

Preko rijeke sa splitske strane do mosta doletjelo je nekoliko ljudi, ali na mostu ih dočekaše Hrvati, i Splićani se zaustaviše. Što se dogodilo, nije se dalo razabrati. Dragobrat pozva djeda, da pođu dolje, jer je očito, da je nastala nekakva svađa.

Javiše se kraljici. Ona preporuči djedu i Dragobratu, da zapriječi svako zlo. Djed odredi, da vojnici budno paze, da ne bi koji neprijatelj banuo iznenada. Satnik postavi straže na sve strane. Kraljica ostade u crkvi. Djevojke radoznale sišle i na niže u polje. S djedom i s Dragobratom pođoše Zulko Žurmin i Lededrag. Korakom hitjeli su dva hrvatska plemića niz put, koji je vodio do mosta na rijeci Jadru, a kuda se prelazilo u splitsko polje. Pratila ih samo dva vojnika.

„A kako ti sada fine gospoje splitske vrte žrvanj meljući žito, kad im nema pristupa u mlinicu," smijaše se Grubiša putem.

„Sirotinju opet mučimo," Dragobrat će.

Dolje oni od mlinica pohrliše na most. Tjeraju Splićane. Rječkaju se. Hrvati da će preko mosta, a Splićani uzmakoše. Najednom se okrenuše, odapeše strijele i što ih snaga nosi, pobjegoše.

Djed je opazio, kako padoše dva Hrvata.

„Da mi je sada konj!" povika i zatrča se, da predusretne Splićane prijekim putem sa splitske strane.

Vojnici pored njega, a Dragobrat za njima. Godine mu usporile noge.

Sa solinske strane nisu se namah mlinari dali u potjeru, što iznenađeni napadajem, a što priskočili u pomoć ranjenima. Splićani cijeneći se sigurni i kao pobjeditelji kličući svome junaštvu nešto usporiše korake preko splitskoga polja iza „suhog mosta", negdašnjeg Dioklecijanova vodovoda, pa udariše cestom na Dragovodu prema Visokoj, brdašcu iznad Splita.

Oni upravo prešli potok ispod „suhoga mosta" pod visokim lucima vodovoda, a djed s vojnicima pred suhi most. I potjera od Solina vidjela se na kosi, koja je dijelila Hrvatsku od Dalmacije, a koja se proteže od današnje Sutikve na podnožju Mosora pod selom Mravincima pa do Vranjica.

Zgledaše se Hrvati djedovi i splitski Latini. Za čas kao da su ukopani u zemlju. Jedan između Splićana po odijelu sudeći vrlo odličan mladić, crnih očiju, garave kose, tamne, videći, da su samo trojica Hrvata, zaviknu:

„In barbaros! In latrones! — Na barbare! Na razbojnike!"

Djed potegnu mač. Tako i vojnici. Divlji nekakvi glasovi odjeknuše potokom. Djedu mimo glave zazviznu strijela. On i nehotice odmahnu glavu, kao da osjeti smrt s protivne strane.

Umorni od trčanja teško su odbijali navalu djedovi ljudi, ali jer bijahu na brijegu, doskora turiše u potok dvojicu Splićana, pa baciše na njih kamenje. Druga četvorica Splićana okrenuše na protivnu stranu potoka, ali tad tekar vidješe, da su opkoljeni, jer se oni s kose spuštahu prema potoku, a k djedu i vojnicima prispio i Dragobrat. Zatvoriše i korito potoka. Prvi diže ruke onaj odlični mladić.

„Poberite im oružje!" zapovjedi djed vojnicima.

Kad to izvršiše, onda naredi latinskim jezikom Splićanima, da vežu mladića i onda redom jedan drugoga.

Vojnici splitski se ne miču.

„Ligare!" hrđavo će latinski Grubiša.

Vojnici opet ni makac, već bulje u djeda. Jedan Hrvat priskoči i gurnu pod rebra šakom splitskoga vojnika.

„Ne bij ga!" ukori ga Dragobrat. „Zar bi ti mogao vezati svoga starješinu?"

Vojnik se zastidi, a djed razumjevši, da taj prijekor ide više njega nego vojnika, viknu svojima:

„Vežite ih redom!"

Splitski vojnici se zgledaše. Razumjeli su, što hoće djed, i otimahu se, da izvrše sada i sami prvašnji njegov nalog.

„Šta? Zar vi ne znate latinski, već hrvatski?" djed će.

„Da," jedan će splitski vojnik.

„A kako se zoveš ti?"

„Domačaj."

„A ti?"

„Goreta."

„Dakle Hrvati? Odakle?"

„Iz Poljica," reče jedan visokoga uzrasta, velike glave i širokih, razjapljenih usta i plosnata nosa.

Drugi su šutjeli čekajući, što će biti od njih.

„I nije vas bilo stid udarati na starješine hrvatskoga kraljevstva? Izdajice, prodano roblje! Veži što čvršće!" zapovjedi djed svojim vojnicima.

I onda ih povedoše u Solin. Na livadi između mosta i mlinova našli su mlinare i žene, kako nariču. Dva momka zorna i mlada ležali su pred mlinicom. Teško su disali, blijedi i napo zatvorenih očiju. Kraljica i oni drugi stajali su zbunjeni.

„Što je? Jesu li teško ranjeni?" upitaše Dragobrat i djed zajedno.

„Teško. U slabine," odgovori jedan mlinar.

Da ne buni ranjenike, djed odvede sužnje podalje i prizva onu djevojku, što je bježala pred njima.

„Sada kazuj, zašto si bježala? Pazi, istinu kaži i ne griješi duše!"

Djevojka pripovijedaše:

„Otac mi se zadužio u Prestancija, oca toga tu Gumaja. Gladni bijasmo. Za kvartu žita i pet mjerica ulja dva vola dadosmo, jedine hranitelje naše. I onda se otac unajmi u ribara Stjepana, ali i more ogladnjelo, i opet pođe u Prestancija i jedva dobi nekoliko šestaka žita. A skupo. Mogao bi zemlju kupiti, koliko nam je naplatio žito. Kuću nam ote. I tako kroz godinu dana ostadosmo bez kuće i volova, a ne najedosmo se. Hranio nas Prestancije. Ali dug rastao. I sad hoće, da smo mu

robovi. Oca je zatvorio, a ja sam utekla. Bojim se Prestancija. Zao je on čovjek. Kažu, da mu vrag noću zlatne novce kuje. Prodao je dušu. Ajoj, ako dopadnem njegovih ruku!"

„Kako si utekla?" pita Grubiša.

„Kad mi oca odveli, sakrila me jedna dobra žena, a onda jutrom, kako se otvoriše gradska vrata, ja se zakrilila šudarom i potjerala pred sobom magarčića na vodu na Dobrić. Ostavila sam živinče i pobjegla amo u polje. Na Brdima sam stanovala u tetke. Ona je iz Vranjica. Odvela me je, da će me sklonuti u Vranjic, ali jutros me rano budi i kaže, da ovi išču nekoga po polju. To su najamnici Prestancijevi. Zli ljudi. On s njima dijeli plijen, da ga čuvaju. Otac mi je vazda preporučivao, da ih se čuvam. I tetak mi je govorio, da je Prestancije zločest i da u njegovu kuću dolaze neki trgovci preko mora, pa da im prodaje djevojke. Ja sam se izvukla iz kuće i kroz polje krijući se odlučila uteći amo, jer sam čula, da je kraljica dobra, da brani sirote. Opazili su me, kad bijah već kod Suhog mosta. Tada sam stala bježati. Da nijesam dospjela na most, bila bih se bacila u rijeku."

Djevojka je drhtala od uzbuđenja. Gumaj je mrko gledao preda se.

„Što kažeš ti na to?" upita ga djed.

On se ne udostoja odgovoriti.

„Ne odgovaraš?"

„Što je, djede? Zašto si vezao ove ljude?" upita kraljica, koja je upravo prispjela sa družinom.

„Ubojice!" kratko odgovori djed. „Tamo su dva naša mlinara gotovo poginula. Ranjeni su."

„Ranjeni!" kriknuše djevojke.

„Teško?" zapita kraljica.

„Teško."

„A ranili ih ovi ovdje?" opet će kraljica.

„Da, ovi. Jedan Splićanin taj tu, što mrko gleda i ne odgovara, a ovo su Hrvati Poljičani, sluge mu.

„Pa ne će ti uteći. Odriješi ih," nuka kraljica djeda.

„Odriješit će ih i zavezati tamo u njihovoj župi. Poslat ćemo ih u Poljica, da im plemenjaci po svojim običajima sude."

„Jad, nevolja, gospojo kraljice," jedan se usudi braniti se. „Glad učini svašta."

„Šuti!" djed će.

„Pusti ga, da govori!" kraljica će.

„Ne dostoji ti se s njim govoriti. Izdajica. Odmetnik. Hrvatski plemić, pa i siromah, da bude sluga, rob."

„Odriješi sirotinju, djede," opet će Jelena.

„Ni ja, pa ni ti, kraljice, nismo vlasni to učiniti. Odbjegli su od kuće, odmetnuli se u čas, kad grad Split ne će da plaća danak, koji duguje. A ova djevojka kaže, da imaju na duši i drugih grijeha. Otimlju djevojke. Neka im pleme sudi."

„A ovi ovdje?"

„To su Splićani. Gospodara im Gumaja, sina Prestancijeva, gulikožu i gusara gradskoga, bacit ću u tamnicu, i što otac ove sirotice pretrpi od Prestancija, to će on od mene. Zub za zub, oko za oko."

„Da vidimo ranjenike!" završi kraljica.

Kraljica krenu i društvo za njom. Dragobrat ju je pratio, a djed odredio vojnike, koji povedoše zarobljenike u Klis. Zatim pođe za kraljicom, da je opomene, kako je pogibeljno boraviti tu na granici u taj čas, jer će bez sumnje Splićani u potragu za svojim ljudima. Kraljica je i sama tu opomenu očekivala, pa će djedu:

„Čuj, Grubiša! Ovdje na ovome mostu mnogo se krvi prolilo."

„Jest, i most je naš, pa braneći prijelaz preko rijeke i čuvajući kraljevske mlinice od splitskih razbojnika, lijemo krv svoju i njihovu."

„I zato ću ovdje sagraditi crkvu pomirnicu."

„Kraljice, na granici se ne grade zadužbine, a još manje ovako na prolazu i potaru."

„Ne boj se, djede, dvije crkve jedna do druge kao dvije sestrice, kao Hrvatska i Dalmacija... Klimaš glavom, ne vjeruješ, a ja ti kažem, da glavu hrvatskoga kralja ima resiti jedna kruna sa dva imena, hrvatska i dalmatinska kruna."

„Oprosti, kraljice, ali ti vjeruješ, da će vječno živjeti zadarski prior i carski strateg Madije i da će zapovijedati gradovima dalmatinskim? Neka slušaju hrvatskoga kralja."

„Ne, ne, bane, ne silom, već ljubavlju, ista će krv teći i u dalmatinskim i hrvatskim žilama. Onda će ova moja crkva biti znak spasenja i vjere jedne te iste. Htjela sam je graditi za umirenje prolite krvi i sagradila sam ne jednu već deset crkava. Čudiš se. Misliš, jesam li zdrave pameti.

Ne mogoh od kamena crkve sazidati, jer skupljene zlatnike potroših za hram ubogima i crkve su u duši njihovoj sjajne, kakve će biti i ove ovdje. A sada hoću da baš ovdje na mjestu, gdje vi ratnici toliko krvi proliste, tu da dižem zadužbinu, da hrvatskom kraljevstvu ne čuva granice vaš krvavi mač, već ime Djevice Marije."

Djed još nije razumio dohvata kraljičinih riječi, a ona kao u proročkom zanosu govoraše:

„Djede, polomit će se vaša koplja, prebit će se mačevi, ali Gospa od Otoka će čuvati Hrvatsku i Dalmaciju. To ti kaže Jelena!"

„Da mi je to kogod rekao pred deset godina, teško bih mu vjerovao, ali tebi, kraljice, sve vjerujem, jer ti si Majka Hrvatske, a majčine su riječi svete."

VIII.

Jurjev danak osvanuo. Po starome običaju toga se dana započinju držati zborovi i sudovi. Kako se ima u Poljicima suditi u parnici između Splićana i Poljičana, kralj je, makar još bolan, odlučio sam glavom suditi. Učestale su tužbe sa strane Poljičana i na došljake, koje je Krešimir naselio po svojim selima. I ban Pribina došao je nakon dugog vremena na dvor. Želi na dan sv. Dujma pokloniti se svecu u Splitu, pa nije mogao mimoići kraljevski dvor u Klisu. Dvorski djed Grubiša i tepčija Kuzma imali su također krenuti na put u razne strane kraljevstva, da kroje pravdu u ime kraljevo, ali odgodiše svoj put i ostadoše na dvoru, čim su čuli za dolazak Pribinin.

Novi splitski nadbiskup Frontinijan zagajio je u Srinjinu polje i šumu te se neprestano gone pastiri nadbiskupovi s Tugaranima radi paše, a opet tamo preko manje kose Mosora na pogled mora bude i razbijenih glava, jer današnja Podstrana i Jesenice ne pripadahu u ono doba Poljicima, već bijahu posjed što hrvatskoga kralja, a što Splićana, pa i tamo na granici neprestano se vojevalo. Sad Tugarani zagni ovce splitske, a sad Splićani tugarske.

U Čazinu docu u Tugarima plelo se i smišljalo, kako bi se oteli svojim neprijateljima. Tustokosa Jure,

čelnik Tugarana, skupio cijelo svoje bratstvo, da ga povede pred kralja. Žmirka lijevim okom i kroz nos prožimlje piskutljive riječi, a uza nj rođak mu Smičimed uzdignute glave presjeca svačiju, da se njegova riječ čuje kao najpametnija.

Lagano je kretala duga povorka iz kraljevskoga grada Klisa. Prešávši rijeku kod Gospina Otoka preko dvaju mostova udari lijevim putem, koji je u ono doba bio još dobro sačuvan, a gradili ga stari Grci ili Rimljani, ko bi znao. Ispod starog sela Kuka, današnjih Kučina, i onda preko rijeke Bade, danas Žrnovnice, krenu ispod Peruna pa mimo Vilar u Srinjin. Na volujskim kolima sjedio je kralj i kraljica, a za njima na konjima dvoranici i vojnici. Sunce je ugodno grijalo, vrtovi se i njive zazelenjele, vrbe i jablani prolistali i treperilo im lišće na blagom proljetnom suncu. Kralj umorno obrće pogled naokolo. Groznica ga mori, tek nešto zimi popusti, a kako sunce jače zapeče, onako mu ona trga zdravlje. Prelazeći preko Žrnovnice kraljica ga upozori na pjevanje slavulja, a on okrenu samo glavu prema grmu, odakle je dopirala pjesma ptice, kojoj kao da će pući grlo. Grgoće, piskuta, lomi, otegne, pa onda nestašno poigrava glasom. Eno smrt i život, bol i veselje izlijeva pred zelenom vrbom i pjenušavom rijekom.

„Krešimire, mlijeko!" veselije će kraljica upirući rukom u pjenu na vodi ispod mlina.

Nešto sjevnu u očima kralju. Onako je negda prozvao mali, sada već momče Držislav, mlijekom pjenu na solinskoj rijeci. Svaki bi dan htio k vodi, „da vidi mlijeko".

Po Srinjinu procvale kruške i trešnje, po malim glavicama poljskim i zavalama, po pristrancima i proplancima skakutali janjčići. Pjesma se otegnu odnekle.

Čuj! Čudnovate li pjesme. Ni hrvatska ni latinska. Neko pastirče iz Splita pjeva poluhrvatski polulatinski.

Iznad vode u Srinjinu skupio se mnogi narod. Radoznaliji zvjerkali, da vide kralja i kraljicu. Propitkuju se nekoji i za bana Pribinu.

„Zoran je!" rekoše nekoji.

Drugi pomisliše, da je on kralj.

A Pribina stupa uz kralja ponosno, kao da mu je ravan. Pali mu brci niz obraze, a oči mrko gledaju po

svijetu. Kralj uza nj kao sužanj. Jelena ne mari ni da ga pogleda. Razgovara se s djedom Grubišom.

U maloj uvali uz vodu pod vrbom posjeli oko kamena prijestolja župani i dvoranici. Kralj se naslonio bolan na hladan kamen. S desne mu sjela na visok kamen kraljica, a s lijeve stoji splitski svećenik. Duboko se po bizantinsku klanja, a onda započe latinski govoriti. Župani ga namah pretrgoše zahtijevajući, da govori hrvatski, jer oni ne razumiju latinski. On ne haje, već nastavlja svojim jezikom tužiti se na Poljičane, da mu oteše dobra splitske crkve u Srinjinu i u Tugarima. Kralj ga sluša i ne sluša, preveć je umoran. Kraljica uprla brižno svoj pogled u blijedo lice kraljevo.

Splitski svećenik govori dalje, župani se ljute, a narod nuka popa glagoljaša Biluša, da stupi na obranu plemena i svoje crkve.

Splićanin vadi iz bisaga tvrdu ovčju kožu i čita svečano kralju:

„In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti," i krsti se, a cio se narod i kralj i kraljica za njim prekrstiše. S početka pučani mislili, da je započeo molitvu, ali kako je oštro čitao naglasujući neke riječi, kao da psuje, pokriše glavu, jer im je bilo očito, da se onako Bog ne moli.

Splićanin se sve jače žestio: „vinculo insolubili anathemate, maranata, denodetur." Ove je posljednje riječi preveo lošom hrvaštinom: „da se veže nerazrešivim uzlom anatemata, maranata."

„Anatema, maranata," ponovi opet.

To nijesu razumjeli ni Poljičani, ni pop glagoljaš, a ni Splićanin, ali su se uplašili najviše tih riječi.

Kad je povelju kneza Trpimira, pradjeda kraljeva, Splićanin pročitao dokazujući njom pravo na zemlje u Tugarima, kraljica će:

„Da se pravo sudi, treba da ovi znadu, o čemu se radi. Kaži njihovim jezikom svoju tužbu."

Splićanin udari na muke. Plete, prevrće, zapinje:

„Domine rex, domina nostra regina, Gospod kralj i naš kraljevica, gospoda Kroati. Naša crkvi poside zemlja, paša, voda. Naša pravo ima na sve, arcipiskop otac naš i vaš. Otet Poljičane zemlja, pascuam, omnia, sve. Mi rogamus, — — — mi molila kralj confirmare, satvrdit paginam donationis, obranit nas od zlo Poljičanorum."

I iznese tada Splićanin nekoliko kupoprodajnih dokumenata, da dokaže, kako su i mnogi splitski građani kupili zemlje u Poljicima, a da im osporavaju neki Poljičani pravo na to.

Kralj pozva poljičkoga župana, neka on razjasni pravo svojih plemenjaka.

„Kazat će ti, kralju, naš pop Biluš najbolje," odgovori župan Juraj.

Pop Biluš stupi pred kralja. Pozdravi ga otvoreno kao plemić pa otpoče slobodno:

„Kralju, neka ti Bog dade zdravlje i sreću! Nije nama parba od jučer s nadbiskupom i sa Splićanima. Zemlje naše su evo do potoka, i uvijek ih je naše selo obrađivalo i što ja i starci pamtimo, nigda nije Splićanin smio pristupiti preko potoka. Bilo je radi toga i krvavih glava. Ako je s druge strane potoka nadbiskup kupio zemlje, i tvoj mu pradjed to potvrdio, neka ih i drži. Imamo mi i crkvu sv. Klimenta i obdarismo je imanjem, zemljama i njivama, i ko bi takao u crkveno dobro, ruka neka mu usahne, i ko bi ulje, što je kupio za svetoga Klimenta, prisvojio, neka mu za ljekariju bude, a runo od milostinje mrtvački pokrov!"

„Tako je!" povikaše Poljičani.

„A što se tiče paše, kralju, naš je stari običaj, da ispaše nema braniti susjed od susjeda, i nitko niti ijedno selo nije vlastno zagajiti ono, što nije stari gaj, osim da na to pristane cijelo selo. I kad se braća dijele, nije se u nas čulo, da ispašu dijele, jer se seljanima ne može zabraniti pasti, nesamo svojim, ma niti susjednim seljanima."

„Kralju," pristupi splitski pop. „Ne možemo dopustiti, da nam se sudi po hrvatskom pravu, već po splitskom, po rimskomu."

„Zemlje kupljene potpuna su vlasnost onoga, tko ih je kupio. Dovest ću svjedoke, da je moje i preko potoka," javi se jedan Splićanin.

„Ko pređe potok, glavu ću mu osjeći!" planu podžupan poljički Tustokosa.

„Kralju, ima li u tvomu kraljevstvu pravice? Ako nam ne sudiš pravo, poći ćemo pred carstvo, da nam sudi!" vikahu Splićani.

„Evo svjedoka, kralju!" viču Poljičani.

„Prisegnut ću s cijelim svojim rodom. Zahtijevam rotu po našem običaju i zakonu!" govoraše podžupan.

Dok su se tako naganjali, pop Biluš donese u drvenoj škrinjici moći sv. Klimenta. Postavi ih na kamen pred kralja i prvi se „roti":

„Tako meni pomozi Gospodin Bog Otac, Sin i Duh Sveti, Sveto Trojstvo, jedan živi Bog, moja prava kršćanska vjera, da smo vazda slobodno pasli i sjekli šumu preko potoka po Obliku na nadbiskupovu. I potok je mejaš pravi i držimo ga za pravi, i tako su meni moji stariji kazivali."

I tako devet rotnika suplemenika redom se zakle.

Uzbuniše se Splićani. Splitski kanonik zaprijeti prokletstvom. Drugi vuku pred kralja nekoliko svjedoka, a nekoji se od njih gotovo otimlju.

„Imamo svjedoke! Više vrijede svjedoci nego zakletva!"

„Što će posvjedočiti?" pita djed Grubiša.

„Da sam ja kupio u pokojnog Radoslava Vučića mlin na Žrnovici i dvije njive u Srinjinu, a Vučići mi osporavaju posjed," istrče jedan čovuljak obrijane brade.

„E da imaš bradu, sad bih ti je skubio!" zagrmi Poljičanin visok i nezgrapan, širokih, a krivih pleća. „Otkada se to čulo u Poljicima, da je tko prodao zemlju, a da nije bližike i rod ponudio?"

„Ponudio je, i ja sam pošteno kupio po hrvatskom običaju," pravda se Splićanin. „Evo svjedoka," i privede čovuljka krivih nogu, kojega su zvali Poluduša.

„Poluduša! Poluduša!" nasta smijeh i graja među Poljičanima.

Ban Pribina zagrize brk, neugodno mu vidjeti čovjeka.

Kraljica se čudi svemu tome. Pristupi djed pred kralja i zapita ga:

„Kralju, jesi li umoran? Da ih rastjeramo?"

„Nemoj, pusti, da raščistimo te parbe, jer dodijaše njihove vječne svađe."

„Neka Poluduša kaže," smiju se Poljičani.

Poluduša zažmiri očima, ispravi se, iskašlja se pa ponosno, kao građanin splitski, poče latinski:

„Domine rex, domina regina, proceri..."

„Proceres," popravi ga uz smijeh netko.

„Proceres Croatae, braćo Poljičani!"

„Kakva braća? Davno si ti prestao biti naš brat, raspikućo!" viče Smičimed.

Poluduša ne mari za prigovore, već proslijedi miješajući naumice latinske riječi s hrvatskima i iskrivljujući hrvatski govor:

„Evo, ja ću kazati pravo. Pokojni Radoslav Vučić i ja dogovorismo se, da ćemo prodati sve svoje imanje u Poljicima i preseliti se u Split, jer ne mogosmo više od hile bratske živjeti. Dođosmo do tri puta na poljički sto, pred župske poglavare i zavapismo: Ima li ko od bližnje ili dalnje braće, da kupi naše imanje, jer smo ga voljni prodati? I tako tri puta vapismo, ali se ne nađe nitko i tako mi slobodno prodasmo sve svoje."

„Laže kao pas!" graknuše Poljičani.

„Kad si ti to vapio, kako te niko nije čuo? Bit ćeš šaptom vapio ili svi Poljičani oglušili, da te nijesu čuli," primjećuje Tustokosa.

„Jest, vapio sam ja i pokojni Radoslav," isprsi se čovuljak.

„Šuti, kugo, ne miješaj nam pokojnog brata sa sobom!" pobijaju ga Vučići.

„Ko je bio za stolom?" pita Smičimed.

„Ne sjećam se, davno je bilo," brani se Poluduša.

„I ti prodao svoje imanje?"

„Jest."

Uto stupi pred kralja starac sedamdesetgodišnjak.

„Kralju, ne slušaj ga!" reče. „Razbojnik je. Misli, da se zaboravilo zlo, što ga je učinio. Noge su mu nad grobom kao i meni, a vidi, još se nije svidio. Pred četrdeset godina pobjegao je iz Poljica, a da nije pobjegao, sasjekosmo ga. Imao je jedinicu sinovkinju pokojnoga brata. Kad ono crna smrt pohara Poljica, sve pomori u njihovu bratstvu osim toga razbojnika i lijepe mu sinovkinje Kate. Da se dočepa i njezina dijela, proda je u Splitu židovu. Kad smo saznali za zločin, jedne noći udarismo na kuću mu i sažegosmo je ognjem. Eno i danas pusto je i prokleto mjesto, gdje mu je ognjište bilo. On pobježe nekud u svijet pa se poslije nastani u Splitu. Zovu ga Poluduša, a sad znaš kralju, kakav je.

Kraljicu nijesu već zanimale parnice.

Djed Grubiša pazi, kako se ban Pribina nemirno miče. Poljičani udariše u viku na Poludušu:

„Krivokletnik!"

Djed Grubiša pošalje satnika, da veže Poludušu. Sve se uznemiri. Poluduša viče:

NA VOLUJSKIM KOLIMA SJEDIO JE KRALJ I KRALJICA . . .

„Slobodnoga Hrvata, plemića, tko će se usuditi vezati ?"

Ban Pribina skoči s kamena pa će satniku :

„Što činiš ?"

„Ne, bane ! Ne miješaj se u to ! Ima on zašto i Bogu i narodu odgovarati," viče Tustokosa.

Splićani se uzvrpoljili. Viču, što se njihovi svjedoci hvataju. U toj pomutnji nekoji izmakoše i žurno se udaljiše. Glasno se prijetijahu carskom moći.

Kralj nevoljko sve to promatraše, kao da ga se ništa ne tiče. Ban je kudio djedov postupak :

„Sud je svet ! Kad se čulo, da se svjedoke bacalo u tamnicu, dok im se nije dokazalo, da lažu ?"

Poluduša blijed moli, da ga puste, kune se djecom svojom, spominje dobrotu milostive duše kraljičine, ali sve uzalud.

„Majko potlačenih, pomozi mi ! Na pravdi Boga pogiboh ! Bane, oče pravedni !"

A ban mrko gleda u zemlju i kao da premišlja, što bi uradio. Teško mu je zamjeriti se poljičkomu županu, a rado bi pomoći Splićanima i umanjiti ugled Grubišin pustivši Poludušu.

Djed ga samo mrko gleda. Očito je, da ga izazivlje.

Ban će kralju :

„Čemu danas gubismo jutro ? Evo, gore zamrsismo stvar nego je bila do sada."

„Možda, bane, nigda bolje ne potrošismo vrijeme," kraljica će.

„Što vezaste jednoga skitnicu," porugljivo će ban.

„Djede, pazi dobro, da ti ne pobjegne Poluduša," kraljica će.

Ban Pribina pocrveni od jeda na te riječi.

„Kralju, hoćemo li nastaviti sudom ? Poljički narod čeka," dođe župan Juraj pred kralja.

Kralj okupi oko sebe dvoranike. Ban mrzovoljast i ne svjetuje ništa kralja. Župan kliški brani pravo Splićana. Kad imaju zemlje u župi, imaju pravo i na pašu.

„Otkud to ?" ustade poljički župan. „Paša, voda i šuma pripadaju plemenu, a ne zemlji. Jesu li oni Hrvati ? Kojega su roda ? U našem plemenu ne trpimo pripuza i tuđin u nas nema nikakva prava. Što im zemlju ko proda privolom plemena, to neka drže, ali uhva-

timo li blago u šteti, na paši, u šumi, sudit ćemo i sami po našem zakonu i običaju: usjeći ćemo im repa, a drugi put ubiti. Uhvatimo li u šumi Splićanina, držat ćemo ga kao lupeža, a lupeža mi vješamo."

„Polako, župane!" javi se tepčija Kuzma. „Nismo došli, da sami sudimo, već nas kralj pita za savjet, da bude pravo i pošteno svakome."

„Pravo je i pošteno ovo, što ja govorim! Do grla je došlo, što nam ovi Splićani rade. Evo neki dan prodaše našega jednog, jer da je dužan Splićaninu pet romanata. Nije mu mogao platiti, pa ga uhitili i po svojem zakonu osudili. A otkud to, da slobodan Poljičanin, časnog plemena, robuje Splićaninu?"

„Polako, župane, kažem ti. I Poluduša je Poljičanin, pa ga ne ćeš braniti," lukavo će Kuzma.

„Pa sasijeci ga, objesi ga, ne će niko za nj ni prstom maknuti, ali svoga ne damo! I ako je ko prodao zemlju, vodenicu, gaj, a nije obavijestio braću bližu ili daljnu, kako da priznamo tu prodaju? Kako će, djede, među poljičke zemlje doći pripuz? Baština naša, da pređe u ruke tuđinu? Ne će toga nigda biti!" žestio se župan Juraj.

Teškom je mukom smirio tepčija poljičkoga župana.

Nekoji župani svjetovahu kralja, da udari čvrstu granicu između poljičkih i splitskih zemalja. Tepčija se opiraše tome:

„Nije li jedno kraljevstvo? Nije li car iz Bizanta naredio, da i Dalmatinci imaju slušati našega kralja? Pa stoga treba da im kralj sudi pravo."

„Pravo je, kad se meni dade, što je moje," upade župan Juraj.

Tepčija Kuzma imao je široke vidike. Želio je predobiti za kralja dalmatinske gradove. Bez njih je zatvoren put na more. Zadar je sklon, u njemu je gospodar kraljičin otac, Trogir je malen, a Split je glavni. Posvaditi se s njim ne smijemo. Ako ga dobijemo za sebe, dobili smo Dalmaciju i cijelu obalu, jer i Dubrovnik nam već ne smeta. Otplovila je tamo udova pokojnoga Miroslava, ali zahvalimo kraljici Jeleni, što je umirila i zaštitila nesretnu snahu. Zavjetne crkve, koje gradi Jelena u Solinu, imaju da operu grijeh prolite Miroslavljeve krvi. Tako je razlagao napose nekojim županima Kuzma. I tako je kralj i sudio, a župani pohvalili osudu. Poljički župan u znak prosvjeda dobaci:

„Bolje tuđinu u mojoj kući nego meni i djeci mojoj. Više prava ima on, nego ja."

Ban Pribina baci oko na župana. Baš je htio župan da ode, jer je bacio kabanicu na ramena, kad li mu mignu ban, da ostane.

„Ne ću!" prkosno će Poljičanin. „Idem u Split, da se poklonim prioru, gospodaru svome."

Djed već dozva satnika, da mu dade naredbu, neka zaustavi župana. Ostali kraljevi doglavnici uznemiriše se, značajno se pogledaše. Iskra će na svađe planuti, ali kraljica sve umiri:

„Župane poljički, ti skoro slaviš postrižnju mlađega sina, a ne pozivlješ nas na svečanost?"

Župan zasta. Razlivena žuč kao da mu se umiri:

„Šišam ga do dva dana. Gospodine kralju i gospođo kraljice, bit ću sretan, da vas pogostim u svome domu," utiša se brzo slavenska ćud županova.

„Doći ćemo, a danas, župane, ostani s nama, da blagujemo pod starim ti djedovskim hrastom uz potok. Sutra ćemo suditi razmirice u tvome plemenu."

I posjedoše ljudi do dvjesta na broj. Na ognju su se pekli prasci, jalovice ovce i janjci. Dobra poljička kapljica „hrvaština" grijala je grudi.

Po objedu ozva se pjesma amo i tamo. Jedan milozvučan pjevač kazivao je, kao da cvili bugaršticu, koju je spjevao o Miroslavu i Krešimiru, a u kasnije vjekove drugi ju je pjevač primijenio Kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu:

„Dva mi sta kraljevića dugo vrime drugovala,
Lipo ti sta drugovala i lipo se dragovala."

Djed je čuo pjesmu i naredio drugoga pjevača, da pjeva kralju i kraljici.

I ban Pribina nekud je nemiran. Malo zbori. Prebacio mač preko koljena i prisluškuje onoga daljeg pjevača. Nova pjesma o svađi dvaju braće bila mu je poćudna. Pjevač bugari sve milije:

„Jeda mi te mogu, mili brate, umoliti,
Nemoj to mi vaditi sabljice iz srdašca, mili brajane."

Djed nastoji, da kralj ne čuje pjesmu, ali nekoji ulizice upozoriše kraljicu na pjevača. On problijedi. Upita djeda, kakva je to pjesma. Ona mahnu rukom, kao da hoće da zabašuri, ali udvornice glasno podvikuju.

Kralj pita, kakva je to vika i kakva je to pjesma, što ju onako milo cvili pjevač.

„Nije vrijedno, da ga slušaš, kralju," zabašuruje djed.

„Ne dajte mu pjevati!" viču udvorice.

„Čemu braniti pjesmu na zboru?" primjećuje Pribina.

Djed ga ošinu pogledom, a on nastavlja:

„Otkad se to u Hrvata brani pjevaču pjevati? Djedovi su naši i na dvoru držali pjevače, a ne prosjake."

Djed mu otkresa:

„Naši djedovi da, ali tvoji nisu znali za pjesmu."

A pjevač dalje bugari:

„A kada na te napadu gusari u crnoj gori,
Nemoj to se pred njimi, mili brate, pripadnuti,
Da iz glasa poklikni brajena Miroslava;
Bud da me ćeš zaman, brate, pri potribi klikovati.
Kada mi te začuju moje ime klikujući kleti gusari,
Taj čas će se od tebe junaci razbignuti,
Kako su se vazda krat, brajene, razbigovali,
Kada su te začuli moje ime klikovati;
A neka ti vidi tvoja ljubima družina,
Koji me si, tvoga brata, bez krivine zagubio!"

Kralj se smuti, diže se sa stoca i odšeta pod šator. Za njim pođe i djed.

Kraljica osta. Osta i Pribina. Uspravio se, pogledao po narodu tražeći poljičkoga župana. Župani stoje uz kraljicu. Jelena naredi, da se pozove Juraj, poljički župan, a kad je prispio, reče:

„Župane, običaj je, da bude uz kralja župan, u čijoj se župi sudi, a ti bježiš od nas."

Te je riječi čuo dobro i razumio ban. Jelena ga je nadmudrila. Župan se ne će moći odalečiti od kralja i kraljice, te ban ne može s njim plesti spletke, a sad je zgodan čas, da uhvate Krešimira i cio dvor. Narod poljički ne bi bilo teško razjariti protiv dvora, kad bi htio župan Juraj.

Ban Pribina zgrize usne i potrese sijedom bradom. Još se poboja ban, da se sam ne zaplete u zamku, tä župan Juraj lagan je kao trstika. Osjenit će ga djed, tepčija, Jelena. Čast mu je, što će mu kumovati na postrižnji. Cio dvor polazi u goste županu, a bana ne po-

zivlju. Ne ostaje nego počekati i opet odložiti za bolji čas bunu i smutnju.

Ban pođe, da se pozdravi s kraljem, pa da krene na svoj zavjet u Split.

Straža pred šatorom ne pusti ga kralju.

Lukavo se nasmija satnik pa će:

„Kralj spava. Trudan je."

Ban porugljivo prihvati:

„A ban bdije i žuri mu se! Htio sam ga pozdraviti, jer odlazim."

I udalji se.

Noć je pala tiha, a nešto hladna. Straže su se grijale kod vatre. Po polju se skupljali banovi ljudi, a kraljev šator opkolili strijelci.

Djed je cijelu noć bdio. Oko ponoći kroz tminu lagano digao je šatore i otputio se prema Splitu ban Pribina.

IX.

Pust je ležao stari grad Solin. Gomile kamenja pokrile zemlju, a zidovi bogatih palača stršili prepukli i neravni. Ponosni negda grad izgledao je kao staračka, mrtvačka glava s nekoliko klimavih zuba. Zmije su plazile po mramoru i mozaiku, a sove se krile po rupama. Rijetko si kad vidio u porušenom gradu čeljade. I po putu, koji je vodio kroz grad, brže su putnici hodali kao od jeze pred pustoši i sablastima.

Splićani nisu ni marili da posjete negdašnju metropolu svoju, a Hrvati zazirali od toga propala sjaja.

Zaista na ivici grada, uza same zidine gradske, a na mjestu opkoljenu sa svih strana rukavima rijeke Jadra vidjeli su se još godine 970. tragovi prvoga hrvatskog naselja na današnjem Gospinu Otoku, ali otkad se diže hrvatsko kraljevstvo i dvor se zaodjenu sjajem i bogatstvom, negdašnje naselje opustje. Tek blizu staroga rimskog mosta podigla se mlinica, kraljevo vlasništvo. Mlinica zaista nigda nije bez pomlioca, koji su slušali od mlinara razne novosti, a i njemu ih donosili.

Godine 967. je onaj kraj na Gospinu Otoku upravo oživio. Po njemu provrvjeli ljudi kao mravi. Sagradile se nekakve drvene kuće za radnike, a preko cijeloga dana braća i sluge iz samostana u Rižinicama dovoze

na volujskim kolima kamenje i bijeli mramor, što ga kupe po solinskim ruševinama. A kako ga je bilo obilno po Solinu, nije im se trebalo mnogo ni mučiti. Gradi se crkva i samostan, a i kraljevski dvor!

Raduje se tome cijela podmorska župa. Gladne godine su minule, a crkva - pomirnica će ublažiti srdžbu pravednoga Boga. I župani dvorski pomažu pri dovozu greda i kamenja.

U susjednom Splitu nešto su se uskomešali protivnici priora Dujma buneći se, što se na njihovu zemljištu dižu zgrade hrvatskoga kraljevstva. Uzalud im je tumačio Dujam, da granica Splita ne dopire do Gospina Otoka. Gotovo je platio glavom prior, jer je i on, da dobije proštenje grijeha, pošao na Solin i svojim rukama pomagao pri skupljanju kamenja. Obećao je, da će poslati nekoliko majstora. Zaista nije to prior učinio radi pobožnosti, već da udobrovolji kraljicu Jelenu i hrvatske velikaše.

Brat Ivan očekuje, da bude lijep dan na proljetni ekvinocij. Tada će odrediti točku, prema kojoj će biti okrenuti oltari crkava Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana.

Davno prije sunčeva ishoda spremni čekahu samostanci, sluge i radnici s lopatama, kocima i užetima na mig brata Ivana. Zora je sve više blijedila, veličanstveni traci sunčani raširili se poput ogromnog palmina lista iza Mosora. Bratu Ivanu sve jače igra srce, jer osjeća veličinu časa.

„Sad će!" obraćaju svi pogled na istok.

Još je sunce za gorom, ali već je jedna zraka udarila na suprotni Kozjak iznad sv. Jurja u Putalju, prve zadužbine hrvatskih vladara iz doba kneza Mislava.

Opat Mojsija uzbuđen, oči mu sjaju, ali šuti.

Iza Mosora proviri ognjeni rub, a brat Ivan omjeri pravac štapom i konopcem te viknu:

„Kopaj!"

Ravno po konopcu ubrazdiše brazdu od zapada prema istoku, pa onda okomito na nju drugu.

Zazveketaše mašklini, motike i lopate, a braća samostanska zapjevaše:

„Ako Gospod ne sazida dom, uzalud se trude, koji ga zidaju."

Dragobrat je sve to s ushićenjem motrio, pa je pristupio k opatu Mojsiji i privevši dva gojna konja poklonio ih, neka služe pri gradnji.

Kako su čekićali majstori, kako su vrcali oštrapci od kamenja, ne bi rekao, da se s mukom kleše tvrda građa, već da se u polju žito žanje. Tako je veselje pratilo svaki zamah ruke. Pohrlila sirotinja, da pomogne pri poslu, a hambari blize kraljevske mlinice brzo se ispraznili, pa trebalo dovesti žita i iz drugih hambara za te uboge pomagače. Crkve se dizale, kao da rastu. Južnija nešto manja, a sjevernija veća, ali obje ravno okrenute oltarom prema istoku, gdje je sunce ciklo na proljetni ekvinocij. Zaoblila se iza oltara absida, udarili se temelji pilonima — zidanim stupovima — zidovi se već nešto iznad temelja resili malim okruglim udubinama.

Kapao je znoj s lica radnika i samostanaca, a brat Ivan je svakoga dana bio u živoj vodi od znoja. Pritrče svuda. Pazi, da mu zid ravno teče, da mu se ne iskrivi. Hitar je, prileti sad na jednu, sad na drugu stranu, a olovnica mu se na konopčiću, što ga zaodjenuo za pas, leluja i tucka ga po koljenu. Svaki čas zgrabi olovnicu, pa omjeri niza nju okom, i gdje mu majstori pokvarili radnju, ori, pa bi ih i opsovao, ali crkva se zida, pa se majstor samostanac usteže. Kuša, kakvi su piloni, jesu li dobro utvrđeni, da mogu nositi krov i kubu. Pod njom će kao pod svodom nebeskim, kao pod šatorom Gospodnjim, stojati pobožni puk i slaviti veličanstvo Božje. A kad dođe vrijeme počinku, onda okupi oko sebe pod drevnim brijestom redovnike i majstore i priča, priča brat Ivan, da osladi muku trudbenicima.

Otiru rukavom teške kapi znoja sa čela, lome kruh, odrežu sira i prekrstivši se i pomolivši se skupa zasla đuju zalogaje razgovorom i zalijevaju tko vinom, a tko hladnom vodom, kakve nema u cijeloj okolici na daleko — tamo s Gospina zdenca. A brat Ivan gleda u budućnost i zanosi drugove daleko, daleko:

„Bit će, braćo, ovdje vječno svetište. Prečista Djevica odabrala je ovo mjesto grude krvlju mučeničkom poškropljene za stanovanje sebi do sudnjega dana. Ovdje će se njoj dizati molitve kršćanskoga puka, dokle sunce bude sjati, ovdje će u sjeni njezine crkve počivati kraljevi naši, dok ih trublja sudnjega dana ne probudi. Na grobovima njihovim sjećat će se Hrvat i nas, koji dižemo ove hramove. U molitvama svojim ne će nas zaboraviti."

„Misliš li, brate Ivane, da ne će propasti djelo naše?"

„Ne će, braćo, ne će! Ovaj otok od danas zvat ćemo ‚Gospin Otok' i neka mu ostane za vječna vremena to ime."

„Na vječna vremena Gospin Otok!" odgovoriše braća.

„A crkvu ne će vrijeme porušiti? Gledaj, kakav li je grad porušilo!" pitaju sutrudnici pokazujući zidine Solina.

„Porušilo taj grad, jer je u njemu nestalo vjere i ljubavi, a ova crkva neka rodu našemu čuva svetu, apostolsku, katoličku vjeru! Da, dok je te vjere, neka bude ova crkva, a dokle crkva bude, da bude i imena naroda našega!"

„Amen, amen, Bože!" povikaše i skočiše, da se prihvate rada.

„Ali čujte, braćo i družino," uplete se u razgovor jedan majstor, koji je uvijek postrance sam klesao kamen i šutio. „Čujte! Mi ovo gradimo, i neka je slava Bogu, ali čemu, kad će svijet doskora propasti? Pripovijedaju, da se javio u Italiji prorok i kaže, da je sudnji dan na domaku. Ne će nitko preživjeti hiljadu godina."

„Dobro govoriš," javi se glas nekoga zanovijetala. Taj je svaki dan dolazio k radnicima, a nigda ništa nije pomagao, a zamjerao je svakome kamenu, što su ga postavili.

„Pa što smeta, da će i sutra sudnji dan?" odzva se Filip iz Vrhrike. On je u nekakvoj svađi ubio čovjeka, pa gdje čuje, da se koja crkva gradi, eto ti ga, da besplatno pomaže. Toliko je crkava sagradio, da je postao vrstan majstor.

„Tako je, Filipe! Bogu je jednaka slava, da se sutra sruši, kao i da još tisuću godina traje, a nama je za otkup grijeha i spas duše," drugi će majstor.

„Kad je tako, mogli ste onda veće crkve graditi," opet će zanovijetalo.

„Da je po tvojem radu, ne bi se ni bunja, a kamo li crkva podigla," odvrati družina.

Valjda bi se i dalje pravdali majstori sa zanovijetalom, da nije u to prispjela siromašna žena s natovarenim konjem.

„Ko je ovdje gospodar?" upita ona.

„U nas gospodara nema, mi smo svi sluge Božje, kršćanko," odazove se brat Ivan.

„Bogu hvala i slava! A kome mogu predati svoj dar za crkvu Blažene Djevice?" upita žena.

„Kakav je dar?"

„Evo, čula sam, da vam služi mramor. Moj pokojni muž ove je dvije ploče mramorne donio kući i pod starim dubom napravio trpezu, a ja bih željela, da ih darujem Blaženoj Gospi za zdravlje svoga jedinca. Siromasi smo, a na njemu mi ostalo kućno sljeme, pa da mi se ne utrne svijeća, evo šta nađoh i mogoh, darivam."

„Bog te blagoslovio!" poviknu brat Ivan.

„I evo malo voska. Pčelice ga moje nisu dale, nemam ih, već moj sinak, moje jedino dijete, našao ga u poli kamenoj i kaže: ‚Majo, odnesi, neka se umijesi svijeća i da se upali u crkvi za zdravlje onoj gospoji, što nas pred dvije godine nasiti kruhom.' Majka sirotinjska, kraljica, dušu nam je vratila. Od gladi smo zavraćali očima, bolna sam ležala kod ognja i mislila: Bože, što će biti od moga siročeta, ako me digneš s ovoga svijeta? A kraljica, Bog joj dao, što od Njega željela, šalje mi dvorkinje, pa me prevrću u bolesti, pa mi nose svake ponude i napokon ona sama dođe, i kad se naplakah, što ostaje sinak sirota puka sâm na svijetu, ona će me tješiti: ‚Umiri se, uhvaj u Boga! Ima, tko će se i za njega brinuti.' Znala sam, da će ga uzeti k sebi kao i druge sirote, pa mi je odmah lakše bilo. Hvala Bogu, povratio mi je zdravlje, i evo ovo, što mogu u uboštvu svojem, na slavu Boga i Blažene Gospe, a za zdravlje majke sirota neka bude i ne budi prigovorno."

„Hvala, dobra kršćanko! Više si dala u siromaštvu svojem nego najveći bogataš. Nego, kako ti je ime, da ga znam kazati kraljici."

„A da ga kažem, bojim se, da ne će biti prijatan dar pred Bogom. Zbogom! Sve na slavu Boga i Blažene Djevice, a za zdravlje majke sirota!" reče žena i okrenu se, pa se vrati svojim putem.

Majstori kao da su se novom snagom opasali, prihvatiše se posla, a brat Ivan ogleda ploče mramora i vosak:

„Oltar ću obložiti njima, a prva svijeća, što se zapali, od ovoga će se voska saliti. Znam, da će tako biti po volji i kraljici. Udrimo, braćo, složno i voljko! Dižimo crkvu roda našega, sve mi nešto kao s neba šapće: Dok bude sunca i mjeseca, bit će i crkve kraljice Jelene. Sve na slavu Boga i spas duše Jelene kraljice, a za sreću roda našega!"

„Amen, Bože!" uskliknuše ostali, a zanovijetalo se odvuče i ne javivši se majstorima.

Kao da je nikla, kao da se k nebu vila, dizala se Gospina crkva. Majstor brat Ivan mučio se dugo, dok je utvrdio lijepu kupolu posred crkve, a kad je od-

redivao mjesto za oltar i zabilježio, gdje će se postaviti četiri stupa, na kojima će stati kameni baldakin t. zv. ciborij, da se kao šator stere iznad oltara, onda klekoše braća i poljubiše zemlju na mjestu, gdje će postaviti oltar. Poljubiše i zapjevaše:

„Hvalite Gospoda svi narodi, hvalite Ga svi puci."

Kao prorok u zanosu bio je brat Ivan. Oči su mu se žarile, glavu je uzdigao prolazeći kroz crkvu. A iz crkve Bl. Djevice ulazilo se na južna vrata kroz kapelicu, koja je spajala obje crkve, u onu drugu sv. Stjepana.

„Kako li je sveto ovo mjesto! Kako li je sveto!" vapio je brat Ivan. „Ovuda će prohujati vjekovi s burama i valjda će se srušiti, kako ono slute braća, ovo djelo ruku naših — ali ne će imena nestati. Gospin Otok će čuvati uspomenu na nas, da smo bili i živjeli. Ne, ne će propasti djelo pomirenja velikih i ljubavi ubogih."

* * *

A gore u hladu maslina, pod širokim lišćem smokava, u Rižinicama marljivo su klesala braća samostanci. Dovela je jednoga kraljica iz Zadra, iz samostana sv. Grizogona, došli su dva iz Sustjepana „Pod Borom" kod Splita. S tim je majstorima nekoliko hrvatskih mladića marno radilo. Brat Drago iz Zadra, rodom inače s otoka Ugljana, bio je malo čudan. Nikome nije dopuštao, da poviri u njegovu radionicu osim svome pomoćniku malome Gostenu. Čuvao je svoje umijeće kao tajnu, koju je baštinio od pokojnoga brata Gaudencija. U maloj ćeliji pri tlehu tuckao je on mramor, a na bijeloj površini pokazivalo se pruće i pleter, kao da su zmije polizle po njoj. Lijepo je on to zaplitao, da ne može nitko od braće odgonetnuti, gdje je početak, gdje li konac tim gužvama, povijenim užetima i prutićima. Tamo se lozica povila po rubu ploče, ovamo križ, kao da si ga spleo od užeta, a pod njim dvije paome, a na gornjem dijelu dvije ruže. Vrti se dlijeto u vještoj ruci brata Ivana kao vreteno u prelje, a desnica odmjera tačno, vazda jednako tucka, da nigda ne pokvari posao. I drugoj braći, što rade u hladu vani samostana, priđe Drago. Kojemu ispravi u tri četiri udarca dlijetom, što se onaj mučio cijelo jutro, a kojemu zareže sliku, koju će istesati. A opat Mojsija u vrijeme ručka sam donosi dobra sira i žežena vina. Nije li dobro, prolit će ga Drago. Nema šale s njime.

„Sve je lijepo," kaže on, „ali ne gucneš li, ne ide od ruke, dlijeto ispada."

A pčele zuje po cvjetovima maslina, cvijeće poljsko miriše po tratinama, rudine se zabijelile kao snijeg da je popao — a to se prosula tratinčica. Iz šume oko samostana donosio je vjetrić miris borovine i smole. Potok ne teče mirno, već kao kozlić baca se s kamena na kamen, dokle ga ne obuhvati ustava iznad mlinice - potočare. Zvekeću motike po pjeskovitom tlu u vinogradu.

Brat Ivan polegao na zelenu travu pa se blaži gledeći uokolo, kako sunce obasjava tu ljepotu. Posjela braća po kamenju, pa se razgovaraju o čudesima i ljepotama Božjim, a niko nikoga ne pita, kako je tamo u njegovu pribivalištu. Među njima je i jedan, što se vratio s puta u Akvileju, ali ni on ni riječi, da govori o svome putovanju. Strogo je zabranjeno samostancima među sobom pripovijedati, što su čuli i vidjeli po svijetu. Četiri zida samostanska obuzeše im cio svijet. Dok su tako starija braća opočivala, u radionicu brata Draga, koju je čuvao Gosten, virio je na prozor dečko od četrnaestak godina. Ljutio se njegov drug Gosten i molio ga, da bježi, jer dođe li Drago, naopako će biti po obojicu, ali dečko još vruće moli druga, neka mu dozvoli ući u radionicu.

„Pokazat ću ti, evo, što sam ja naslikao, pusti me..." i pokaza list pergamene.

„Nemoj ludovati, Ljubomire! Neki dan me je opat dao išibati, što sam od umora zaspao na večernji, još su mi masnice po tijelu."

Ali Ljubomir ne popušta, već viri i muči se, da što vidi, a Gosten raskrilio ruke pa plaštem zaklonio šupljinu prozora. Uto eto ti iznenada Draga. Kad opazi Ljubomira kod prozora, nabreče mu žila na čelu, a obrve se sastadoše u povijama nad nosom, nozdrve se raširile. Gosten da propadne u zemlju, a Ljubomir ni da se makne.

„Što ti radiš ovdje?" breknu brat Drago.

„Oče, molim te, smiluj se ti, kad ne će Gosten."

Tako je dečko umilno gledao plavim velikim očima, a na licu mu se pojavilo rumenilo, da se i Drago razvedrio, što je inače redovito i bilo, da bi ga srdžba brzo minula, a onda mu se dušom milina razlila.

„Što bi ti?" upita Drago.

„Molio sam Gostena, da me pusti u radionicu."

„U radionicu ?" opet se smrče brat Drago, ali Ljubomir nastavi hitro: „A ja ću mu pokazati, što sam evo ovdje naslikao," i pruži pergamenu.

Brat Drago uze radoznao pergamenu i odmaknu je nešto od sebe.

„Jesi li ti ovo ?"

„Ja sam to, oče, radio."

Brat se Drago preobrazi u licu. Oči mu se zasjale, sad bi od dragosti poljubio momčića. Otvara širom vrata radionice i raširivši ruke reče:

„Idite, djeco, ulazite!"

A Ljubomiru na ulazu zažagrile se oči, lice se prelilo rumenilom od veselja. Dok je Gosten drugu pokazivao rukotvorine po radionici, dotle je na vratima brat Drago promatrao na pergameni sliku kraljice Jelene, kako predaje dvije crkve Spasitelju i Blaženoj Djevici i svetom Stjepanu. I tu je iskitio mladi umjetnik početno slovo evanđelistara isprepletenim prućem. Posuo je sve slike bisernim točkicama, zlatom i grimizom zaodjenuo.

Veselio se brat Drago, što niču nove mladice, dok njega, stari dub, eto osvojile godine, pa uđe u svoju radionicu, gdje su mladići stojali pred likom dviju golubica pod križem na obluku, koji će stojati na ulazu u oltar, mjestu za svećenike. Kljunom kljuju ptice grozd u sjeni križa. Po običaju onoga vremena nijesu te ptice bile tko zna kako umjetničko djelo, ali ni drugdje po svijetu nijesu u to doba znali bolje klesari isklesati likove.

„Dvije golubice, dvije duše kršćanske, sinci," javi se iza mladića Drago. „Hrana im je grožđe pod križem, sveta pričest. To se pristoji, da se postavi na ulazu u oltar."

I uokolo je po kamenju u radionici bilo raznih likova: orlova, lavova, vjeverica, zmija i riba.

„Ruke na muke!" reče Drago, uze oruđe pa veseo, što je otkrio mladog umjetnika, kao pomlađen cijepao je kamen. Oštrapci vrcali kao iskre oko njega i on zapjeva starinsku nježnu pjesmu, za koju ne bi znao, je li tužna ili vesela, ali je bila davno sjećanje mladosti.

„Tako, sinci, tako... Hvalite Gospoda svi narodi, hvalite Ga svi jezici!" zapjeva pod glas psalam.

„Raduj se, neba Kraljice.
Anđeoska Gospo, zdravo!
Zdravo, klico, zdravo, vrata,
Od koje nam svjetlost sinu."

Skladno se ozivahu dječaci svojom pjesmom.

Uto uđe u radionicu brat Andrija, kojega su zvali voćar, jer je seljacima kalamio divlje voćke. Brat Andrija drži lijevu ruku desnom i zamotanu u halju. Da se nije kakvo zlo dogodilo?

Drago i Gosten izidoše ususret Andriji, a on im pokaza krvavu ruku.

„Moglo je biti i gore," govoraše.

„Kako si se posjekao ?" upita ga Drago.

„Hej, moj brate, treba odlaziti. Godine, godine. Izdale oči, drhtave ruke. I eto sada uviđam, da nije kriva suša, što mi od nekoga doba ne uspijeva kalamljenje. Eno ti po Kozjaku nema jedne divlje kruške, sve sam ih na pitome navrnuo — a sada mi se već ne primaju navrci. Varao sam se: suho je ljeto krivo, a eto što je uzrok tome — ruke dršću, pa rijez naopak i mladica ne priljubljuje. Tako sam jutros mjesto po šibici zarezao kosirom po ruci."

Drago posla brzo po brata ljekara, da uredi ranu Andriji, ali Andrija ga uvjeravaše, da nije rana teška.

„Moj Andrija, u mlađe ruke treba predati nože — a nama je odlaziti."

„U ruke Božje!" reći će brat Andrija. „Mi smo svoju ispili: Dobru bran brah, tečenije svrših, ugotovan mi jest venac pravdi, ježe vzdast mne pravednij sudij."

„A tvoje umijeće ? Šta još ne ćeš odati tajnu, kako se kalame voćke ?"

„Ne boj se, brate! Odao sam, naučio sam Ljubomira, ali mu je još nevješta ruka, no uvještit će."

Gosten se vratio, ali bez brata ljekara. Pošao je nekud u selo pod Mosorom, gdje morija kosila ljude.

Drago povede Ivana u svoju ćeliju i Gosten mu opra i zaveza ranu, a dotle on govoraše:

„I ti, sinko, prije nego pođem od vas, treba da upišeš, što ću ti kazivati: kako se pačići goje, kako se vinograd sadi, voćke kalame i ulje iz maslina vadi. Ne ću te tajne u grob nositi."

„Što vam je danas, da još živi samo o smrti govorite?"

„Rednja došla i na nas. Ali znaj, da nijesmo uzalud živjeli. Mnoga djela, koja će se stotine godina spominjati, naš su trud. Sve na slavu Božju. Ne budite ni vi mlađi na sramotu! Molite i radite!"

Brat se Andrija uputi u svoju ćeliju polagano i zamišljen, kao da ulazi u grob.

X.

Onoga dana u predvečerje odmarali su se samostanci pred crkvom svetoga Petra u Rižinicama. Drago je pripovijedao Ivanu o malome Ljubomiru.

Pristupio je k njima opat Mojsija, da upita majstore, kako napreduje radnja. Kad i njemu pohvali Drago Ljubomira, opet se obradova.

Nitko nije u samostanu znao, da je mladac toliko vrijedan, jer njegov učitelj brat Matija bijaše čudak. Nigda nije bio zadovoljan ni svojim ni tuđim poslom. Na svaki pothvat prijekim je okom gledao, zavrtio bi očima, zakrenuo glavom, razvlačio usta. Tako je mali Ljubomir krio svoje crtarije od straha, da mu ih i drugi samostanci ne pokude kao i Matija.

Opat s veseljem slušaše, kako napreduje gradnja, ali ipak na svršetku preporuči Ivanu, da se ne žuri.

„Zašto ?" upita brat Ivan začuđen radi opatove preporuke.

„Bolje je, da otegneš malo. Previše se žuriš. Eto samostan i crkvu možeš, ali kraljičin dvorac polagano."

„A kraljičin dvorac polagano ?" zamislio se Ivan. Pred dva dana mu poručuje kraljica, da gleda još ove godine svršiti, a opat onako — — —

Večerao je Ivan, ali nije čuo ništa, što se čitalo iz pravila benediktinskoga reda ni iz života svetaca za večerom. Po večeri pristupi k opatu, da mu rastumači, zašto jedno zapovijeda on, a drugo kraljica.

Opat bi drugome naredio, da šuti i ne propitkuje se za razloge, ali Ivan je bio svojeglav, pa ne bi popustio.

„Oteži gradnjom, jer čim bude gotov dvorac, kraljica će se povući tamo u svoju zadužbinu, a kraljevstvo će ostati bez mudre uprave."

Brat Ivan uhvatio se za bradu i zamislio se. Premišlja, premišlja, pa će najednom grunuti:

„Znaš, što ću ti reći, oče opate ? Ne mogu ti udovoljiti želji, već ako zapovijedaš — onda je posve druga stvar, ali i kraljica zapovijeda, pa ne znam, koga da slušam. Ti si opat, regula mi našega ćaćka Benedikta kaže: Slušaj opata! Ali crkvu, samostan i dvorac ne gradiš ti nego kraljica, pa mi poštenje kaže: Slušaj kraljicu!"

Opat prekide riječ samostancu:

„A pamet, razbor kaže: Neka kraljica vlada, a ne zatvara se među zidove dvorca."

„Jest, opate," prihvati Ivan, „dobro govoriš. Ali opet razbor kaže: Neka se mladi kralj uči vladati, dok je kraljica živa, pa makar i izdaleka pratila njegove korake. Svatko ima jednu dušu i ima pravo za nju se pobrinuti, kako najbolje i najljepše znade."

„Dakako, dakako..."

„A onda i šta će reći kraljica, šta svijet, da brat Ivan nije vrijedan dovršiti crkve i druge građevine, kako je obećao ? Reći će se: smalaksale mu ruke, otupila pamet. Ne, ne — stoput ne! Radije ću napustiti radnju i otići, kud me tvoja volja pošalje. Pa napokon kako da to i izvedem ? Da rečem braći: Ne trudite se, lijenite se ? Da učim mlađe lagati ? Brat Ivan nigda nije u svome životu lagao. Progonili su ga, klevetali, proglasili poluvjercem, ali on je uvijek ostao isti — iskren i otvoren. Je li zlo kakvo učinio, klekao je preda te, oče, i rekao: Sagriješih Bogu, svetom Benediktu i tebi, oče! A i to mi upisaše u grijeh — rekoše, da sam licumjerac."

„A ti znaš, da su ti i moji i tvoji opadači danas na saracenskom dvoru doglavnici. Izdali Boga, sveti red i ovu časnu odjeću — i čekaju čas, da i svoga novog sveca Muhameda izdadu. Svetost negdašnja njihova bila je za njih i njihovo tijelo, a dušu, a šta, kakva ti je u njih duša ? Runjava."

„Kuda ti to zaplovi, brate Ivane ?" prekide mu riječ opat.

„Zaplovih, opate, jer vidim, rđavo sjeme još se nije potpuno zatrlo. Ima još braće, koja bi rekla: zateže Ivan radnjom, dok ne osigura sebi opatsku čast u novom samostanu. Ta već govore, da za njom težim, baš oni, koji bi je htjeli. Ionako prosiplju glasove, da sam loš majstor, čemu se meni povjerio ovaj posao, Zato jedva želim svršiti i zatvoriti se u ćeliju, razbiti čekić..."

„Hahaha!" nasmija se prisilno opat. „Znam, da od toga ne će biti ništa, jer brat Ivan ne može biti bez čekića i dlijeta, kao što ni brat Stjepan bez kalamljenja voćaka. A onda Ivan će slušati, kad opat reče: Na slavu Božju sagradi crkvu u ovome ili onom selu!"

„Dok ga bude služila zdrava pamet, ali ako prekipi, pa i Ivan zastrani..."

„Ko tako govori, ne će zastraniti, a da i zastrani, povratit će se. Uostalom prošle su i godine, da bi zastranio."

„Da, opate, dok si nam ti glava i otac, ali da..."

„Da umrem ?"

„Ne, ne, ne dao Bog toga, već da, kao što se opet pronose glasovi, da ti dobiješ opatiju Gospe od Otoka, koja će biti vrlo bogata, a nama u Rižinicama nametnu kakvoga šugavca, mekušca, koji će slušati ljeporeke ulizice..."

„Ne boj se toga, Ivane, ja nigda ne ću napustiti Trpimirovu Opatiju. Nije mi do bogatih nadarbina i samostana. I ja želim, moj brate Ivane, da opočinem, da o Bogu i o duši samo razmišljam, a za to je prikladniji siromašni ovaj naš samostan od novoga bogatog na Gospinu Otoku."

„Oče opate, ti možeš mnogo kod kraljice, ti si glavni savjetnik kraljevstva, pa svjetuj je, da ne obogati svoje zadužbine. Dobra je, da, sveta je i njezina duša će kao golubica odletjeti u rajske radosti, ako je ne pritegne jedan grijeh, koji može i ovo naše i njezino djelo preopteretiti bogatstvom. Propast, vjeruj mi, propast."

„Tu ja ne mogu ništa," odvrati opat. „Crkve, koje diže hrvatska kraljica za izmirenje i pokojište hrvatskoga roda, ne mogu biti siromašne. Šta bi rekli Mlečani, Dalmatini, pa i Grci ?"

„Dakle, oče opate, imali ste ti i kraljica dosta pameti, da premudrite sve te mudrijaše, imao si ti i dvorski djed dosta snage, da skršite Pribinu, a nemate snage ni, oprosti, nemate, jest, snage, da..."

„Reci: ni pameti!" nasmiješi se opat.

Brat Ivan nastavi:

„...da predobijete obzir ljudski. A kad si ti od vojvode i krutog ratnika postao samostanac, onda si znao prezreti cio svijet. Kad si odbacio koplje, štit i mač, pa se prihvatio, da čuvaš guske i kokoši samostanske za pokoru svojih grijeha — mislio si, da se nisi dosta ponizio, uzeo si čuvati ovce, pa kad ti Bog ispuni dušu veseljem radi nevinosti janjeće, kao što ti negda suze potekoše radi majčinske ljubavi kvočaka, plakao si od milinja sjećajući se Spasitelja i Njegovih riječi:, Kako kvočka skuplja piliće pod krila svoja...' I pošao si, oče opate, da pomogneš okupiti sve Hrvate oko svete

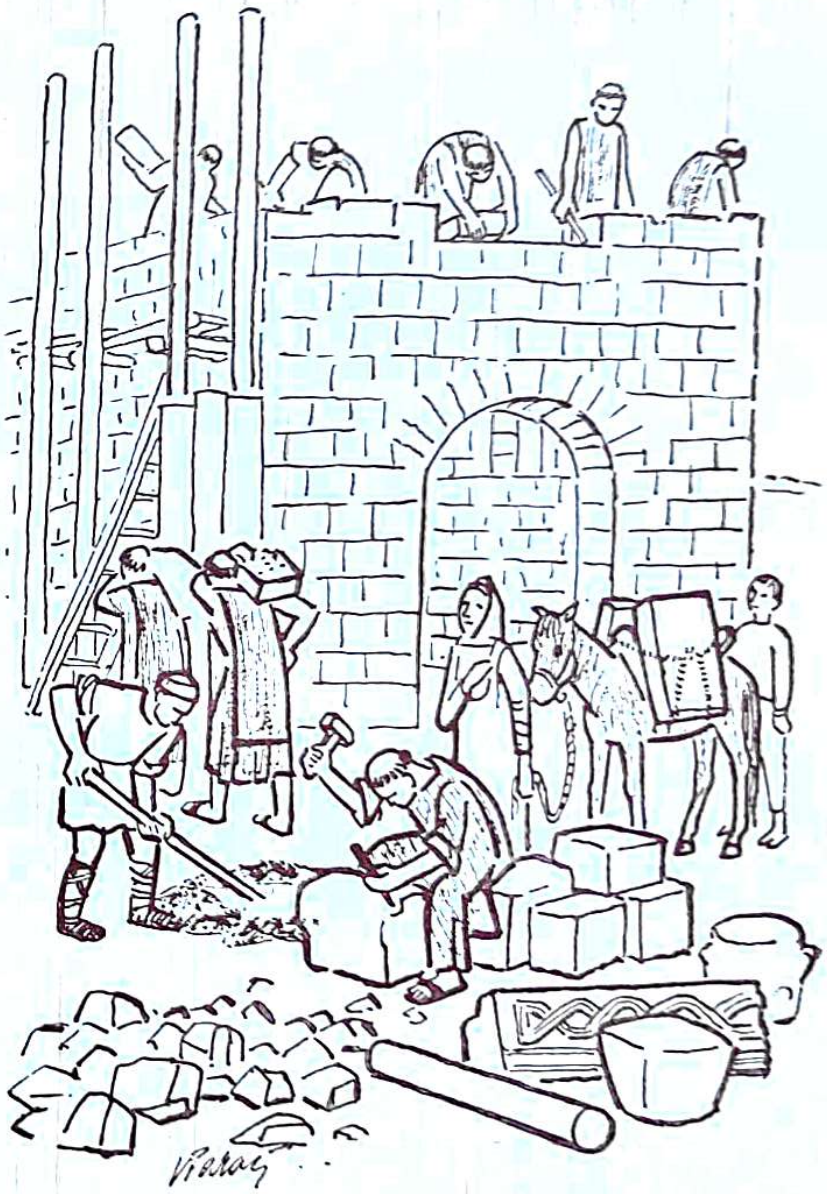

GRADI SE CRKVA GOSPE OD OTOKA

kraljice. Uspio si zajedno s poštenim i pravednim vođama, a sad eto vrag vas kuša, da bedem vjere i kraljevstva, samostane, bogatite i tako s temelja uništite vlastito djelo."

„Dobro govoriš, brate Ivane, ali propast ili spas kraljevstva je u rukama i duši samih Hrvata. Ne možemo mi očuvati od propasti one, koji hoće da propadnu, a ni cio pakao ne će nam nauditi, ako mi ne ćemo. Sveti otac Benedikt je svima nama dao jedno pravilo života, pa opet jedni postaju sveci, a drugi se osuđuju. Jedni samostani obogaćeni kraljevskim darovima hrane stotine siromaha, a drugi proždiru sami sebe zapavši u opačine i neposluh. Kraljica Jelena nasiti uboge i bez mača obrani kraljevstvo, a ban Pribina upropasti i druge i sebe."

„Nego noć je odmakla, vrijeme je počinka. A šta ćemo s gradnjom?"

„Čini, kako znaš," odvrati opat i uputi se u južne zgrade odijeljene od samostana, a određene za opata i goste.

Brat Ivan lagano se odvuče u svoju ćeliju. Nije odmah usnuo, kad se pružio po ležaju. Kroz malo okno dopiralo je pjevanje slavuja s bližnjega potoka. Kao da će pući grlašce maloj ptici, tako je drhtao glas snažan, zvonak, čist. Brat je Ivan sa slašću slušao svaki drhtaj, svaki klik, fijuk, cvrkut, lelek. Kao da mu grgoće nešto u malim prsima, pa onda kao da se sjeća neke zakopane tuge, mukli mu glasovi prodiru iz grudašca, pa postaju sve jasniji i jači. Isprva tuži povjerljivo svoje boli, pa ih predaje cijelome svijetu. Onda se vedri, vedri i klikne od radosti — eno, kaže: Drago mi je, što sam živ.

Tiha proljetna noć odzvanja od slavujeve pjesme. Desetak ih se ozivlje svome drugu. Onamo od mlina jedan se natječe s ovim u samostanskom vrtu, a iz gornjega potoka opet jedan, pa s bregova drugi.

Sluša ih brat Ivan.

„Hvalite Gospodina, svi stvorovi, hvalite ga, ptice krilate..."

Da mu je slavujevo grlo, pa da zapjeva Gospodinu, da mu glas mimoiđe zvijezde i dopre do vrata nebeskih. Zanosio se brat Ivan daleko, daleko.

„Maloj ptici kakvo grlo dade Stvoritelj, da ga slavi. Pa i tebi je, brate Ivane, i tebi je dao vještu ruku. Svakome po nešto. Kraljici blago, da ga dijeli siromahu i

ubogu, opatu Mojsiji pamet, da puti i vodi neumitne. Dobar je Bog, ali su ljudi zli. I zato bježi od ljudi i bliži ćeš biti Bogu. Pa šta opet brani, da se samostan i dvorac brzo grade? Kraljica će tamo opočinuti od briga i živjeti samo za siromahe."

Požurit će se brat Ivan, požuriti. Ko će zabraniti slavuju da pjeva, ko Ivanu da gradi, a ko kraljici da dijeli? Sve je to Božja volja, i neka se Božja vrši.

Misli su mu bile sve tamnije, dok ne usnu blaženim i mirnim snom.

U samostanu i oko njega sve je tiho, samo slavuji, Božji pjevači, izmjenjuju braću hvaleći Gospoda.

XI.

Kad je zazelenila gora, vruci prokrkljali i okopnili snijezi, očekivali su godine Upućenja Gospodnjega 969. u kraljevskom gradu Ninu gospodu hrvatsku na sabor. Kralj Krešimir je već prizdravio i mislio je opet uzeti uzde kraljevstva u svoje ruke. U Zadru su kralja dočekali sa velikim počastima. Sijedi i stari Madije gospodar je u gradu Zadru. Neprijatelji njegovi iščeznuše: ili se iseliše ili se povukoše. Na carskom dvoru vrijedi mnogo njegova riječ, pa ga cijela Dalmacija poštuje. A sada, kad je na vrhuncu sreće, vidi svu ništetnost njezinu. Negda prognanik, koji je u hrvatskome kraljevstvu kod svojih rođaka morao tražiti zaklona bježeći iz rodnoga grada, uspio je da prisvoji priorsku vlast u Zadru. Za prijestolnih promjena u Carigradu bistro oko priorovo pogodilo je pravi smjer i poslao je bogate darove Nikeforu Foki, kad je ugrabio carsku vlast od svojih pastoraka oženivši se njihovom majkom Teofanom. Tako je prior zadobio naklonost cara Nikefora pa je bio imenovan strategom Dalmacije i kao takav spasio je svome zetu Krešimiru kraljevstvo — što svojim uplivom na carskom dvoru, a što vlašću nad dalmatinskim gradovima.

I vremenom učvrstilo se kraljevstvo, umirili se gradovi. Ali koliko će to trajati? Sedamdeseta je Madiju za vratom, a ne vidi dobra sutrašnjeg dana. Sin mu Dobronja ne mari za politiku, voli trgovačkim lađama lutati po svijetu, a drugi sin Majo na carskom dvoru

provodi vesele dane kao vojnik ne brineći se za rodni grad, kad mu otac ne dade da uzme za ženu unuku Andrije priora, političkoga neprijatelja kuće Madijeve. Sva mu je nada mladi Držislav, Jelenin jedinac. Zato strateg želi preliti u nj svu svoju pamet, sve iskustvo svoje životne borbe. Na dvoru su skloni, da imenuju kraljevića Držislava patricijem, a to je najveća čast, koju može dobiti stranac na bizantinskom dvoru. Mladić je slika i prilika djedova, pa ga djed i pozivlje, da stanuje kod njega u Zadru. A Jelena ne da sina od sebe. Starac se ljuti na kćer, ali opet je i razumije, ta uza sve jade, što ih je iskusila u životu, jedina joj je utjeha Držislav. Starac djed i majka slili su na dušu mladićevu svu svoju ljubav.

U strategovu domu spremili su kraljevski doček Krešimiru, Jeleni i Držislavu.

Kralj je ostao u Zadru nekoliko dana. Pohodio je stolnu crkvu svete Anastazije, glasovitu radi lijepih slika u mozaiku.

Bio je Uskrs. Nevelika crkva bila je puna zadarskih pučana i plemića. Na odličnom mjestu pred samom ogradom oltara na izdignutom podiju pripremljeno je mjesto za kraljevsku i strategovu obitelj. Veličanstveno ukrašena crkva odsijeva uskršnjim veseljem. Iza evanđelja izlazi pred ogradu svećenik i poklonivši se kralju i strategu svečano najavi: Sedeant — Neka sjednu! Pred oltar iznesoše debelu kožnatu knjigu. Dva mlada svećenika poklonivši se oltaru, biskupu, kralju i porodici njegovoj, strategu i puku te zvonkim glasom zapjevaše:

„Usliši, Kriste!"

A kor odvrati:

„Usliši!"

I tako redom:

„Krist pobjeđuje, Krist kraljuje, Krist vlada."

Crkvom se prolomi pjesma puka:

„Krist vlada."

„Ivanu, velikom svećeniku, papi sveopće Crkve zdravlje i život vječni."

„Život vječni!" odjeknu crkvom.

„Nikeforu caru i gospodaru slava i pobjeda."

Prolomi se crkvom:

„Slava i pobjeda!"

Za čas zastadoše, kao da se predomišljaju pjevači. Strateg Madije namršti čelo, zažagri očima. Pjevači se snađoše:

„Krešimiru, kralju Hrvatske, patriciju carskome i prokonzulu Dalmacije — život i pobjeda!"

Madije uprije oštro oči u kor, koji se namah odzva: „Život i pobjeda!"

Puk se nije još snašao. Začudili se. Krešimir problijedio, pa se naglo zacrvenio. Jelena se uspravi zadovoljna i iznenađena i sama...

„Baziliju, časnom biskupu zadarskome, spasenje i život!"

Puk se još pod utiskom predašnjih riječi ne snalazi i ne odgovara složno kao na prve pohvale.

„Jeleni, kraljici, Držislavu, velikom knezu i patriciju carskom, život i spasenje!"

„Madiju, gospodaru strategu, slava i pobjeda!"

„Svima vjernima život!"

„Svima život!" odzva se kor i puk.

Služba Božja iza toga velikim se sjajem nastavi.

Poslije službe Božje kroz redove plemića iziđe iz crkve strateg sa kraljevskom porodicom. I oni, koji prije ne prihvatiše pohvala u slavu stratega i njegova zeta, sada se duboko nakloniše.

Za strategom izađoše, da ga otprate kući, ali on se uputi k crkvi sv. Krševana.

Lukavi Madije nije dao vremena ni patricijima ni puku, da govore o onome, što se zbilo u crkvi sv. Stošije, već ih odvede u crkvu sveca — vojnika i zaštitnika Zadra.

Bogate odore hrvatskih župana, kunovinom opšite dolame i plašti, zlatom urešeni balčaci mačeva, bogata pratnja kraljevskog dvora zasjenula je inače ne bogate građane.

S kraljem bijaše i gradski biskup.

Kad uđoše u crkvu, kralj je pristupio k oltaru sv. Krševana i duže se molio.

Madije stajaše uza zeta ponosan, uspravan i oštrim okom mjeraše patricije i svjetinu. Jelena klečaše. To je crkva njezina djetinjstva i mladosti. Sjećaše se skladnoga pjevanja, uresa, jutrenja i večernja, na koje je polazila s majkom. Zadarske crkve su dobro poznavale tu stasitu gospodsku kćer. Zajedno s pukom jutrom i večerom moljaše. Prosjaci na crkvenim vratima zvali su je „svojom", jer niko kao ona nije dijelio milostinje.

U crkvu donesoše težak hrastov stol i sjedala. Opat se duboko nakloni i stade pisati povelju.

„Ja, Krešimir, Božjom pomoću kralj Hrvata..." Onda zasta...

„Piši!" zapovijeda carski strateg Madije.

„Šta ću pisati?" pita opat.

„...i carski prokonzul Dalmacije..."

Biskup pristupi bliže. Građani u crkvi mrmljaju. Opat neodlučan, ne zna, šta bi.

„Ja ti kažem: ... i carski prokonzul Dalmacije... Piši!"

„Priore!" viču tribuni.

„Što je?"

„Zašto baš ti uništavaš slobodu domovine?" viču građani.

„Carski vam strateg zapovijeda, da šutite!" upade žestoko Madije mrko omjerivši građane.

Po crkvi se čuju glasovi, ali pridušeni.

Madije pristupi k opatu:

„Ako ne znaš pisati, odloži pero, a i opatski štap, jer nepismen ne smije biti opat!"

Biskup samo uzdiže obrve i kimnu glavom:

„Opate, piši!"

U crkvi nasta žamor, a onda vika:

„Hristoljubivom caru našemu Nikeforu čast, hvala i zdravlje!"

Madije ošinu pogledom svjetinu i doviknu:

„A carskom strategu Madiju posluh i pokornost!"

Da umiri opata, glasno će Madije, da ga svi čuju:

„Što se sustežeš? Kralj Hrvata je prokonzul Dalmatinaca, a što ga kroz nekoliko godina ne priznavate, to ste činili protiv carske volje. Carska je to volja, jeste li razumjeli?"

Opat promrmlja nešto, ali se ipak pokori i upisa, kako je Madije diktovao.

I onda dalje po običaju, a kad dođe do mjesta, gdje se upisivaše dar, kralj ustade i reče:

„Za spasenje duše svoje tebi, sveti Krševane, i tvojim redovnicima u ovom samostanu, po imenu tebi, opate Petre, darivam u vječni posjed zemlju u selu, koje se zove Diklo, i to od hrasta, koji je poviše Ljute Doline, sve do loze, koju dadoh radi ove međe usaditi na raspuću, koje vodi u Zablatu."

Opat dalje nastavi pišući teške kletve na onoga, koji bi ovu darovnicu pobijao. Na kraju pruži kralju pero, a on mukom zareza križ i početak svoga imena

slovo „K". Ostalo popuni pisar. Posvjedočiše biskup, prior i kraljevska pratnja.

Na izlazu crkve dočeka glasnik stratega:

„Doplovile su četiri lađe iz Mletaka. Poslanici se žele pokloniti kralju."

„Javi im, da ih strateg Madije čeka u gradskoj vijećnici."

Otpravivši kralja i svoju kćer do rodne kuće prior se Madije uputi u gradsku kuću. Poslanici mletački već bijahu prispjeli. Iza pozdrava Madije uhvati za ruku diplomatu mletačkoga, koji je vječni poslanik ribarske republike papi, caru, pa evo i hrvatskomu kralju. Dovede ga do prozora i pita ga za novosti u Italiji.

Poslanik mu kazuje:

„Povratio se kremonski biskup Luitprand iz Carigrada. Poslao ga je car Oto, da od prepobožnoga cara Nikefora isprosi Teofanu, carsku nećakinju, za Otonova sina, ali se povratio ne uspjevši u zadaći, pa sad prosiplje klevete i laži, da su ga u Carigradu zlostavljali i u tamnici držali."

Majo nadoveza na poslanikov govor:

„To je onaj Luitprand, što je negda bio najljući protivnik Otonov. Misle li Teutonci, da je smalaksala snaga Bizanta? Car Nikefor slavno pobjeđuje Arape, i Bugare, pa će i Teutonce, dođe li do nevolje, da se bije."

Na to će poslanik:

„Dakako. I zato, ako hoćemo, da se održimo, trebamo se skloniti pod okrilje Bizanta. To je naša tradicija. Od njega možemo imati samo koristi. I mi vjerno vršimo svoje obveze i zato i donijesmo plaću čuvarima novih carskih obala. Mjesto da je nosimo caru, kako smo dužni, pa da je on svojim podložnicima i vjernim službenicima opet po nama šalje, izmolismo od cara, da kraćim putem to obavimo. Iako smo sigurni do ovamo, ali pogibeljno je takve darove nositi na dalek put. Neretvane smo zaista umirili, pa ih učinismo čuvarima donjeg Jadrana. I njima nosim zasluženu plaću, ali ko je danas siguran od Saracena, da ga ne će do Carigrada napasti?"

Strateg nije htio ostati dužan Mlečiću, pa zaokolišavajući vrati mu jabuku:

„Mi smo ovdje sada sigurni od Saracena i naše lađe mogu mirno ploviti nesamo do Carigrada već i do Španije. Nedavno su se povratili poslanici hrvatskoga kralja iz Španije."

„Je li ih koliko kalif držao kod sebe?" upita poslanik.

„U dva mjeseca su pošli i vratili se. Predali su darove, a donijeli su sa sobom veliko blago. Između ostaloga sahat, koji kukuriče, a svake ure dva konjanika istrču iz kule i biju se. Da vidite sagove, svilene haljine i zlatne naušnice — vrijedi sve to deset kula dobro utvrđenih."

Poslanik se nasmija lagano.

„Ne vjerujete?" prihvati strateg. „A vi pitajte i vama dobro poznate židove Mar-Saula i Mar-Josefa. Oni su vodili naše poslanstvo i donijeli su pismo emirova doglavnika Hazdeja, Židova. To smo pismo poslali kazarskome kanu preko madžarskih zemalja knezu ruskomu Svetoslavu, da ga pošalje u zemlju Kazara. Hazdej se zanima za svoje suplemenike, a u tome su mu se ponudili naši Židovi za posrednike i pomogli su, da se hrvatski knez sprijatelji s Abderamanom. Tako smo mi sigurni od Saracena, a i vi, dok budete prijatelji s hrvatskim kraljem."

Poslaniku nije bilo pravo, što mu strateg Madije hvali taj uspjeh Hrvata na kordovskome dvoru, pa da ga omalovaži, dokazivaše, kako nije dostojno kršćanskoga vladara, da bude posrednik Židovima i nevjernim Saracenima. Strateg Madije naprotiv odvraćaše, da je dičniji taj posao nego li trgovanje ljudskim robljem s tim istim nevjernicima.

„Molim, istinoljubivi i svake časti dostojni strateže," uzvrpolji se poslanik, „ta mi smo zabranili svakome Mlečaninu, da ne smije takvu trgovinu voziti na našim brodovima."

„Dobro ste učinili, vrlo dobro, jer ionako ta trgovina propada, otkada na ove obale ne dolaze Saraceni, a vi pošteno plaćate Hrvatima, što vam čuvaju lađe od gusara. Gdje da se i lovi taj lov?"

Ne htjede dalje dražiti poslanike Madije, premda je u ono doba bio običaj što više ih ponizivati pa i u tamnici na mjesece i godine držati. Starac šta više stade hvaliti mletačke trgovce, hitrinu i solidnost njihovih lađa i izvrsnost robe. Uzdizao je i samu mletačku hrabrost i pamet, premda su baš pred nekoliko godina dvaput od Neretvana bili ljuto potučeni i 33 galije pobijeđene vratile se bez slave kući pod vodstvom Ursa Badovarija, pa se po tom obvezali na plaćanje danka Neretvanima.

On vrlo prijazno upita i za junačko zdravlje dužda Petra Kandijana.

„Izvrsno! Sjajno!" s ushitom će poklisari, a Madije nadostavi:

„Drago mi je. Neka Bog poživi junaka! Vjerujte mi, da smo se svi u gradu veselili, kada je nagnao na mir divlje Neretvane. Pogani! Gusari! Razbojnici!"

Mlečanin je razumio žalac strategovih riječi, ali se i on sa svoje strane bojao, da bi carski strateg mogao napakostiti njegovu gradu kod cara u Bizantu. Napokon i taj danak više je plaćen strategovu zetu, pa po tom carskom prijatelju, nego li hrvatskom kralju. To je htio Mlečanin i naglasiti, kad je nadopleo na strategov govor:

„Da, razbojnici, nekršćani! Odmetnici od zakonita vladara. Otimlju tuđe blago, pa i zemlje."

Strateg odbi tu jabuku bačenu mu u grlo:

„Da, da, zamislite, kako smo se i mi sa cijelim svijetom zgrozili, kad smo čuli, da su se poput Saracena zaletjeli do Rialta u vašem lijepom gradu i ugrabili dvanaest udadbenica sa cijelim mirazom, dvanaest lijepih djevojaka, svih dvanaest Marija. Gori od Saracena, u srcu kršćanskoga grada takvo nedjelo počiniti! Nečuveno!"

„Da, gospodine strateže, ali jeste li vidjeli, šta naša desnica i naša mornarica osvjetla lice: u potjeru za njima, pa im plijen otesmo."

„Zato smo vas i slavili i častimo i sada vaše junaštvo," lukavo će Madije. „A kada mislite otputovati?" malo zatim upita.

„Vrijeme je zgodno, ali još ne znamo. Htjeli bismo kralju prikazati dar u Ninu, jer smo čuli, da će tamo održati sabor, sud, šta li?"

Madije im ponudi:

„Pa ne biste li mu mogli ovdje u Zadru?"

Mlečiću nije bila ugodna ta ponuda, jer su željeli Mlečani doći u dodir s banom Pribinom, koji će biti na saboru, a u Zadar se nije pouzdavao ići.

„Na carskom teritoriju!" začuđeno će Mlečić.

„Što smeta?" reče smiješeći se Madije.

„Ali — ne pristoji se. Zadar je carski grad."

„Da, da, ali napokon i hristoljubivi car Bazilije, kad vam je naredio, da plaćate taj dar hrvatskome vladaru zato, što on čuva od gusara more i vašu trgovinu, obrazložio je tu naredbu i vama i dalmatinskim gradovima, da to dajete Hrvatu mjesto carskom strategu,

pa kad ja kao strateg nemam ništa protiv toga, možete platiti i otploviti u Carigrad, dok je ovako zgodan vjetar."

„Ne smeta, gospodine, ne smeta nama vrijeme. Jake su mišice naših galijota. A opet ne bismo ni tebe htjeli staviti u nepriliku, da ti ne prigovore u Carigradu, da zanemaruješ carska prava, a iskreno ti govorimo: mi ljubimo neizmjerno i tebe i cara i vaša prava."

Madije ne pušta iz zamka Mlečića, već uživa, kako ga lovi, a on se muči kao živa ribica na žeravi:

„Ne diraju se tim ni najmanje carska prava. Krešimir, kralj Hrvata, ujedno je i carski prokonzul Dalmacije."

Mlečići problijediše, pa pozeleniše:

„Otkada?"

„Šta nijeste znali? Ta to se bez sumnje govori po cijelome Zadru," mirno će Madije.

„Mi smo došli ravno sa lađe k tvome gospodstvu," odgovoriše Mlečići.

„Eto, tome se čudim," prihvati Madije, „da gospoda mletačka ne čuju ovakve novosti. Dakle pred dva - tri dana donio je carski mandatar od cara pismo."

Za nekoliko minuta svi su šutjeli i sabirali snagu za daljnji boj.

Mlečić prvi prozbori:

„Pa ipak koliko god želimo što prije čestitati kraljevskom dostojanstvu, a i tebi izrazujemo svoje čestitke, gospodine priore (ovdje Mlečić hotimice snizi titul Madijev), ipak moramo vršiti nalog gospodina dužda, da se poklonimo gospodinu kralju Krešimiru u kojoj njegovoj prijestolnici: Ninu, Kninu ili Klisu, a mi nijesmo vlasni mijenjati nalog gospodina dužda."

Strategu Madiji nije trebalo više ništa. Bilo mu je jasno, da Mlečani žele doći u dodir s nekim od gospode hrvatske. Pričini se pobijeđenim u ovoj prepirci, pristade na volju Mlečana i otpusti poslanstvo.

Kad su izišli, otkri se zastor, što je dijelio dvije sobe, i pred stratega stupi gradski tribun i najvjerniji pristaša Madijev Protazije.

„Čuo si sve, ne trebam ti mnogo tumačiti. Spremi se za Nin i pazi mi dobro na ovu prekomorsku gospodu!"

„Ne boj se, strateže! Razumio sam."

„Ali i ovdje u gradu..." nastavi Madije.

„Dakako," prihvati tribun. „Čuvat ću ja te ptičice, jer u gradu nekoji mrmlju."

„Ti znaš, što imaš raditi. U čast kralju otvori konobe za puk, a gospodu pazi, da se ne druže s Mlečanima. Kralj će uostalom već sutra u Nin, a ne kako prije odredismo. Ne smijemo pustiti Mlečane, da nam se mnogo šeću po gradu. Kad kralj otputuje, pozovi narod na trg i objavi carsko pismo, pa će sve biti mirno."

Duboko se pokloni Protazije i iščezne iza zastora.

Strateg šetaše po sobi griskajući brk i mrseći prstima bradu, a misli mu se plele u glavi kao oblaci pred oluju.

XII.

U Ninu u kraljevskom dvoru bijaše živo po Uskrsu godine 969. Po širokim i dugim odajama prostrlo se sijeno, gdje će mnogobrojna pratnja kraljevska i gospodska počivati. U jednome dijelu dvorskih zgrada spremili su sobu za bana Pribinu i njegovu pratnju. Mnogo ljudi razapelo je šatore, da u njima stanuju za vrijeme zborovanja. Svi su — i gospoda, pa i ban — imali spavati na slami, a stolovi su bili prostrti samo za odličnike, koji će zajedno s kraljem blagovati. Ta blagovaonica imala je služiti i za sabornu dvoranu. Uvrh nje bilo je drveno prijestolje kraljevo lijepo iskićeno rezbarijom, a zastrto dvjema sagovima, što ih je arapski vladar iz Španije poslao na dar kralju. Na jednom prozoru stajaše i nekakva sprava, a na njoj tri ptice izdjelane od drva. Kad se zavrti nekakvo kolo, onda te ptice miču krila, kao da će poletjeti. Po stolovima su drveni pladnji, a veći dostojanstvenici će jesti iz kositrenih zdjela, samo kralj i kraljica imaju srebrne pladnje. Dvornik kraljevskoga imanja u Ninu pobrinuo se za dovoljan broj bukara, a uostalom svaki junak nosi sa sobom malu drvenu bačvicu. Noževi su suvišni, ta gosti imaju svoje, a vilice ne bijahu u ono doba u običaju. I tako bi bio gospodi ugodan boravak u Ninu, jer obilje ribe, dobro pečenje, žarka kapljica, pa i gospodski lov, bez kojega se nije mogao ni zamisliti sastanak, bit će briga dvornikova, da im tako ugodi i da se i u kasnija vremena pripovijeda, kako ih je gospodski dočekao. Samo će im komarci taj boravak malko ogorčiti. Bijaše ih i onda toliko, da nijesi mogao ostati vani iza zapada sunca. Gospoda hrvatska zaklanjala se u kuću, navlastito u kuhinju, koja je bila široka, a i po nekojim drugim prizemnim prostorijama ložio se oganj, da dim otjera dosadne komarce. A dimile su nemilo ognjenice, da je bila poslovica onoga doba: Tri su smetnje u kući: kiša, zla žena i dim.

To, što su se gospoda zaklanjala u kuhinju, nije bilo pravo kraljevskom kuharu Marku, koji je želio malko više slobode u kuhinji, ali opet čuo bi po koju priču od gospode te bi na godine i godine pripovijedao, što je čuo od tepčije, bana ili komornika. Tako cijeli Nin, a i svi sluge znadijahu, da je peharnik pripovijedao čudan običaj na bizantinskom dvoru.

„Znaš," kazivaše kuhar, „tamo car nigda ne prevrće ribu, kad ju jede, pa naravno ni oni, koji zajedno s carem blaguju. Ali jednom jedan Mlečanin bio gost carev i ne znajući običaja, a riba bila oborita i tečna, prevrnu ribu s druge strane, da je pirka. Skočili dvoranici i vele caru: ‚Care, nitko nije bio tako uvrijeđen kao ti danas!' I car osudi Mlečanina na smrt. Ipak ga pomilova, da mu je slobodno prikazati jednu molbu prije smrti. Mlečanin će tada caru: ‚Molim te, da izvadiš oči onome, koji je vidio, da sam ja prevrnuo ribu. Car pristade, a dvoranici se redom zaklinjahu, da nisu ništa vidjeli."

Da upeknu kuhara, pribadahu mu:

„To bi ti htio, da se i kod našega kralja uvede taj običaj, da ti ostanu bolji komadi."

Kraljevski sokolar je dobio nekoliko dobro izvježbanih sokolova na dar od župana, što dođoše na kraljevsko vijeće. Najbolji kraljevski lovac Butko okušao ih je u lovu na jarebice. Za sokola, što ga je donio na dar župan lučki, reče, da ga nije u životu boljega imao. Goni jarebicu kao strijela, udari jednu, drugu, treću prsima i obori na zemlju i onda se klikćući povrati na rame lovcu, dok psi nose u zubima lov.

Gojni volovi bijahu roda Lapčana, a konji Čudomerića i Jamometića. Otočani doniješe korale i spužve i oborite i slane ribe, a s Paga i Šilbe kraljici prispješe darovi vune fino opredene, kao da je svilena žica. Odijela i tkanina poslaše Zadrani i Trogirani, a zlatari zadarski još u svome gradu prikazaše finom filigranskom žicom urešene zlatne naušnice, koje će kraljica darovati svojim dvorkinjama.

O svemu tome pričahu po Ninu u svim kućama, na studencima i pred crkvom.

Kako je koji župan stizao, onako se imalo šta nova pripovijedati, a kad se pred gradom usidriše mletačke lađe, onda su se čitave bajke kazivale o bogatim darovima, koje su donijele lađe iz Mletaka.

Još su očekivali bana Pribinu. On je došao posljednji zajedno sa bribirskim županom Grgurom. Neki su ga gledali sa strahom, a drugi sa divljenjem. Doveo je sa sobom sina i kćer. Lijepi su, da ih se dva oka ne mogu nagledati. Sin mu Borko kao gora, a kći Ljudmila kao grad. Na banu bogata zlatnom žicom izvezena tunika, kožnate dokoljenice i zlatne ostruge. Po remenu, na kojem o desnom ramenu visi mač, sjaji se drago kamenje, a na desnom ramenu, gdje mu se zaspanja plavi plašt, blješti se u zlatnom pucetu smaragd. Sin mu u crvenoj odori, a kći u dugoj svilenoj opravi, što siže do peta i vuče se po zemlji. U kosu uplela velika dva zlatna koluta, posred kojih kao nadjenute na žicu nabubrile dvije bajame od suhoga zlata. U uši udjenula naušnice, s kojih opet vise biserni konopčići i tuckaju je po bijelom punanom vratu, kad se ponosito kreće, kao da je kraljica. Brk i brada Pribinin vrijede, koliko dobro oružana četa junaka, a dvoje djece, koliko Mleci.

Sve glasine, što su se čule o njegovu krvološtvu izblijedile su pri dostojanstvu, kojim je prolazio kroz grad Nin i po kraljevskom dvoru. Sam kralj i kraljica kao da iščezavaju pred njegovom pojavom.

Pribina je darovao kralju mač, štit i koplje — da vrijede, koliko mali grad — a kraljici stotinu kuninih koža i svile, da bi se i carica mogla bogato obući. Mladi kraljević Držislav dobio je na dar konja viteza i fine u Mlecima izrađene zlatne ostruge.

Uz odličnu gospodu navrvjelo u Nin sila svakojakoga svijeta. Prosjaci odrpani, napo goli sa svakakovim ranama na tijelu susretali se na svakome koraku. Zadah nečistoće širio se od jadnika, da bi se danas teško itko mogao zaustaviti kod njih u razgovoru, ali u ono doba ne bijahu ljudi tako osjetljivi, pa su se kupili oko odrpanaca, koji su prosili i ujedno donosili i kazivali novosti iz raznih strana. Što su ti jadnici kazivali, više se vjerovalo, nego da si svojim očima vidio.

Među svima se odlikovao neki jednooki, koštunjavi i visoki odrpanac. O njemu su pripovijedali, da je bio nekakav bogataš, knez, šta li, i da je nastradao na moru za žestoke oluje, pa mu gusari oteli silno bogatstvo.

Začudo da se Pribina kod njega zaustavljao, dok na druge prosjake nije ni pogledao. Prosjak Grgo — tako kazivaše, da mu je ime — ponosno je pripovijedao, kao da je prijatelj Pribine bana, pa kad bi ga drugovi porugljivo zvali Trčilaža, prijetio se svojim možnim prijateljem.

„Šta vi znate, ko je ban Pribina! Da hoće, sutra bi mu car bizantinski ili papa rimski krunu poslao."

„Bit ćeš ti govorio i s carem i s papom!" dobaci Grgi prosjak nazvan Polukoka.

„Šuti, ti, grbavče!" prezirno će Grgo uspravivši se kao ražanj. „Banova jedinica ima više nakita nego carica. Svako jutro sluge po polju rosu kupe i u samoj se rosi nebeskoj kupa. Ban je hrani samim carskim jelima, a ona i ne dira rukama jela, već ga sluge na sitne komadiće režu i na zlatnom pladnju pružaju, a ona zlatnim nožićem bocka i k ustima primiče."

„Da su joj čisti prsti, jela bi rukama kao i ostala gospoda i kraljevi," prigovaraše Polukoka, a ostali se nasmijaše.

Poluduša skoči, izdreči ono jedno oko i dignuvši štap, a glavu ponosno ukočivši reče:

„Glavu ću ti kao zmiji stući. Ti ćeš gospodina bana tako sramotiti! Čut ćete vi svi mene!"

No Polukoka se ni ne maknu, već se samo podrugljivo smijaše zadovoljan, što je ponizio protivnika. Grgo je osjećao premoć njegovu, pa da podigne svoj ugled, pripovijedaše dalje:

„Odaja kao sunce sja, a ban s dalekoga istoka dobavlja mirise i svakoga dana kadi se njena odaja."

„A ja sam čuo, da je neka kneginja tako kadila sobu izvrsnim mirisima i mastima se dragocjenim mazala, pa joj je Bog za kaznu poslao neku strašnu bolest, gubu, šta li, i da je meso s nje otpadalo, a zaudarala je, da se nije čeljade moglo k njoj približiti. Jedina ju je jedna sluškinja dvorila, pa i ta je trkom donosila jela i odmah bježala. Eto, tako će se i tvojoj gospoji dogoditi."

„Mudračino moja!" Grgo će sada s visoka. „A koja je to kneginja bila, a gdje je pribivala, u kojem gradu i u kojem carstvu?... Eto, šutiš, a Grgo što kaže, ne laže, već pošteno veli: eto tu i tu, tako i tako se zove. Je li ovako? Šugo, nisi dostojan, da sa mnom vodiš razgovore!"

I prosjaci pristadoše uz Grgu.

I tako su prosjaci raznosili po Ninu i okolici najčudnije novosti.

Jednoga dana uzbunio se cijeli Nin i došljaci. Sve je vrvjelo van grada. Žene su nosile svijeće, svećenici kadionike, ljudi križeve, djeca kiće maslina. Samostanci pokrite glave predvodili su puk.

„O tome pustinjaku pripovijedaju, da pogađa misli, kazuje budućnost, da otkriva tajne," tako kazivaju prosjaci.

Ban Pribina sa županom Grgurom Bribirskim smijaše se svemu tome, pa opet kao da ga nešto zebe u duši. Neugodan mu je taj pohod čovjeku Božjem. Za volju Grguru, županu bribirskome, ipak i on pođe k pustinjaku.

A čovjek Božji nastanio se u nekoj porušenoj bunji. Upravo je dovršio molitvu i uzeo nekoliko zrna suha boba, divljega kostriješa i blagovao. Žamor puka prenu ga iz njegova mira i on nadvivši ruku nad oči čuđaše se pohodu.

Kralj i kraljica sađoše s kola i pješke zajedno s ostalim pukom približavahu se pustinjaku. A pustinjak najednom ustade i nače bježati. Plašio se časti, koju mu iskazivahu. Pokajao se, što je poslušao fratra Mojsiju i ostavio svoj grob u Solinu. Rekao mu je Mojsija, da je potrebno, da bude kod Nina, da spasi kralja i kraljicu od njihovih neprijatelja. I on je poslušao, jer ljubi Mojsiju i misli, da mora svakoga misnika slušati. Govorio mu je Mojsija i o opakom banu Pribini, koji hvata kralja u svoje mreže. Đavao je sigurno bolji od Pribine, mišljaše pustinjak. Ali on nije znao, kako ima spasiti kralja od njega. I šta znači to mnoštvo, što ide k njemu kao k svecu? Preplaši se isposnik i bježi, bježi, a kad to vidje puk, poleti za njim, da ga zaustavi. Pastiri su ga otkrili i javili svijetu, koji se raspitao kod prosjaka, što znaju o njemu, a ovi su pripovijedali, da tvori velika čudesa, pa da im sada uteče, bez sumnje bi ih snašla velika nesreća.

I povratiše pustinjaka. On je drhtao kao ulovljena ptica ne od straha, već od boli, što ga drže svecem i čudotvorcem, a on je grešnik i pokajnik. Kad su bili kod njega kralj i kraljica, zamoliše blagoslov, a on proplaka:

„Kako da ja blagoslovim pomazanike Božje, ja najveći od svih grešnika? Odstupite od mene; odstupite od grijeha mojih!"

Kad je Pribina pristupio k pustinjaku, ovaj je upro velike sjajne oči u njega. Pribina, koji nije predao pred

čoporom gladnih vukova ni pred najjačim junakom, tada se nije znao maknuti. Nešto ga privezalo uza zemlju. Postao je i radoznao pa se onda i zastidio svoje slabosti. Ta pred kim je poniknuo: pred prosjakom! A pustinjak govoraše o malome broju, koji će se spasti, o potrebi pokore, o težini grijeha. Kosa se Pribini ježila od njegovih riječi. Strah je pomalo prelazio u očaj, kad reče pustinjak:

„Od deset hiljada ne će se nego jedna duša spasti!"

Onda će Grgur Bribirski:

„Šta? Onda smo mi uzalud kršteni, uzalud se svetom križu klanjamo..."

A pustinjak navaljivaše:

„Uzalud, jer krvi su vam pune ruke, mito starješine primaju, siromasi laži prosiplju."

A Pribini se ne činjaše već onako strašan, kad se upusti u prepirku, pa da se naruga pustinjaku i sebe ohrabri, pristupi bliže i upita ga:

„A zašto, oče, evanđelje kaže, da će biti i čaša hladne vode podata siromahu naplaćena na nebu?"

U taj čas lice pustinjakovo bljesnu nekim strašnim gnjevom, da su svi protrnuli.

„A što će biti od onih, koji i čašu hladne vode oteše siromasima? Zmija polize preko kamena i ne ostavi traga, ali će se skončati u zloći svojoj!"

I opet bana zaprepastiše ona dva velika oka duboko u šupljinama mršave glave. U davnini ih je vidio — tako mu se čini.

Banu je već postajalo neprilično i odalečio bi se, ali one oči pustinjakove kao da ga privezaše, ne može.

„Bogataši!" govoraše pustinjak ne dižući očiju s Pribine. „Jao vama, jao vama! Lakše će deva proći kroz uši iglene, nego vi kroz vrata nebeska. Čut ćete strašnu osudu: ‚Bijah gladan i ne nasitiste me, go i ne zaodjenuste me!' A šta, ako ste i krpe s leđa siromaških strgnuli, ako ste iz ruku zalogaj ubogome oteli?..."

I pustinjak se dizaše polagano sa svoga kamena. Ruke je digao u vis, prste raširio, kao da će nekoga zahvatiti, a oči planule požarom.

„Krv braće vaše vapije k nebu za osvetom. Pogaženi siromasi, oskvrnjene djevice izazivlju srdžbu Božju na glave vaše. Više ste cijenili glavu pasju od duše kršćanske..."

Ban Pribina zadrhta u cijelome svom tijelu. Bolje motrijaše crte plemenitog lica pustinjakova.

Grgur Bribirski ostavi bana. On uhvati pustinjaka za ruku. Silom se natjera, da ne ponikne očima k zemlji, već da ravno gleda u plamene oči pustinjakove.

„Tihomil..." hrapavo izgovori ban.

A pustinjak otrgnu ruku iz banove i svu silu duha salije u oči, otvori ih širom, uspravi ramena i glavu, pa odrešito reče:

„Jest!"

Ban se nehotice hvata mača, pustinjak križa.

Ban zaškrinu zubima u znak prijetnje, a pustinjak pokaža rukom put:

„Odlazi, neukroćena zvijeri, ili ću narod dignuti na te!"

„Napit ću ti se krvi do sutra!" ruknu ban...

„Ne ćeš!"

Pustinjak ostavi bana i uputi se prema staroj bunji, a ban očima tražaše Grgura Bribirskoga, jer mu bijaše neprijatno, što je ostao sam.

XIII.

Južni vjetar nije jenjao, a jesenske noći kao da su bivale sve tamnije. More je bjesnilo, razbijalo svoj jed o strme obale s južne strane grada Zadra. Napinjali su se valovi uza zidine, jaukali kao aveti, pa odbijući se pištali, siktali i kad bi zašli u kakvu pukotinu, onda kao da grgoću ogromna prsa, kao da u njima vari, kida se, kašlje bolešćurina. A povrh svega toga vjetar huči, zavija, jauče.

Pod jednim grebenom na obali mora sjene se jedva naziru. Vrh njih stražar na grebenu uporno probija noć očima, napinje uši na svaki novi šum, osluškuje tapat nogu, glas, šapat...

„Njihov je čas... Jesi li čuo preksinoć u krčmi, kako se dogovoriše? Na Suvovare dovedi robu. Ali ne rekoše kada!"

„Pa čekat ćemo do sudnjega dana!"

„Ha! Pomnjivi! Dolaze! Čuj!" oglasi se tiho onaj s grebena.

„Tiho, djeco!" tribun će, a mladi Filip Čović trže mač.

Gvožđe zveknu po kamenu.

„Tiho, ne luduj!" tribun oštro zapovjedi: „Mačeve vani! Pazi, kuda udaraš!"

„Uhu, uhu! Joj! Miči se, pseto!" I bič opali, čuje se, kako zvizne po zraku i puče po mesu i jauk i kletva ga popratiše.

„Aoj!"

„Šuti! Goni! Još čas!"

Goniči biju, koraci se požuruju — eto ih niz malenu oputinu, silaze k moru. Sprijeda vodič. Otraga četica. Zvižduk ovčarski i osluškuju, ne će li se ko odzvati s mora.

Zasjeda se uvukla sva u se. Prošli su prve, koji će zapriječiti bijeg uza strm puteljak. Između odvaljenoga kamenja oči se zasjede žagre se kao u mačke, da poznadu, kud se kreću goniči roblja.

Još jedan zvižduk — i ne ozivlje se niko.

„Udari u rog!" zapovjedi nervozan glas.

„Ha!" huknu Filip Čović.

A tribun ne pisnu, već rukom začepi usta mladiću.

Kroz noć, kroz vjetar i preko mora i kopna otežе se zvek roga. S mora se odazva divlji ton također roga.

„Lezi! Sjedi!" zapovjedi glas.

Roblje došavši do žala kao da onijemi. Šuti, kao da si im olovom zalio grlo. Preko valova proletje sablasno svijetlo. Luč je bacao velike iskre, a vjetar ga je snažno vijao, da se plamen pričinjao ognjenom plahtom, vražjom zastavom. I sad si vidio, kako se izdiže iznad valova, sad kao da utrnu u dubine. Rog s kraja sve jednako tuli, a onaj se s broda odzivlje za znak, da se ne snalazi.

„Pali već taj vražji luč!" zapovjedi glas goniču.

Zasjeda se uvlači pod kamenje.

„Ne da se! Trne mi vjetar svaku iskru," odgovara netko goniču.

Na brodu kormilar grdno psuje, jer je brod u pogibelji.

U taj čas planu luč pod kabanicom jednoga goniča. Okrenut prema vjetru ubrzo se rasplamsa. Lađa upravi let prema svijetlu na obali. Pri sablasnoj svjetlosti raspoznaju se lica roblja. Kad se lađa približi, izvi se jauk ženskih, a vezane ruke zariše se u zemlju, zahvatiše kamenje na obali, kao da će se prilijepiti za nj.

„Aoj, aoj!" lomilo se kroz hršum vjetra i psovku goniča.

Sidro s lađe zagropoće, kako se lanac sklizao niz stranu broda, a s obale prihvatiše konop i tako na dva kraja nategnutim užetima s mukom držahu lađu, koja je igrala nad valovima.

Kad se iskrcaše nekoliko trgovaca i kormilar, da prime roblje, najednom prolomi se na znak roga zrakom:

„Udri!"

S visa i iza kamenja zasjekoše mačevi. Lučonoše baciše lučeve, ali se oni ne potrnuše i jedan ih od zasjede zahvati i popevši se na kamen svijetljaše. Ne znajući se snaći goniči i mornari za čas se nađoše opkoljeni od bijesnih lica, krvavih očiju i trgnutih mačeva. Dva tri trgovca nagnuše u bijeg, ali ih pograbiše čvrste pesti. Jedan nesvijesno zagazi u more, prevali se, a valovlje udaraše njim o grebene. Nekoji potegoše mačeve. Jedna strijela zviznu i lučonoša se s kamena svali, ali u taj čas drugi skoči i krijući se iza kamenja ispruži obje ruke držeći lučeve. Zveketahu mačevi, udarahu muklo negdje kao po punoj vreći, negdje po kacigi, pa i po kamenju. Roblje zabezeknuto vapije, diže uvis ruke, sklapa oči. Nekoliko vremena lude smetenosti, a onda amo tamo siplje se pijesak, što ga ranjenici nogama u smrtnoj muci kopaju.

Tribun Protazije okupivši četu i izbavljeno roblje ne vrati se u Zadar, već samo posla glasnika, da javi svojoj ženi, da je živ i zdrav, a on krenu na Bokanjac na priorovo imanje.

Sutradan krenuše iz Bokanjca Protazije, Filip Čović i opat Mojsija put Nina na konjima.

*

A u Ninu su ih u kraljevskom dvorcu toga dana po podne nestrpljivo čekali Grubiša i Madije. Stari prior slušaše pomnjivo, što mu pripovijeda dvorski djed:

„Jest, gospodine Madije, bojim se, da je tvoj porod, tvoj unuk Držislav — sit venia verbo, oprosti što kažem — da je izgubio glavu za lijepom banovom kćerkom. Gledaj, našli su ih kod grma ruža i on bere ružu i dariva je Ljudmili Pribininoj. Pa hoćeš li, da nam Pribina bude kraljevski tast mjesto tebe, on da upravlja sudbinom Hrvatske? Ubojica!"

„Polako, Grubiša!" mirno će Madije. „Nije se još vjenčao Držislav s Ljudmilom. U najosudniji čas upotrebit ću i najžešći lijek. Još vi Hrvati i ne slutite, koje tajne zna Madije. Pribina je žestok, avarska krv,

a te je najlakše uhvatiti u stupicu. Polako. Lakom je i ne zna se nikako obuzdati. Moj je tribun Protazije doznao po našim protuhama, posrednicima za trgovinu, da će banov stariji sin dovesti tu trgovinu na mletačku lađu, što je pod Zadrom ostala, kad su poslanici otplovili pod Nin. Ulovit ćemo bana, ne boj se. Mojsija čeka na mome dobru na Bokanjcu."

„Da, da," djed će, „ali već prolaze dani, naše saborovanje već je pri kraju, a od toga lova još nema ništa. Dotle se ban viđa sve više u društvu kralja, Ljudmila se svidjela kraljici, i ona će još zaboraviti sve i privoliti."

„Nema pogibelji. Već je sve to niz vodu pošlo."

„Ne razumijem te," djed će.

„Razumjet ćeš sve najedamput. Ustrpi se. Za sada samo ovo: je li, vidio si ovdje pustinjaka?"

„Jesam."

„On je smrt svim osnovama Pribine. Uzalud stari razbojnik plete mrežu. Negda je mislio pomoću Splićana i Poljičana, a kad mu to nije uspjelo, pritajio se, doveo amo lijepu kćerku, sirotu bez majke, da ulovi i Držislava i Jelenu, ali i ja sam preko Mojsije doveo amo pustinjaka."

„Ja sam razložio kraljici, da je zaista potrebno ženiti Držislava, da nam se ne osuši kraljevska loza, ali kad se ženio kralj Tomislav, poslao je po svemu kraljevstvu glasnike, da obiđu najplemenitije rodove i izaberu najljepše i najčestitije djevojke, pa je izabrao najdražu, a ovaj tvoj unuk vidio lijepu Avarku, pa misli, da joj nema u svijetu ravne. Kad sam predložio, da dademo ugrabiti djevojku, Jelena je kao lavica planula, da je nedostojan taj posao. Ja joj rekoh, da se i ban njime bavi, a ona će: ‚Dokaži!' Tada sam se tebi obratio, pa ako uspije tribunu Protaziju uloviti banova sina..."

„I bez toga, Grubiša, raskinut ćemo banovu mrežu, od paučine mu je satkana."

„Ne razumijem te, priore."

„Dakle čuj! Nije mi bilo dosada potrebno, a ni korisno, da otkrivam veo, kojim je prekrita smrt pokojnoga kralja Stjepana Miroslava. Nismo mi bili dosta jaki, da skršimo Pribinu, i zato sam svjetovao zeta i kćer, da ga puste na miru. A je li, ni on nije vam smetao na dvoru, ta nikada nije ni bio tamo. Ali otkada sam uhva-

tio niti njegova šurovanja s Mlecima i kako bi zaigrao pomoću njih staro kolo, ako mu ne uspije mirnim putem uvući se u rodbinstvo s kraljevskom kućom, odonda sam uvijek na oprezu. U vašoj blizini živi čovjek, koji nosi u duši tajnu — to je pustinjak."

Djed skoči:

„Šta ?"

„Da, pustinjak. On nije nitko drugi nego banov sluga Tihomil. On je vidio, kako je ban ponudio svježi napitak žednu kralju, kad je u lovu sam dojahao do njegova dvorca. On je vidio, kako ga je ban probo..."

„Priore, za Boga, je li moguće ?"

„Sve je živa istina. Ali tko da ovo danas kaže Krešimiru ?"

Djed prihvati:

„Zaista, teško je to kazati kralju, ubila bi ga istina. Govori cio svijet o Pribini, ali se ipak ništa nije sigurno znalo. Pa takav način !"

„Dakako," nastavi prior, „teško bi se dojmila ta riječ kralja, ali Jeleni ću svakako kazati sve, da zapriječim, da ne bi ona pristala, da joj nevjesta bude ubojičina kći. A javit ću i banu. On je htio i Tihomila posjeći, jer mu je tobože ubio najbolje vižle u lovu, ali uistinu, da makne jedinoga svjedoka svoga zla djela. Tihomil je pobjegao i pošao po svijetu, bio je i u Jerusolimu i tamo mu je naredio jedan sveti pustinjak, da se vrati u domovinu i čuva kralja od Pribine. On je sve otkrio fratru Mojsiji i evo sad je čas, da nam posluži. Uhvati li Mojsija i tribun Pribinina sina u nečasnoj trgovini s robljem, onda je naš posao još lakši."

Dok su starci tako snovali osnove u jednom krilu dvorca, prispio je Mojsija s Filipom i propitkivao se za Madija i Grubišu. Jedan mladi dvoranik odveo ga je k njima. Čim je ušao u dvoranu, saltjetiše ga pitanjima:

„Šta je, je li dobar lov ?"

„Dobar i slab."

„Kako ?" navališe pitanjem starci.

„Uhvatismo ih, oslobodismo roblje, pa se uputismo u Nin, da javimo, čime se bavi hrvatski ban Pribina. Roblje sklonismo u Bokanjac na tvoje dobro. Ali netko nas pretekao i javio banu sve, pa nas dočekala njegova četa na putu i napala nas. U okršaju izgubismo plemenitoga tribuna Protazija."

„Šta, tribun Protazije poginuo ?" uplašeno će prior.

„Junački se borio, ali jačoj sili podliježe. Da se ne namjeriše neki od roda Lapčana pa nas obraniše, ne biste ni mene ni Filipa sada gledali pred sobom."

Djed dvorski viknu:

„Idem odmah dati vezati Pribinu."

Mojsija ga uhvati za ruku:

„Kasno ti je. On je već otputovao na brzim konjima."

„A sada ?" upita Madije.

„A sada ?" odgovara Mojsija. „Pametan si i iskusan. Sada znaš, što nas čeka: opet borba. "

„Jadna hrvatska zemljo, vječna mučenice !" zavapi Grubiša, pa onda pitaše, kako će o svemu obavijestiti kralja i kraljicu.

Mojsija im razjasni, da je on sve već kazao kraljici, koja mu je prva javila, čim je prispio u dvore, da je Pribina nenadano otišao, a ne zna se za što. On joj je protumačio i sad joj je puklo pred očima, kakva je pogibelj bila ovila ove dvore. Mojsija pozove starce, da zajedno s kraljicom pođu kralju, da ga na zgodan način obavijeste o svemu.

Madije putem govoraše Grubiši:

„Eto, lakše se razmrsilo, nego što smo i mislili."

„Tko zna," klimaše glavom Grubiša, „možda se još gore zamrsilo..."

Dok su tako stariji raspravljali o državnim poslovima, kraljević je Držislav sjedio uz prozor u maloj sobici kraljevskoga dvora. Pogled mu bježao put onih strana, kud je odjahao ban Pribina. Nije mario za mudre razgovore, ne mori ga briga, zašto je nenadano dojahao glasnik iz Zadra od djeda mu Madija, ništa ne misli, što je i Mojsija prispio. Misao i srce hrli za banovom pratnjom i za vitkim stasom i crnim očima pod dugim trepavicama Ljudmile, kćeri bana Pribine. Za onim gorama prati je mišlju, po plahom vjetriću pozdrav joj šalje i sjeća se, kako se susreo s njom kod maloga grma čemina i kako je ubrala grančicu čemina i darovala mu je. Na srcu nosi mladić taj dar kao najveće bogatstvo. A zašto tako naglo, brzo pobjegoše ? Od časa do časa uhvatio bi se za glavu, ustao i šećući po sobi zvao po imenu Ljudmilu.

Najednom se zastor na vratima polako raskrili i ukaza se brižno lice kraljice Jelene. Negda uspravan i vitak stas lijepe patricijke već se prignuo. Tamne bar-

šunaste kose pobijelile poput runa, a žarke oči ugasle. Brazde po licu i težak korak odavahu, da je starost i prije vremena slomila tu negda najljepšu Zadranku. Lagano se kraljica približi k sinu. On je vidio, kako se majka približava, ali se nije maknuo, već naslonio glavu na ruku i dalje sanjarski gledao kroz prozor.

Jelena položi ruku na rame sinu.

„Držislave!" šapnu slatkim, mekanim glasom.

Mladić podignu oči k majci. Bile su pune tuge. Nije to pogled sutrašnjega kralja, već sina, koji traži pomoć od majke.

Šutio je i samo gledao lice majčino, a ona osjećaše, da bi mogao svaki čas briznuti u plač. Jelena lagano prijeđe rukom preko mekanih vlasi Držislavljevih. U taj čas on obuhvati svojim rukama majčine. Oko usana javljaše se grč, podbradak podrhtavaše, a oči se obliše suzama.

Jelena istrže svoje ruke iz sinovljih i ogrli ga, pa ga privinu na grudi i šaptaše mu:

„Držislave, sinko, umiri se!"

Neizreciva milina strujila je iz srca majčina. Sin je podrhtavao kao ptiče. Znala je Jelena za uzrok tuge, kazao joj je stari Grubiša, koji je zatekao kraljevića u razgovoru s Ljudmilom i rekao mu, da je sve uzalud, jer kći Pribine ne smije sjesti na hrvatsko prijestolje. Držislav se krio pred majkom, ali sad joj je i šutke, nijemo sve otkrio. I ona osjećaše, da se ponavlja njezina sudbina: žrtva i sama žrtva za sreću hiljada, koje opet ne će biti sretne. Dakle uzalud se žrtvovati!

Držislav upita Jelenu:

„Majko, tko ima da zapovijeda u našem kraljevstvu?"

„Zapovijedat ćeš ti doskora," odgovori Jelena.

„Ne vjerujem. Mislim, da će dvorski djed..."

„Držislave!" prikori ga Jelena.

„Da, on. Pa znaš, što je. Ja mu eto darivam taj zlatni obruč, što stište čelo. Ne trebam ga."

„Sinko, umiri se!"

„Ne, ne! Eto mu ga!"

„Razumijem te vrlo dobro, Držislave! Ali pazi, da ni tada ne bi Ljudmila tvoja bila."

„Majko," privinu se Držislav posve uza nju, „pregorio bih deset carstava..."

„I sve uzalud," govoraše Jelena. „Uzalud, jer će ban Pribina dati samo kralju svoju kćer."

„Pa?"

„A Pribina ne smije postati kraljevski tast, jer tim časom propada hrvatsko kraljevstvo, a kad Držislav ostane bez krune, odbjeći će ga i ban i kći mu."

„Što to govoriš, majko?"

„Sinko, čuj istinu, koje dosada nijesi znao. Ni ja nijesam tražila krune, pa su mi je nametnuli. Takav je naš usud. Spasla sam kraljevstvo od rasula — a sad opet puca ponor pod njim i taj ponor moraš ti zatrpati svojom srećom."

„Ne razumijem te, majko."

„Ti moraš pregoriti svoju ljubav, a i svoju sreću. Ili ne! Sretan ćeš biti, ako se žrtvuješ za Hrvatsku! Ne boj se! Žrtva je slađa od vlastite sreće, ja ti to kažem, jer sam to iskusila."

Držislavljeve godine nisu pojimale tih riječi, pa će on prigovoriti majci:

„Moja je majka više majka kraljevstva nego svoga sina..."

„Da sam samo tvoja majka bila, brzo bih pala u zaborav, a ovako će me spominjati sirote i udovice i sjetit će me se Bog. Radi sirota nijesam trpjela Pribinu na dvoru, a sada evo u znak pomirenja opet je stupio na dvor, ali samo, da tebe splete u svoje mreže. Pribina je izdajica, razbojnik..."

„Ne marim za te mudrolije naših savjetnika. Ja ne tražim Pribinu, već Ljudmilu."

„A kći razbojnička je pogibeljnija od samoga razbojnika. Dalila je prevarila najvećega junaka Samsona i predala ga u ruke neprijatelja."

„Majko! Ne govori tako!"

„Ti ćeš se i sam uvjeriti, da kraljica Jelena ne kleveće."

I kraljica upre svoje kao noć tamne oči u sina i gledaše ga s neizrecivom tugom, milo i prodirno. Držislav nije mogao podnijeti toga pogleda.

Jelena tiho, kao šapćući, govoraše:

„Dakle će kći bana Pribine, koji je ubio tvoga strica, dakle će poluavarka iz tvoga srca istjerati majku?"

Kao grad, kad mu pucaju zidovi, kao litica, kad se surva u dolinu, kao munja, kad se raskida na sve strane, tako se kidala duša Držislavu. A i Jelena nigda se nije osjećala tako osamljena u svijetu kao toga časa. Osjećali su oboje, da su jedno drugome krivi, a da se vole neiz-

mjerno. I nijesu znali, kako da se rastanu. Držislav se trznu:

„Majka sirota, a sin najveća sirota... Za narod se žrtvuj, da te prokune, okleveće, ogorči ti život kao i mome ocu..."

Jelena položi ruku na rame sinu i vodeći ga govoraše:

„Sve je to istina, ali doći će dan, pa i do tisuću godina i upoznat će se dobro djelo, jer to nigda ne gine."

„Upoznat će se," odvrati Držislav, „kad od nas više ni praška ne bude..."

„I to. No duh ne umire, on uživa plodove svoje žrtve."

U tami hodnika izgubiše se zagrljeni majka i sin...

XIV.

Iznad bogatog bukovačkog polja izdigao se Bribir na obloj glavici poviše ruševina negdašnjeg ilirskoga grada i rimske Varvarije. Nad lijepim poljem izdiže se grad, a s njega puca pogled i tamo na današnje Kotare, negdašnju župu Sidragu i Luku. Župan bribirski Grgur ima svega, bogat je, čašćen od svoga plemena, a Bribir mu čvrst i nedohodan. Kroz one šume po Bukovici koji će neprijatelj prodrijeti? Pleme prkosi i zadarskom prioru i dalmatinskom strategu i hrvatskom kralju. Gospodar je on i gotovo neodvisan u svome kraju. Ravna mu na daleko nema. Pazi se dobro s buntovnim Pribinom, što tamo iza Velebita plete osnove, da zavlada cijelim hrvatskim kraljevstvom. Bude li igda sreće, bribirski će župani biti banovi, i kad Pribina sebi postavi krunu na glavu, proširit će Grgur svoju vlast iza Velebita po Lici i Krbavi. Tako su ugovorili. Tolika je moć njegova, da hrvatska kraljica nije sigurna u svome gradu Kninu, što je nadomak Bribiru.

„Da mi žena zapovijeda!" nakostrušio bi svoje sijede i oštre brke župan Grgur.

Pa opet je morila teška briga staroga župana. Tko će naslijediti njegovu moć? Za koga se trudi? U njega nema od srca poroda, a u brata mu Ivana same ženskice. Sva nada rodu bijaše Godemir, sin trećeg brata.

Godemiru bijaše već i trideseta — a ne bijaše se oženio. Zavolio bijaše lijepu djevojku iz roda Čudomerića u banovoj Lici. Djevojka je bila gojna i vitka, a oči crne i obrve kao sunce i oblak, što će ga zakriliti. No Čudomerići bili su uz kraljicu Jelenu, a otkada su Pribini zatvorena kraljevska vrata, odonda ih je progonio Pribina na svaki način. Vežu li se rodom Čudomerići i Bribirski - Šubići, porast će kraljevska vlast, a Pribina će izgubiti glavni oslon na moru.

Najednom je nestalo lijepe djevojke Maruše. Kao da ju je gora izjela. Nigdje glasa o njoj. Rod Čudomerića optužio Pribinu na kraljevskom dvoru, ali ko će mu šta? Glas je prošao kraljevinom, da je Pribina ugrabio djevojku. Neki su pričali, da je drži u tamnici u nekom svom gradu, drugi, da ju je prodao Saracenima ili Mlečanima, jer se govorkalo, da on goni takvu trgovinu, ali sigurno nitko nije ništa znao.

Grgura nije boljela glava radi djevojke, jer ionako nije bio zadovoljan, da mu se sinovac njom ženi, ali zato je Godemir pozelenio od tuge. Odbio se od svijeta, nije mario za zabave ni prijatelje. Prijetio se, da će pobjeći u tuđinu. Strici mu spominjali najljepše i najplemenitije djevojke, a on ni da čuje o ženidbi. Rođakinje (u ono doba se zvale sestre) kušale ga pjesmom i šalom rastresti, a on se samo gorko nasmiješi, da opet namrgodi lice. Pogled mu postajao divlji. Strica Grgura nije mario ni na oči, pa je pošao u selo Ostrvicu i tamo pribivao. Bio je uvjeren, da i stric Grgur zna, kako je iščezla lijepa Maruša.

Na selu je sanjario Godemir. Na dvorcu gospodarskom samotovao je, i tu mu se razvedrio duh. Seoski momci mu bili dobri drugovi, priučili ga i na lov i igru. Starci mu za ognjištem i pod hrašćem pričali uspomene prošlosti o junačkim podvizima djedova u borbi protiv Franaka i Bizantinaca, o nedjelima Avara i junačkom knezu Branimiru. Kazivali mu, kako je Branimir onuda lov lovio i kako je pobožni knez znao samom riječju divlju zvijer ukrotiti. Jednom mu lisica pobjegla, da ju je jedva u polju očima nazreo, a Branimir ju zakleo u ime svetoga biskupa Teodozija, i ona kao okamenjena stala i dočekala lovca. Za njega nisu ni zečevi štetu nanosili polju, niti su vukovi stado klali. Bijaše blagoslov na zemlji.

„Papa iz Rima blagoslovio bijaše našu zemlju na dan Uzašašća Spasiteljeva, s groba svetih apostola poslao nam blagoslov i ne bijaše u ono doba glada ni pomora."

Godemir je slušao priče iz starine i lutajući poljima razmišljao je o onome, što je čuo od staraca. Lijepa, sretna vremena! Zamišljao je, kako bi bio lijep život, da se povrate. Eto žitorodnim poljem jaše on sa svojom Marušom i miluju se i dragaju se, a starci ih blagosivlju. Pleme im zadovoljno, lijepo se paze sa susjednim plemenima, a ovako — krv, krv i uvijek samo krv...

Dok je tako jednom u predvečerje jahao poljem, nazre na putu, što je vodio u selo, nekoga benediktinca. Skretao je u selo i nešto pitao seljake. Oni ga uputili prema maloj siromašnoj crkvi, do koje je koliba potpuno jednaka onim drugima u raštrkanim zaseocima. To je dom župnikov. Selo mu sagradilo ševaratu kućicu bez klaka, u suho — kao i sebi. Godemir je držao, da će učiniti dobro djelo, pozove li k sebi samostanca. Zato podbode konja i iziđe na put benediktincu. Sjaha iz poštovanja pred njim, zatraži blagoslov i zamoli ga, da s njim pođe u njegov dom. Bit će mu udobnije. Samostanac doznavši, s kim govori, obradova se, ali ipak ne primi ponudu izvinivši se, da samostanac mora noćiti kod brata svećenika.

Polazeći k župniku Godemir je vodio na uzdi konja za sobom. Ponudio je samostanca, da uzjaši, ali ovaj je odbio. Uporedo su stupali slabim putem, kakvi su u ono doba obično svi bili.

Samostanac je bio vješt okolici, premda nije poznavao samo siromašno selo. Propitkivao se za starce starješine plemena i plemenske i rotne suce.

Godemir je slutio, da ga iskušava, ali prijaznost i otvorenost samostančeva odavala je, da je to čovjek pošten i da ne misli zlo.

Kad su sjeli pod stari hrast na raskršću, odakle je put vodio k župniku, samostanac se ogleda uokolo. Pod nogama im se širilo polje sve tamo do sinjega mora, za njima se digle nadaleko velebitske vrleti. Samostanac kao da bi htio prodrijeti pogledom niz polje i ravnicu prema nekoj tački. Šuti. Duša mu pliva u uspomenama. Noć je sve bliža, pa mu je red potražiti župnika. Diže se, ali prije rastanka upre oči u Godemira, pruži mu ruku i reče:

„Ne znaš me, ko sam ni odakle sam, ali ja znam tebe. Nije me amo slučaj nanio, već sam došao k tebi, da sklopimo savez i prijateljstvo."

Godemir se preseneti, otkud taj samostanac dolazi da s njim sklapa savez? Zašto?

„Vidim, ne razumiješ mojih riječi. Ali vjeruj! Fratar Mojsija..."

Momak ustade začuđeno uprijevši pogled u fratra:

„Mojsija?... Bič Saracena — kako su mi pripovijedali?"

Samostanac potvrdi:

„Jest, negda je nosio mač, i to krvav mač, a onda umalo ne postade sam nevjernik. I otada se zgrozi i slomi mač, a obuče ovu svetu halju oca Benedikta."

„I čuo sam," prihvati mladić, „da fratar Mojsija vojuje i dalje."

„Dakako, vojuje goneći licumjerstvo i laž. No ostavimo to!"

„A i to se zna, da je Mojsija na dvoru prvi savjetnik, pa kako dolazi amo u župu, koja ne priznaje kraljicu Jelenu?"

„I to je istina. Nego fratar je došao k svome prijatelju. Zar se nije pleme Lapčana uvijek dobro pazilo s bribirskim plemenom? Pitaj starce."

„Čuo sam pripovijedati," odgovori Godemir.

„A povrh toga fratar Mojsija prijatelj je svima, koji trpe bilo kakvu nevolju."

Godemir ga nije razumio, kuda šiba.

„Godemire," prihvati Mojsija, „zašto se ne ženiš? Cijelo pleme upire oči u te, a ti kao da si samostanac."

Godemiru ne prijaše taj upit, ali Mojsija naumice govoraše o Godemirovoj ženidbi. Prihvati za ruku mladoga plemića i toplo će, prijateljski:

„Brate Godemire, nije sva sreća umrla. Bog bdije nad poštenima. Hoćeš li mi biti saveznik?"

„Ja? U čemu? Šta me iskušavaš?" začuđeno će momak.

„Da, ti Godemire! Bit ćeš i ti čestit i hrvatsko kraljevstvo. Došao sam, da ti otvorim oči, tebi i cijelome plemenu. Ubijte me, ali prije čujte istinu, i prosta vam bila moja krvca. Zašto se ne ženiš, Godemire? I znaš," sve jače ga stište za ruku, „još živi — Maruša od roda Čudomerića."

„Ha!" planu mladac, ali samostanac ne htjede dalje ni riječi.

„Kasno je. Sutra urani, naći ćeš me kod popa Ivana. Zbogom!"

Godemir je želio da ispituje o Maruši, ali Mojsija ne htjede ni riječi odgovoriti. Jedino reče:

„Umiri se. Bog te pokrijepio!" I uputi se.

Videći Godemir tvrdokornost fratrovu pozove jednoga seljaka, da ga otprati do župnika.

Starca nađoše pred kućom s đakom, koji ga je posluživao i ujedno se učio u njega. Molili su napamet psalme. Negdašnji ninski arhiđakon mirno je snosio sudbinu u zabitnom kraju. Kroz mrak čuo se pobožan recitativ psalma, koji je izazivao milosrđe Božje. U drhtaju glasa starčeva osjećao se bol i vapaj.

Fratar je Mojsija otpustio seljaka i naslonivši se na deblo crnoga duda slušao:

„Gospode, u gnjevu svome ne pokaraj mene, niti u srdžbi svojoj ne pedipsaj mene."

Đak odgovara:

„Smiluj se meni, Gospode, jer sam nemoćan, ozdravi me, Gospode, jer su smućene kosti moje..."

Starac prihvaća:

„Obrni se, Gospode, i izbavi dušu moju, spasi me poradi milosrđa svojega."

Još, još čuje se glas starčev, a onda pusti đaka, da i naredni stih ispjeva, pa odmah prihvati župnik:

„Iznemogao sam od jecanja svoga, svaku noć suzama svojim natapam krevet svoj."

Đak je upravo počeo da odgovara:

„Pomutilo se ..." kad se začu jak, baritonalan glas ispod murve:

„Pomutilo se od gnjeva oko moje, ostario sam među svim neprijateljima svojim."

I starac zastade, sluša, a onaj glas nastavlja:

„Odstupite od mene svi, koji činite nepravdu, jer je Gospod uslišao glas plača mojega."

I glas je prestao, čekao je, da starac odgovori. A on drhtavim glasom nastojaše, da svečano otpjeva, da se natječe s onim ispod murve:

„Uslišao je Gospod molitvu moju, Gospod je molitvu moju primio."

I onda oba glasa, i starčev i onaj strani, završiše psalam, a i srebreni glasić đakov se pleo:

„Zastidjeli se i zasramili se svi neprijatelji moji, ponovo se zasramili veoma brzo..."

— — —

„Pope Ivane!" zovnu ga ona ispod murve.

„Tko si Božji?"

„Pogodi!"

„Slabe su mi oči i po danu, a kamo li po noći," odgovara pop.

„Pope Ivane, arhiđakone ninske crkve!" zove ga glas Mojsijin.

„Ne, ne, već — siromašni staratelju ove kapele. Prošla je slava ninske biskupije," žalosnim će glasom starac.

Mojsija mu otpjeva:

„Mnogo mi dosađivahu od mladosti moje, neka reče Izrael. Mnogo mi dosađivahu od mladosti moje, ali me ne svladaše."

„Ne muči me: Tko si ti?" nestrpljivo će starac.

Mojsija gotovo trčući poleti u zagrljaj starcu vičući:

„Mojsija Lapčanin!"

Razigran starac drhtao je od uzbuđenja.

„Ti, sinko, u ovo doba? A znaš li, da je moć tmine nad ovim krajem razastrla crna krila? Razbojnici na sve strane."

„Haha, a valjda ne će zarobiti mene. Što ću im ja? Pa nije još zadrijemala ova desnica, što je desetak Saracena u jednom kreševu sasjekla. Crna Benediktova halja nije oduzela snagu mojim mišicama."

„Dakako, sinko, ali nema ovdje dana bez zla glasa. A kako si mi, jesi li počeo starjeti, da te vidim. Ne vidim. Mali, užezi lojanicu, da blagujemo, što je Bog i kuća dala."

Dječak uđe u kuću, a starac ispituje došljaka i tuži se na zla vremena.

Nije on dobra ni vidio u svome životu. Negdašnji arciđakon ninski, kad je ukinuta biskupija, evo amo se sklonio k plemenskoj crkvi župe bribirske, da vida duševne rane ovoga puka, koji bijaše dobar i pobožan, ali naravno još sirov, tako da je svaki čas planuo boj među selima i plemenima, pa opet se praštalo, ljubilo i mirilo na velike blagdane Gospodnje. Nigda nije mogao zaboraviti onoga časa, kad se rastajao sa velikim biskupom Grgurom. Bijaše onda on u naponu snage, u trideset i petoj godini, a Grgur stariji od njega, ali još krepak. Zvao ga je Grgur sa sobom u novu svoju postojbinu u Skradin, ali ponosni arciđakon ne htjede, već ode k svome plemenu u Bribir i ovdje se u Ostrvici nastani, da ne dođe ni u dodir s dalmatinskim Romanima. Prezirao ih je. „Grčići" zvao ih, jer su priznavali nad sobom bizantinsku vlast državnu, a i crkvenu do 927. godine. Blaga

njegova duša samo se onda uzburkala, kad bi se sjetio onih prizora na splitskim saborima, kad su hrvatskom biskupu Grguru Ninskome spočitavali, da je heretik, što je želio da bude ninski biskup metropolita u hrvatskom kraljevstvu. Nije imao glasa na saboru Grgurov pratilac pop Ivan, pa nije mogao doviknuti Romanima, kako je doviknuo nižem kleru dalmatinskome:

„Mi smo prvorođeni sinci rimske Crkve, mi vjerni uvijek ostasmo Petrovoj stolici, pećini, na kojoj Krist sazida Crkvu svoju. Mi vazda plovismo pod okriljem apostolskoga poglavice. Naš biskup Teodozije i knez Branimir primiše blagoslov sa groba sv. Petra, odakle knez Višeslav primi sv. krst."

Teško bi se starac umirio, kad bi udario u te žice. Bijaše korenit kršćanin i uvijek spreman za svoju spasonosnu vjeru glavu položiti.

Ali ga nada izdaje, da će se ponoviti stari sjaj ninske biskupije, koja pod svoja krila kupljaše sve Hrvate.

Mojsija je rado prihvatio taj razgovor i podigao u starca čežnju za prošlom slavom. Time ga je mislio predobiti za se.

„Doći će, doći će dan! Svanut će zora stare hrvatske slave!" diže Mojsija ruku kao prorok.

Starac ga udivljen gledaše. Bezuba usta naškrnuše se na blažen posmijeh, a onda se opet preli po licu tuga, i on više šapnu, nego li izgovori:

„Jest, ali zlo je, zlo je. Rascjepkani, poškrapani bratskom krvlju, a neprijatelji oko nas kao ričući lavovi, koji traže, da koga proždru," citiraše starac riječi apostola Petra.

Zato i nastavi Mojsija taj citat iz Petrove poslanice:

„A njima se oprite hrabro vjerom! Vjera, pope Ivane, vjera u Boga i pravica dat će nam snage!"

„Star sam," odgovori starac.

„Ne smeta. Mi možemo i ne doživjeti Uskrs, ali potomci će ga vidjeti. Hoće! Bog je vječan, a vjekovi, koje mi čekamo pred licem su Njegovim kao jučerašnji dan, koji je prošao, kaže prorok."

Starac je šutio. Počeo ga je predobivati Mojsije, ali još ga nije sumnja ostavljala. To je dobro uviđao fratar pa je sve žešće napadao, sve jače i bez oduška dokazivao:

„Slušaj! Je li moć avarska bila jača i teža, kad je rušila carstva, gazila narode? Njoj smo služili ne kao

robovi, već kao blašče. Vukli smo jaram i ginuli za njih, a nagrada nam bijaše — bič. Pa? Pred Tomislavom Avarin prignu šiju! Madžar popali sela i gradove i Italija zadrhta pred njim, ali stade preda nj Tomislav kao mladi lav i svlada Madžara i oduze mu oružje. Bizant i Venecija na nas razjapiše žvale, pa i sada, kad smo ovaki, ipak i bizantinski gradovi i Venecija plaćaju danak našem kralju. Franak ugrabi carsku krunu — a mi poslije potoka krvi, znoja i suza ipak se otesmo njegovoj sili. Onaj Bog, koji nas je očuvao dosada, čuvat će nas i dalje."

Starac slušaše, ali i prigovori:

„Šta reče ono, da Venecija plaća danak našemu kralju? A kakvoga kralja mi imamo? Tko ga priznaje? Na konju možeš u dva dana pretrčati mu kraljevstvo? Jelena kraljuje već dvadeset godina, a barem mi misnici ne bismo smjeli puštati, da žena zapovijeda, kad apostol Pavao kaže: žena u skupštini neka šuti."

Mojsija mu pobijaše te nazore:

„Žena, pope Ivane, bijaše i Debora i Judita i carica Pulherija, koja bolje upravljaše carstvom nego brat joj. Žena u crkvi neka šuti, govori apostol. . . . A kraljevstvo hrvatsko je veliko. Ta ti se ne ćeš pomiješati s odmetnicima, koji ne priznaju zakonita vladara."

„Kako zakonita, brate? Ubojice ne dao Bog ni na putu susresti, a kamo li ga uljem svetim pomazati."

„Polagano, brate. Varaš se. Svi se vi varate."

„Da, varamo se!" klimaše glavom starac pop: „Znaš, Zdeslav prognao je dobrog Iljka, plemeniti porod slavnog i velikoga kneza Domagoja. Pa se eto stara pjesma ponovila."

Mojsija ne uzmicaše:

„U tome je sva naša nesreća. Dva plemena, oba velika, oba slavna, a otimlju se za prijestolje i drmaju s njim, da će se slomiti, ne prestanu li te borbe.

I ne ćemo pjevati pohvale ni Domagojevićima ni Trpimirovićima onako lijepo, kako Tomislavu. Sjećaš li se? Ti si ih pjevao na Duvanjskom polju..."

Fratar prestade i hotimice zašuti, da izazove slatku uspomenu u duši starčevoj. A on se nasmiješi blaženo, sreća mu se prosu po obrazima i pod glas poče pjevati, a oči lutale nekud u zanosu kao u viziji:

„Slava Bogu na visini, a mir ljudima na nizini! Slava Bogu, koji se smilova narodu, te mu dade krunjena kralja! Slava i hvala svetomu Ocu Papi rimskomu!

Slava i hvala svijetlomu i dobromu kralju hrvatskomu! Slava i hvala i zdravlje! Blago narodu, koji doživi taj veliki dan, da vidi krunjena svoga kralja! Usliši, Gospodi, molitvu puka svoga, usliši, Gospodi! Na mnoga ljeta, na mnoga ljeta, slava i hvala i zdravlje svijetlomu kralju hrvatskomu i svijetloj kraljici i njegovoj djeci i svojti! Na mnoga ljeta, slava i hvala i zdravlje!..."

Starac se pomladio. Oko mu sijevalo, vrućica ga spopala po slabašnom tijelu. Mojsija ga motrio, kako doživlje lijepe i sretne časove, kad je kao pobočnik hrvatskoga biskupa pjevao sve pohvale pri krunjenju kralja Tomislava. I kad je bio zgodan čas, Mojsija nastavi:

„Eto, zlatna vremena, je li?"

„Dakako, zlatna, ali propala u nepovrat!" opet se snuždi starac.

„Ne govori tako! Dok vjeruješ u svoju budućnost, dotle nije ništa propalo u nepovrat! A sjeti se, da nije sreća Hrvatske ni u Trpimirovićima ni u Domagojevićima, već u Hrvatima, u nama. Vjeruj i ne očajavaj! Pa šta reče — Domagojevići? Njih nestade, a i Trpimirovići su kao kaplja rose na listu. Još sam Držislav."

„Kako da nestade Domagojevića?" zlovoljno će pop Ivan.

„Jest, pope Ivane. Ti misliš, da u Pribini teče Domagojeva krv? Nije. Ko mu je majka? Avarka. Avarin je on! Uvjerit ćeš se sutra. Dozovi mi amo mladoga Godemira Bribirskoga i otkrit ću vam veo tajne, a za večeras dosta. Dugo smo raspravljali. Noć je odmakla."

Pop Ivan ode na molitvu, a s njim i Mojsija.

Đak je odavno spavao. U crkvi su klečali redovnik u crnoj rizi i pop u bijeloj tunici, kako su se onda oblačili svjetovni svećenici. Crna riza krila je neke strašne tajne, a tunika bijaše bijela kao čista duša Ivanova.

XV.

One noći nisu mirno spavali stari pop Ivan ni Godemir. Kakve će im tajne otkriti Mojsija? Zar je zaista Pribina u službi nečastivoga, kako se šapće. Prosuli su se glasi Krajinom, da je u Pribine neka samotna kula, iz koje se noću čuju jauci i zapomaganje. Kažu, da se Pribina sastaje s nekim ljudima, koji ni po izgledu ni po

odijelu ne pripadaju plemenitim rodovima, koji siđoše sa Karpata. To je čuo i pop Ivan, ali mu se nije dalo vjerovati. Mojsija mu otvoreno reče, da Pribinina duša nije kršćanska, da je Avar. Pa nekako i gleda na krivo. I hrska, kad govori. Bože prosti, kažu, da i zaudara kao nekrst.

Prevrćao se pop Ivan po tvrdu ležaju — po sturi i slami, što se stvrdla kao drvo. Rano je ustao sa tvrda ležaja, rano izmolio jutrenju i na oltar stupio. I Mojsije obavio zarana službu Božju, a onda opet zajedno izmoliše psalme. Založivši nešto meda s kruhom sjeli su pod hrast. Prispio je i Godemir sa dvorca, a s njim i mlad čovjek, po odijelu bi rekao boljega roda. Godemir kaza, da je taj mladi čovjek dojahao jutros do njegova dvorca i pitao za Mojsiju.

„Što je, Filipe, koja te sreća donije amo?"

„S tobom imam nasamu govoriti, oče!"

Mojsija se uznemirio, ta kad za njim glasnik s kraljevskoga dvora dolazi, nije sve u redu, nešto se zbilo. No svladavši svoju zabunu okrenu se k popu Ivanu i prikaza mu mladoga junaka:

„Ovo ti je, pope Ivane, novi sokolar na dvoru Filip Čović, unuk staroga Tome, negdašnjeg štitonoše Tomislavljeva."

Starac svećenik ustade sa drvene trupine, na kojoj je sjedio, i razdragan pristupi k mladiću:

„Tomin unuk! Daj, sinko, da te zagrlim mjesto Tome, moga pobratima. Sjedi amo k meni!" i posadi ga na trupinu uza se.

Povratio se žar očima starčevima. Svjetlucaju mu se oči i na dušak pita, šta je od Tome i je li kako u zdravlju.

„Dobro, još bi u boj!" u šali će Filip.

Starac pop Ivan udar isada u spominjanje zlatnih vremena kralja Tomislava, kad je Toma, junak uz kralja, sjao poput sunca proljetnoga. Mlađarac bijaše, kad Madžara nekog jačeg od svih obori mačem, a u najljepšoj snazi, kad pred kraljem Tomislavom nošaše na Duvanjskom polju zastavu. Ne rađaju se svakog dana ni godine junaci, kao što je Toma.

Kad se starac dosta naspominjao dobrih vremena i slavnih zgoda, onda Mojsija prihvati:

„Pa eto tvoj pobratim, pope Ivane, dušom i srcem osta vjeran starome korijenu."

„Kojemu ? Zar Tomislavljevu panju ? Mani se toga! Jedan je bio Tomislav, a šta su ovi danas ? Krešimir..."

„Nema više Krešimira," presječe riječ starcu Filip.

Pop Ivan, Mojsija i Godemir skočiše se na noge i u jedan glas upitaše:

„Šta ?"

Filip nastavi:

„Pred dva dana umro je."

„Umro ? Krešimir ? Kako ?"

„Znaš, Mojsija, vrlo dobro, da je kralja mučila groznica kroz cio život i da ga je kraljica više kao majka nego li kao žena njegovala i cijele noći uz krevet mu bdjela. Ti to bolje znaš od ikoga, ti si mi to i pripovijedao, kad još ne bijah na dvoru. A ovih dana kralja je opet spopala vrućica i buncao je svega. Govorio je o bratu Miroslavu, da ga progoni, pokazivao na okno, a zaista i mi smo jedne noći vidjeli kroz noć u Klisu sablastan ljudski lik pod kacigom. No nešto se primirio posljednjih dana, pa je i cijele noći spavao."

„Vidiš li, Mojsija, što je sud Božji! Zla savjest!" upade pop Ivan.

„Ne sudi prijeko, pope Ivane!" na po će ljutito Mojsija.

„Da, ne sudite zlo! Čut ćete, što je," nastavi Filip. „Zla savjest ne bi dala mirno spavati, kako je kralj spavao. Puštali smo ga na miru, jedino je straža pred vratima ložnice čuvala. Kad li pred tri noći začuju se neki užasni glasovi, jauk. Kralj se prenu i stade zvati u pomoć. Straža uleti u ložnicu, doletje i kraljica, koja je u bližnjoj izbi sa djevojkama prela vunu, da ne zaspe. Kralj izvan sebe, svaka mu vlas brade i kose strši o sebi, uplašen i ne progovara ni riječi, već samo upire prstom na okno, a na oknu mrtvačka glava s plamenim očima pod kacigom. Crvena je, kao da je iz pakla."

„Jesi li ti to svojim očima vidio ?" pita Mojsija.

„Ja s ova dva svoja oka. Prepali smo se svi. Nastala je strahovita vika ženskih, a straža iz cijeloga dvora strkala se pred kraljev stan. Ona glava svejednako stoji. Prvi se snađe Dragobrat i skoči k prozoru. Zgrabi glavu i baci kacigu. Viknu: ‚Lupeži! Razbojnici!' Kralj je vidio mrtvačku glavu u Dragobratovoj ruci, skočio je s kreveta, pružio ruke uvis, zaviknuo: ‚Miroslave, brate, oprosti, ja nisam ništa kriv!' Dragobrat tresnu o tle glavom, Kako se rasprsnu, onako kralj kriknu strahovito, uhvati se objema rukama za srce i — pade nauznak mrtav..."

I popu Ivanu suza obli oči, a Mojsija udari u plač. Filip i Godemir oborili glave. Časkom grobni muk u izbi, a onda Filip nastavi:

„Razbojnici su skrivili smrt kraljevu. One noći uhvatiše stražari na sjevernoj strani grebena Poludušu, kako se šulja, da uteče iz dvorca. Dragobrat ga bacio u tamnicu, išibao ga, da dozna, čemu je u Klisu i kako je došao u dvor. Svi su drugi od žalosti izgubili glavu. One noći nije bilo među djevojkama one Splitke, što su je negda Dragobrat i Grubiša oslobodili od potjera Prestancijeva sina Gumaja. Potražismo je po dvoru i nađosmo zabitu u kokošinjaku, uplašenu kao pticu, što je izmakla jastrebu. Sva je drhtala. Od nje lako saznadosmo, da je Poludušu ona uvodila u dvor spuštajući mu uže i da je on ono mrtvački jaukao po dvoru, on je na motki istakao na oknu pred kraljem mrtvačku glavu, u kojoj je bila zapaljena svjećica. Ispovjedila nam je, da je bila prijevara i ona potjera za njom i svemu tome je uzročnik splitski prior Dujam. Taj je razbojnik potplatio Poludušu i onu nesretnicu. Ali to je još malo."

„Šta i gore vijesti nosiš ?"

Filip odahnu malo, a onda će:

„Znaš, da jedno zlo samo nigda ne dolazi."

Mojsija od uzrujanosti sav drhtaše, a starac pop Ivan okamenio se. Godemir nemiran gotovo se ljuti, što njegovo pitanje blijedi pred svime tim.

Filip nadoveza:

„Kad se čulo u Splitu za smrt kraljevu, Dujam prior provalio preko mosta u naše polje, ali mu je prisjelo. Kao bijesni risovi oborili smo se na Splićane i ne pobježe ih ni polovica. Što ne posjekosmo, to voda potopi, jer ne imadoše kad na most. Dujam prior nađe zatvorena vrata gradska i naš vojnik Zulko rascijepa mu glavu kamenom pred samim vratima. Stranka prvašnjega priora, kako se ono zove?..."

„Petar," pomože Filipu Mojsija.

„Da, Petar. Njegova stranka", pripovijedaše dalje Filip, „u isti čas zapali kuću priora Dujma i imadoše izgorjeti unutra djeca i žena Dujmova. Petar prior skoči i spasi djecu i ženu."

„Dobar kršćanin," reći će starac pop Ivan.

„Oče, zaista dobar kršćanin, ali još je bolja kršćanka naša kraljica Jelena."

„Po čemu ?" pitaše pop Ivan.

„To čovjek ni žena ne može učiniti, što je ona učinila. Samo sveci to rade."

„Dosjećam se," govori Mojsija. „Poznajem vrlo dobro Jelenu. Bit će ih zaštitila..."

„I više," prihvati Filip. „Primila ih pod vlastiti krov u Prosiku. Nadbiskup je proplakao, kad je čuo te glase."

„A šta radi Grubiša, šta Dragobrat ?"

„Spremi se za novi glas, oče."

„Jao, zar si se u crnoga gavrana pretvorio ? Plemeniti Dragobrat !" uzdahnu Mojsija.

„Još nije zlu kraj. Od Splićana saznasmo, da je u ovoj uroti glavni član Pribina."

„Ne budali, momče !" prenu se pop Ivan.

„Jest, oče ! Mreža je upravo đavolja. Imali bi Mlečani doploviti u Split i udariti s mora, a ban Pribina sa sjevernih strana i ban prispjevši u Klis proglasiti se ovoga puta kraljem, kad mu nije uspjelo prije. Zato evo dođoh po te, oče Mojsija, da hitaš u Knin, tamo će prispjeti Grubiša, kraljević Držislav i kraljica i pozvat će župane, da se dogovore, što se ima raditi."

Mojsija se okrenu popu Ivanu, pa će:

„Pope Ivane, vidiš li sada, koja krv teče u žilama banu Pribini ? Ban, pa izdaje kraljevstvo ! Avarin prokleti ! Majka mu je Avarka, baka mu je Avarka, a otac mu tek daleki rođak Branimirove loze. Nažalost isklaše se dva plemenita roda, Domagojev i Trpimirov. Utamaniše se, i eno o tankoj dlaci visi sudbina Hrvatske. Ubojica da nam kraljuje ! Sve je ovo grdna đavaoska mreža. Obišao sam cijelu domovinu. Evo ovako kao sada kod vas blagovao sam u kolibama i u dvorima župana, pa vidio sam, kako propadamo. Zato sam se evo navratio k vama, najplemenitijem rodu, da vam skinem mrenu s očiju. Progledajte i vidjet ćete, s kim se u kolo uhvatiste. Plemeniti rod Bribirski može i mora spasiti Hrvatsku ! Pa ne ćemo li Držislava Trpimirovića za kralja, a onda birajmo iz najplemenitijeg roda — iz vašega, a ne Avarina, da nas prodaje Mlečanima i Saracenima."

„Šta to govoriš ? Jutro je, nisi pijan," Godemir će.

„Jest, zato vam sinoć ne htjedoh govoriti, već evo sada. Bijah kod oltara, s Bogom govorih, Boga primih u

prsa, i On mi je svjedok, da je sve istina, što vam kažem. Pribina je ubio tvoga oca, Godemire, Pribina je stotine hrvatskih djevojaka i momaka prodao u roblje."

„Šta... ?" zinu Godemir.

„I gore. Pribina je i tvoju..."

Godemir skoči na noge:

„Pazi... što ćeš reći !..."

Fratar ustade. Ruku lijevu položi na prsi, desnu diže uvis, glavu uspravi put neba i svečano govoraše:

„Kunem se Bogom živim, kunem se Imenom Presvete Trojice, da je ban Pribina ubio Višena, da je prodao u roblje Marušu plemenitu iz roda Čudomerića."

Godemir ga uhvati za ruku, zakrvavljene oči upre u njega i više ruknu nego izgovori:

„Kako to znaš ? Kazuj !"

„Sjedi, smiri se, sve ću ti ispripovjediti," odvrati Mojsija. „Pribina je ban hrvatski. Pokojni kralj Tomislav, da umiri one krajeve, dao im je bana. Gospoduje i vlada u onim stranama, a oni daleki rođaci Domagojeva plemena primili su tu čast, da prestanu borbe i ratovi i osvete u kraljevstvu. Ali Pribini nije bila dosta visoka banska stolica, on je htio i kraljevski prijesto. Zato je omrazio braću. Po običaju starome u našem kraljevstvu ima brat uz brata da kraljuje i skladuje. Pribina je kriv, što je Miroslav odbacio Krešimira. Pribina je uvjerio mladoga kralja, da mu brat radi o glavi, i zato je vražju mrežu spleo. Kad je kralj Miroslav prolazio po Kosovi ravnoj ispod kraljevskoga grada Knina, Pribina je podmetnuo najdražem kraljevu lovcu Tihomilu nož u čizmu, pa kralju javio, da Tihomil vreba, kako bi ga ubio."

To se ne da vjerovati starome svećeniku, pa će:

„Nije Pribina uvalio u čizmu nož. Ko će skakati, kao što lagani Tihomil skakaše, a da ne osjeti noža u čizmi? Valjada je koji drugi razlog bio, što je kralj zatvorio Tihomila."

„Brže, fratre, kazuj ! Izgorih od želje, da sve čujem," presječe Godemir riječ Ivanovu.

Mojsija mirno prihvati:

„Ne nagli se, Godemire ! Kad sve saznaš, past će ti mrena s očiju. Ovako je to bilo, pope Ivane. Pribina je vidio, koliko voli Miroslav Tihomila, a i Krešimir ga je volio. Onakva lovca, hitra i bistrooka, nije bilo u devet kraljevina. Pa Pribina videći, da kralja često

prati Tihomil po polju oko Knina, pozva mladića te će mu: ‚Tihomile, uzdanice naša, krilo orlovo, oko sokolovo, znaj, da te kralj voli više od svih dvoranika. A voliš li ti kralja?' Mladić kaže, da bi dao krvi ispod vrata za Miroslava. Onda će ti mu Pribina: ‚Vjerujem ti, ali poslušaj me, stariji sam. Ti s kraljem jašiš po Kosovi ravnoj, a bez mača.' Mladić odgovori: ‚Lovci mača ne nose.' — ‚Znam,' veli ban, ‚znam, a ni kralj se ne boji. Nego čuj! Ban hrvatski mora da se brine za život kraljev. A da iz zasjede udare razbojnici, da zvijer divlja navali, kako bi obranio kralja?' Mladić kaže, da bi goloruk na medvjeda, vuka i razbojnika, ali će ban lukavo: ‚Dakako, vjerujem, junak si. Ti bi udario, ali ne bi kralja obranio. Evo tebi noža!' i pruži Tihomilu zlaćan nož, kraljevski dar, jer ga banu bijaše darovao brat kraljev. ‚Njime ćeš braniti kralja, dođe li do nevolje. Lako ti ga je sakriti u čizmu, da kralj i ne opazi.' Ludo dijete poslušalo. Kad je kralj izišao na šetnju, nije ga sam Tihomil pratio, već još dva doglavnika: ban Pribina i tvoj otac, Godemire. Tihomilu reče kralj, da podalje od njega jaši. Kao da mu se zmija savila oko srca problijedi Tihomil. ‚Što ti je, što si problijedio?' upita, ga kralj. Stalo se momče ispričavati, a kralj će banu: ‚Bane, kako to Tihomilu goljenica nabrekla? Pogledaj da ne žulja dijete remen.' Tihomil vidi, da je izdan, pa otkri sve kralju, ali Pribina smrče obrve i da će posjeći Tihomila. Hitar bješe dečko. Poleti konjem do rijeke. Baci se s njega i prepliva te se hitrim bijegom spasi. Kralj tada pogotovo povjerovu osvadi banovoj, da ga je Tihomil po nagovoru Krešimirovu htio ubiti. Dobar je bio kralj, a dobre je ljude lako prevariti. Otada se otuđiše braća. Tvoj otac nije vjerovao banu. Djetinjske oči Tihomilove, kad je počeo da se opravdava, jamčile su mu, da govori istinu. Zato je on govorio kralju, da se čuva Pribine. Znao je to ban, pa je trebalo maknuti sa svijeta Višena, koji je banu smetao. Ti znaš, kako je tvoj otac svršio. Bio je u lovu s Krešimirom. I tu ga je strijela pogodila. Dobro je ciljao ubojica. Proniješe glas, da ga je ubio sokolar Krešimirov, da ne bude svjedoka za Tihomilovu urotu. A ja se kunem evo vama dvojici, i sazovite pleme svoje i sočite me na kosti mučenika i oltar Božji i sveto evanđelje, i zaklet ću vam se, da je Krešimirov sokolar pravedan od krvi Višena, župana bribirskoga. Imamo i svjedoke. Avar je usmrtio

tvoga oca. Bili su s njim Vlasi Budislav i Zloba. Tri su strijele bile spremljene: jedna za tvoga oca, druga za Krešimira, a treća za mene. Nigdje nikoga ne bijaše u blizini, a razbojnici nestadoše, šuma ih progutala. Krešimira optužiše za očevu ti smrt. Kad kraljevstvom zavlada Pribina uz Miroslava, a u boju padoh ja u saracensko ropstvo, umalo od bijesa na rod i dom ne primih njihov mač, ali se zgrozih pred tom paklenom napasti, pa na velike otkupe zadobivši slobodu zatvorih se u samostan, zaogrtoh se ovom časnom haljom pred paklenim bijesom Pribine. Zakleh se do groba boriti se s paklenim porodom i ne sustati, dok istina ne pobijedi. Ban je i kralja sasjekao."

„I to mu bacaš na dušu?" pop će Ivan.

„Nema zla, koje nije kadar učiniti. Možda ćete mi ovo vjerovati, što vam kažem, a ne ćete li, ima ko će posvjedočiti bolje od mene. Slušajte dakle! Govorio sam sa starim mornarom, koji je želio ostatak života provesti u pustinji. Ne zna lagati ugodnik Božji, a evo što mi je pripovijedao: ‚Bura me, kazivaše, donijela na pust otok u dalmatinskom moru. Svidjela mi se ta pustoš, jer sam upravo tražio samotnu pustinju, da provedem ovo malo života u molitvi. Brodarima rekoh, da ću tu ostati, i oni mene ostaviše, kad otploviše svojim putem. Obišao sam otok i naišao na razvaljenu crkvu. Uđoh, da je razgledam, i bijah veseo, da imam i hram Božji, gdje ću se moliti. Na pragu crkve spazih nešto boba i malo vode. Pomislih: živo čeljade nije daleko. Ulazeći u crkvu opazih, kao da se za oltarom zalepršao komad krpe. Zastadoh, a onda da ću bliže k oltaru, kad li začuh ženski glas: ‚Ne približuj se! Nemam odijela, da se zaodjenem, već nešto krpe.' Prepadoh se, vlasi mi se naježile. Zinuh i ne maknuh se. Kad se snađoh od začuđenja, zapitah nesigurno: ‚Ko si Božji? Šta radiš ovdje?' A glas iza oltara odgovara: ‚Ostavi tu tuniku, da se obučem.' Ostavih svoju tuniku i udaljih se. Doskora izađe na vrata crkve obučena u mojoj tunici i ogrnuta nekakvim traljavim plaštem prikaza, ne bih znao kazati, je li duh ili žena. Tamno lice, duge kose. Pod kožom zar nije ni bilo mesa i čudio sam se, kako joj se kosti ne razasuše kao duge bez obruča. Sjena je bila, a ne djevojka. Opet zadrhtah. Duh je, mislim. Htjedoh pobjeći, a ona mahnu rukom, da ostanem, i kao iz daljine čuo sam glas: ‚Ne

boj se!' Onda: ‚Bog te blagoslovio, čovječe! Čemu si amo došao? Kakva te nevolja goni na pusti otok? Bog te bez sumnje šalje.' Osvijestivši se od straha približih se prikazi i zamolih je, da mi kaže, ko je i kako je prispjela na ovaj otok. ‚Moje je selo ispod gore Velebita, kći sam jednoga plemića hrvatskoga'."

„Da nije Maruša?" skoči Godemir.

„Pogodio si!"

„Maruša — takva! Bože! Daj, kazuj, gdje je, da odmah idem s tobom po nju," nadušak će Godemir.

„Polako, mladiću! Kad joj ništa ne bi kroz tri godine, ne će ni za tri dana. Hoćeš li poći po nju, ne će ti biti teško. Fratar Mojsija će ti biti na ruku. Slušaj dalje."

„Što ću slušati tugu i nevolju? Spremajmo se na put!"

„Poći ćemo, ne brzaj! Slušaj! Pustinjak mi je dalje pripovijedao: Reče, da joj je ime Maruša. ‚Jednoga dana pošla sam, reče, sa sestrom u pohode tetki u drugo selo. Noću su ono selo napali razbojnici i odveli nas desetak djevojaka. Doveli su nas na more i predali trgovcima. Digla se te noći strašna oluja. Brod je bio pun roblja, što ga dovedoše s raznih strana. Plač i jauk lomio je oblake, što su letjeli nebom brži od naših konja. U svanuće i po svoj oluji, što je bjesnila, otplovismo, jer su se trgovci bojali potjere. Prepoznala sam među razbojnicima nekoje i iz svoga plemena. Radi mora pristadosmo na ovaj otok, jer je bila blizu noć. Oluja je sve strašnija bivala. Gusari trgovci ponudiše nam slobodu na otkup. Nekoji obećaše i zakleše se, da će im dati otkup, a gusari im se zagroziše, da će im istrijebiti njihovi prijatelji rod, ne održe li riječ. Ali kad jedni za drugima svi obećavahu, a uza se samo nekoji nešto novaca imađahu, onda oteše im novac, a nikoga ne pustiše. U toj zabuni, u noći, ja se odvažih. Skočih na kopno i u noći se izgubih. Bježala sam bezglavo kojekuda. Izranih noge po dračju i oštrom kamenju i iznemogla klonuh tamo u šumi. Od umora nisam mogla dalje, a od boli nisam mogla zaspati. U osvitak dana spazih, da su gusari otplovili. Odlanu mi. Evo tri su godine, što ovdje boravim. Ima divljeg boba i trave na otoku, a ne živi čovjek ni o samu kruhu, već o svakoj riječi Božjoj, kako me učila jedna pobožna starica, koja bijaše iz Zadra, a udata je u naše pleme. Poderalo mi se odijelo i evo ovo krpa mi je sva imovina. Otok je pust. Niko na njemu ne stanuje. Ova razorena crkva moja je drugarica. U njoj tražim okrepu Boga'."

„Jadna moja Maruša! A je li još na otoku? Kako da je spasim?" pita nestrpljivo Godemir.

„Godemire, hoćeš li je vidjeti, pođi sa mnom!"

„Kuda da ide?" upita pop Ivan.

„Sa mnom u Rižinice."

„U Solin?" začuđeno će pop Ivan.

„Da. Maruša je na Klisu u kraljevskom dvoru."

„Šta? Zar si pobenavio? Da ide u siguran zatvor? Kad bi na kraljevskom dvoru imali Godemira u rukama, onda bi imali i cijelo naše pleme," sumnjivo će pop Ivan.

„Ja ti jamčim, da ti se ne će ništa dogoditi, i kad budeš htio, da ćeš se slobodno vratiti kući."

„Ti mu jamčiš?"

„Ja u ime kraljičino. Rodak sam joj, to znaš dobro. Odrastosmo skupa. U ime njezino govorim."

Godemir se zamislio. Pogled mu se gubi po njivama, misao traži Marušu. Na njivama je dočika kao domaćicu, u dvorima mu sinove odgaja, pred kulom ga čeka, kad se vraća iz boja. I mašta mladi čovjek, plete zlatne sanje i u najcrnje dane sunce ga grije.

Vješto oko Mojsijino opazilo borbu, koja se razvija u mladoj duši. Da je još više pojača, stade pripovijedati o dobroti kraljice Jelene, o životu, kakav provodi Maruša na dvoru i kako je vazda uz kraljicu. Kraljica ju vazda sa sobom vodi. Odlaze često u Poljica, gdje je kraljica dala nekojim prebjezima iz Bosne plodna polja, pa su nastale parbe sa starosjediocima. Starješine su Bošnjaka divni ljudi, a osobito Elem, zoran je kao grad.

Godemir je postao nemiran, ljubomor mu se rađa u duši. Poletio bi taj čas na Klis, ali pop Ivan ga miri:

„Bez pristanka plemena nema tebi puta," govorio je starac.

I zaboravio je Godemir pitati, otkud znadu, da je ban Pribina zarobio i prodao Marušu. Kad se sjeti i upita, Mojsija ga uputi, neka pođe k Maruši, ona će mu sve pripovjediti.

Ljutit skoči Godemir:

„Da mi nisi gost, sad bih te posjekao."

Pop Ivan ga poteže za tuniku:

„Godemire, jesi li plemić, jesi li kršćanin? Gostu i redovniku tako govoriš?"

„A šta me muči! Nakon toliko jada jedva se nešto smirih, a on evo donese nepokoj u moje srce. I više meni nema mira. Zbogom, mladosti i srećo!"

Napokon će Mojsija:

„Čujte, štovana gospodo bribirska! Hoćete li mira kraljevstvu, hoćete li sreće hrvatskoj državi?"

„Hoćemo!" odgovoriše obojica.

„Dobro je. Vjerujete li, da i Mojsija Lapčanin želi svako dobro ovoj našoj iskušanoj zemlji? Vjerujete li, da ja ljubim naše gore i doline, rijeke i livade, da bh život dao za naše crkve i grobove roditeljske?"

„Vjerujemo ti!"

„Pa onda smo se već složili. Prokletstvo izdajicama Tomislavljeva kraljevstva, neka zemlja proždre svakoga, koji bi želio slomiti žezlo hrvatskoga kralja i zlatan obruč hrvatske krune!"

„Prokletstvo!"

„Evo vam ruke, gospodo bribirska! Sočim se na ove svete moći," Mojsija izvadi iz njedara srebrenu kutijicu s moćima svetačkim i postavi ih na stol. „Kunem se, da ću se povratiti k vama i da me držite kao sužnja u najtamnijoj tamnici, ako ne bude istina ono, što vam pripovjedih: Pribina je ubojica, Pribina je najveći grešnik i izdajica."

Fratar je sve više podizao glas, svečano digao ruku uvis, plamenim očima šibao sad popa Ivana, sad mladoga Godemira.

„I zato Pribina mora pasti, da ne propadne hrvatsko kraljevstvo! I evo vam kraljevske ponude: kad se Pribini oduzme banska stolica, neka na nju sjedne Godemir Bribirski."

Dva plemenjaka bribirska nijesu se mogli braniti od bujice snažnih riječi. Kad se malo razabrao pop Ivan, onda će:

„Nismo mi cijelo pleme."

Godemir je plamtio osvetom, Mojsija ga je predobio, pa će:

„Ali može cijelo pleme poći za nama."

„Sinko, ko bi ti više želio dobra od mene? Ali Pribina je stari vuk. Pogibeljan je pothvat skršiti snagu tome vuku."

Mojsija upade u riječ:

„Jače selo od medvjeda, jače kraljevstvo od bana."

„Prokletstvo je na tome kraljevstvu. Krv Miroslava vapi za osvetom," pop će Ivan.

„I ta će osveta pasti na krivca, na Pribinu. On ruši crkve, plijeni samostane, a mi dižemo zadužbine. Evo,

pope Ivane! Za upokoj duše Miroslavljeve kraljica je Jelena sagradila crkvu sv. Stjepana, koju je zasnovao još pokojni kralj Miroslav, a za dušu njegovu namijenila je i sve blago, što ga je za gladnih godina razdijelila siromasima."

„U tome joj čast! Čuo sam, kako ju sirotinja blagosivlje," pop Ivan potvrdi.

„Čuo si, a kaži po duši, koliko si i kad si čuo, da je Pribina i zrno žita darovao ubogu prosjaku? Klimaš glavom, da nijesi. Ali si bez sumnje čuo, da je u najljućem gladu na stotine tovara žita prodao pod najskuplju cijenu. Poplijenio je samostan svetoga Bartula i narugao se opatu: Svetome Bartolu odrli su kožu, navikao je on, da ga se dere."

„Čuo sam to pričati, ali mi se ne da vjerovati."

„A što da ti pripovijedam, kako je bičem šibao starce redovnike, da iznudi novac od opata, kako svijećnjake srebrene ponio sa sobom, dobre konje i volove odveo? To ćeš vjerovati i ne vjerovati. Navalio na samostan, da mu pratnju primi pod krov i hrani je, a to je čitava mala vojska. Opat kaže: samostan je kraljevski i ima kraljevsku slobodu, da nije dužan ni kralja silom primiti i ugostiti, a kamo li bana. A Pribina onda ovako. Družina mu se raštrkala po samostanu i što su našli, sve su razgrabili. Kad nijesu mogli u pivnici popiti vino, čepove istrgli i prolili ga. Napokon i samostan i crkvu da će zapaliti."

Pop se Ivan stao zgražati:

„Je li baš sve to istina?"

„Pope Ivane, najčasniji misniče hrvatskoga kraljevstva, baš do sitnice sve je istina, a ja sam došao, da ti je javim, jer drugome, znam, da ne bi vjerovao. Tako mi svetoga reda, koji je na meni, ne lažem ti."

Pop Ivan se zamisli. Nakon duže stanke prihvati:

„Nesretnjak! Dirnuo je u crkvu, nema mu spasa ni sreće."

Mojsije će namah:

„I ovakvu uvredu i sramotu Crkvi i hrvatskom kraljevskom dostojanstvu ne može ni dobra kraljica Jelena oprostiti. Pravo kaži, je li zaslužio Pribina... ? Eto, za volju mira ostavilo mu se bansko dostojanstvo. Bili smo i slabi, da ga kaznimo za smrt Miroslavljevu, a opet ti se kunem: on je ubojica. Kad uredismo prilike s Mlečanima, s Bizantom, sa istim Saracenima, sada ko

će rušiti mir i dodijavati — sam ban! Uzročnik je smrti i dobroga i nesretnog Krešimira. Birati imate, gospodo, između krvnika i svetice, Pribine i Jelene. Smeta vam dosadašnje neprijateljstvo? Jeste li čuli, kako je primila pod svoje okrilje djecu i ženu priora Dujma? Ivane, pope, kakva će nam vremena osvanuti, ako Pribini u ruke dođe kraljevska vlast?"

„Naopaka, uviđam."

„Dakle — amo ruku, pope, da spasavamo hrvatsko kraljevstvo i krunu Tomislavljevu! Rod bribirski neka bude prvi do kralja, Godemir da nam bude ban!"

„Šta?" začudi se i pop Ivan i Godemir.

„Ovo vam je poruka kraljice Jelene i mladoga Držislava još prije smrti Krešimirove. Pozivlju vas, bribirski rod, na pomirbu — svakom će se sve zaboraviti, a ti, Godemire, banovat ćeš, jer Pribinu će proglasiti izdajicom, buntovnikom i oduzeti mu bansku čast. Pristajete li? Kuda okrene župan Grgur i pop Ivan i ban Godemir, tuda će cijelo pleme bribirsko. Dakle, amo ruke! U ime Boga i svetoga Ivana Krstitelja, vašega krsnog imena, bilo sretno!"

„Za spas i blagoslov!" poviknu pop Ivan.

Po sklopljenu ugovoru i savezu Mojsija se oprosti od bribirskih plemića. Dadoše njemu i Filipu sigurnu pratnju.

U Mojsijinoj duši bjesnjela je bura, nemir i zadovoljstvo se miješalo. Napokon je predobio za mladoga Držislava najmoćniji rod Hrvata, ali šta će biti od domovine? Crni se oblaci gomilaju. I opet kao ono u Četini i nad širokim bukovačkim poljem moljaše se Gospodu za Hrvatsku brat Mojsija.

XVI.

Niti punih petnaest dana po tome dogovoru ban Pribina je poslao svoga sina Vlatka županu Grguru Bribirskome, da ga ponudi, da dignu ustanak u Gornjim krajevima hrvatskoga kraljevstva. Grgur mu odvrati, da je odlučio ne miješati se više ni u šta, pa uputi Vlatka na Godemira i popa Ivana, jer da su oni jedan mladi, a drugi pametniji od njega. No kad je Vlatko došao k popu Ivanu i Godemiru, jedva je živu glavu iznio: toliko se ražestio Godemir, da ga je pop Ivan teškom mukom

umirio dokazujući mu, da nije viteški napadati na svome tlu i u svojoj kući banova sina.

Primivši Pribina od sina takve glase nije imao šta čekati, već skupiti sve svoje snage i udariti, dok se još nisu spremili kraljevci. Izbit će Jeleni kudelju mačem — porugljivo se hvastao, ali i djed Grubiša nije gubio vrijeme, već na sve strane poslao vjerne glasnike javljajući nevjeru Pribine i što se dogodilo u Splitu. Godemira proglasi banom, a potvrdit će ga župani i narod, čim se sastanu na sahod, kad svladaju buntovnika Pribinu.

Kad se čulo, da je mladi Godemir Bribirski određen za bana, zapljeska sva zemlja. Da zastraši narod, Pribina je razglasio, da mu dolaze divlji Madžari u pomoć, a on sam poslao je čete u župe i plemena njemu protivna, da pale i grabe, do čega dođu.

Bilo je to u dane iza obilne i blagoslovljene žetve, pa je ta nevolja ojadila pitoma težaka još teže, jer je došla u čas, kad se veselio, da će bez brige dočekati zimu u obilju kruha za čovjeka i krme za blago.

Najgore razbojnike poslao je Pribina prema dolini bogatoj oko rijeke Krke, pod kraljevskom prijestonicom Kninom - gradom.

Grad Knin dizao se nad rijekom Krkom, što mu je plakala hridine pod kulom kao orao na litici. Stari rimski zidovi nešto popravljeni služili su, da obrane kuće u gradu od neprijatelja, a kule dvije tanke i visoke, jedna s južne, druga sa zapadne strane s vratima probijenim visoko od zemlje, da se trebalo prislonjenim ljestvama penjati do njih, bile su u ovo doba stan mladoga kraljevića Držislava i novoga bana Godemira. Pod Kninom protiče Krka zabivši se među hridine nemirna i bijesna. Vrbom i bajamom se okitila više Knina vlačeći se lagano ispod Kapitula. A za Krkom pristale Butišnica, Kosovčica, Raljevac i Orašnica kao djeca za majkom.

Oko grada polegla vojska bana Pribine. Kraljevska selišta u pitomoj dolini rijeke Butišnice, Butinu vas, Golubić i Topolje popalio je ban u prvom nasrtaju. Planuli su dvori, iza kako je ban pograbio žito iz njih. Sasjekao je, što je našao dvornika, ali većina svijeta uteklo je u planine, da se zakloni ispred plamenoga mača njegova. Ni crkvama nije prostio. Šume postadoše pusto garište kao i sela.

Dopro je i u Uzdolje, da popali zadužbinu kneza Mutimira, crkvicu sv. Luke. Na vratima ga dočeka sta-

rac svećenik. Pribina ga mrko pogleda krvavim i bijesnim očima. Natjera konja na crkvu, ali konj posrnu i samo vještina, kojom se od mladosti odlikovao Pribina, spasi ga, da ne slomi vrat. Odskoči od konja i nađe se na nogama. Oturi s crkvenoga praga svećenika i pobaca sav namještaj po crkvi i kandila i ures. Stari svećenik začuđeno gledaše pobješnjeloga velikaša i krsteći se reče:

„Dirnuo si u crkvu, ne ćeš, gospodine, dobro svršiti!"

Ban se grohotom nasmija, udari ploštimice mačem svećenika po leđima, uzjaha i podbode ostrugom konja. Hitrim kasom pohrli za njim družina paleći posvuda uokolo. Zajauknu starac, ali samo izusti:

„Bog ti prostio!"

Šume planuše ognjem kao i sela. Kud si pogledao s visokoga grada, vidio si sama garišta, po kojima se dimilo na sve strane.

Mladom je kraljeviću srce pucalo od ljutine. Htio je da provali iz grada i pokuša svoju prvu bojnu sreću. Teškom ga je mukom ban Godemir odvraćao:

„Ta pozobat će nas, koliko ih je. Čekaj, kraljeviću, nije sramota čekati pomoć. Naglost bi ti mogla krunu oteti."

A fratar Mojsija obilazi po gradu i sokoli borce, da se ne dadu. Svaki čas može stignuti pomoć iz Smine, Cetine, Livna i Podmorja, a Šubići su već dali znak ognjem sa svojeg Bribira, da će skoro prispjeti.

Noću je prostrt na goloj zemlji vruće molio u maloj crkvi za spas kraljevićev. Pred crkvom najednom čuje razgovor. Mojsija se diže s tla, došulja se do vratiju — sluša.

Pred vratima crkve posjela su dva čovjeka. Raspoznaje glasove. To je onaj grčki kaluđer, što je utekao u Knin pred banovom vojskom. Nije imao kada ni ući na vrata, već ga digoše na uže uza zid. S njim je satnik Priština. Slatke li je, blage li je riječi kaluđer govorio. Govori o Kristoljubivu caru Ivanu i kako mu srce puca radi ovih bojeva u zemlji hrvatskoj.

„Glad vas bije ovdje, po vodu se kao mačke niz zidine i hridine spuštate i umrijet ćete, crknuti kao štakori od gladi. Trebalo bi jednom junački udariti, pa šta Bog dade!"

Kaluđer mljeckaše jezikom, a fratar Mojsija u crkvi škripaše zubima. Očito je, da kaluđer zameće bunu.

Da skoči, pa da ga uhvati za vrat? Prerano je, a opet dva su. Tko zna, kako misli satnik Priština.

Čuju se koraci. Netko dolazi. I ove kaluđer milo pozdravlja:

„Pogledajte, da nije tko u blizini. Da uđemo u crkvu?"

Mojsija brže prisloni soju na vratnice, da se ne otvore. Netko izvana upire:

„Ne može se, zatvorena su vrata."

„Zatvorena? Ta otkad je u nas crkva zatvorena?"

„Valjda je tko iznutra zatvorio, jer je crkva dosada bila i noću otvorena. Ta vidiš, da nema ključanice."

„Odlazimo," ču se glas.

Kroz kamene rešetke na prozoru Mojsija je pratio nekoliko časa okom, pa uhom, kuda se makoše, a onda se polagano odšulja za njima.

Idu prema straži. Nijesu čisti posli. Treba se požuriti, jer može biti zla. Hitro pođe do kule djeda Grubiše. Straža ga prepozna i pusti u kulu. Djed je nemirno spavao i svaki se čas budio. Prenu se i iznenadi dolaskom Mojsijinim.

„Šta je?" zapita Grubiša.

„Još nema zla, ali može biti. Daj mi deset vojnika."

„Što će ti?" začuđeno će dvorski djed.

„Ne brini se. Uhvatit ću izdajicu, bundžiju."

„Uhvatit ću ga ja i odmah sasjeći, kaži mi ga samo!"

„A ti dođi sa mnom!" pozove ga Mojsija.

Prvi pođe Mojsija, a izdaljega za njim djed sa četiri sama vojnika. Udariše onamo, kud je satnika poveo kaluđer.

„Laganol Čuj!"

Čuli su se nešto jači glasovi, nego li bi se smjeli čuti na straži u opsjednutom gradu. Kao da su vojnici popili koju čašicu.

„Ostanite tu!" zapovjedi djed vojnicima.

Glasovi su dopirali sa sjeverne strane, gdje je grad najslabiji.

Pod zidom je gorjela vatra. Oko nje skupljeno nekoliko vojnika i satnik Priština. Vatra plamsa i sablasno pada sjena sad amo, sad tamo, a obraze vojnika obasja plamen, pa ih opet skrije noć. Uz vatru je zemljani sudić i iz njega naginje straža. „Božji čovjek", kako su zvali kaluđera, tješi vojnike:

„Djeco, ne da mi se spavati, pa obilazim gradom moleći se Bogu i Bogorodici, da nas očuvaju od zla i neprijatelja."

„I hoće dobra Majka," nastavlja umiljato, „hoće. U snu mi se ukazala i vidio sam, kako drži na krilu sinka svoga, a u rukama grad Knin."

I onda iz širokih rukava izvadi kaluđer kruha i sira, pa nudi:

„Uzmite, djeco, znam, teško je. Hrane je, kažu, malo u gradu. Gladni ste, okrijepite se. Eto i bukara je tu, pa napijte se. Zdravi ste, mladi ste."

„A odakle ti ovo, oče? Teško je doći do ovakve kapljice."

„Nije ni teško. Ima, sinko, ima u gradu, ali..."

Sada stiša glas i nešto prošapta.

Vojnik jedan udari dlanom po koljenu:

„Jest, tako je, nema za svakoga!"

„Ne viči, sinko, mogu te čuti, a znaš, kako se sudi, kad je grad stisnuo neprijatelj, koji ga ne će pustiti, dok ga ne osvoji."

„Šta osvojiti?" drugi će vojnik. „Ne će ovo vučje leglo u ruke Pribini."

„Eh, sinko, znam, junak si, ali si neiskusan. Ban će dovesti pod grad tornjeve i sprave, pa će srušiti zidove, a onda jao onima, koje zateče u gradu. Car bizantinski je za bana..."

„Otkud ti to znaš?" pitaju ga.

„Bio sam ja u Carigradu dugo vremena. Znam ja, što se na carskom dvoru govori."

„Što?"

„Da je sramota, da Hrvatima kudjelja mjesto mača zapovijeda. To su govorili, dok je još kralj Krešimir živio, a sada pogotovu, kad će Jelena uzeti posve krunu u svoje ruke i predati je svome ocu ili bratu."

Djed dvorski otšeta natrag k svojim vojnicima. Posla po još nekoliko njih, a kad ovi prispješe, zapovjedi im, da pohvataju stražu i kaluđera. Kad čuše bat, stražari skočiše od vatre.

„Što to znači?"

„Stoj!" zagrmi Priština.

„Stoj ti!" U ime dvorskoga dolazimo!" viknu vođa i opkoli stražu.

Prije nego se stražari snađoše, vojnici uhvatiše kaluđera.

„Kristoljubivi gospodaru, Hristofile despota!"

„Uzalud ti, hodi s nama!" poteže ga za široki rukav vojnik.

BAN NAPE LUK I STRIJELA ZAFIJUKNU. DJED HITRO ZAŠTITI KRALJEVIĆA ŠTITOM . . .

„Kuda ? Zašto ?" otimaše se kaluđer.

Nekoji stražari naperiše koplja, ali ih brzo svladaše i odvedoše u podzemne jame.

Kaluđer se izdao pod mukama, da nije uopće ništa drugo nego trgovac, kojega je Pribina poslao u grad. Djed ne znade za milost i sutradan Pribinina vojska ciktaše od smijeha gledajući, kako niz zidine gradske visi u crnoj halji ljudska spodoba. Objesniji pokušaše i gađati strelicama, ali ih trezniji spriječiše.

Kad Pribini to dojaviše, zavitla glavom i pjena mu od bijesa obli usta. Stisne pest i zagrozi se, da će sažgati kraljevski grad.

„Ni mišu ne ću prostiti !"

Toga dana izjutra neobično je bilo živo u taboru. Ljestve su se priključile zidu gradskom, volovi su dovukli drvene kule pod zidine i na ogromne strijele vezivala se slama natopljena smolom i uljem. Konjima se davala sama zob, a junaci se pojili žeženim vinom. Čete su se razredale oko zidina. Jasno je bilo, da je ban spremio odlučni udarac za taj dan.

I u gradu su se požurili s pripremama. Na vratima je pojačana straža. Na zidovima leži gomila kamenja, a na najopasnijim točkama u golemim kotlovima ključala je crna smolova kaša.

Na vilovitu konju izišao je mladi kraljević s odabranom četom. Oko njega dva štitonoše kao dva vuka mrka pogleda, s okruglim štitovima i kopljima, a za njim sokolar i konjušar susprežu konje, kojima para kroz nozdrve siče.

Sa strane Vrlike zasjevnu kao vršak koplja.

„Dolaze !" odjeknu glas.

„Dolaze !" opetovaše jedni za drugima.

„Trubljaču, veselo zatrubi !"

Sa visina razliježe se glas trublje u dolinu zvonko, pobjednički, ulijevajući pouzdanje u junačka srca.

Iz šatora izađe ban Pribina. Ogleda se uokolo i po gradu i po okolišnim planinama kao težak, kad se sprema oluja, a usjevi zreli još su nepožeti.

„Što to znači ? Da ne misle prije nas udariti ?"

Žurba na zidinama gradskim uplaši banove vojnike.

U pozlaćenoj kacigi pokaza se kraljević na bedemima. Banovi vojnici ga poznaše.

„Kraljević !" zadivljen šapat ode od usta do usta.

Mnogi banovci već ne mare, da se biju. Osjetiše stid u duši. Uz kraljevića je dvorski djed Grubiša. Među banovcima nasta nekakvo komešanje. Jednoga vojnika vuku po taboru. On se opire. Čuje se, kako po imenu viče drugove. Nekoji mu se i odazvaše. Priskočiše i oteše ga iz ruku onih, što su ga potezali.

„Dobar znak! Bune se," djed će pokazujući na ono klupko banovaca.

Sa strane Vrlike vidi se oblak praha, oružje sve češće zasvjetluca kao iz oblaka munja, kad se približava oluja. Predstraže banove na Topolju opazile su također onaj oblak prašine. Trublja je zveketala na uzbunu. Konjanik je u divljem letu hrlio glavnom taboru. Vrenje nasta, ban sabra u čas vojvode svoje, a onda kao u mravinjaku žurba i metež.

U sunčanom sjaju blistao je mladi kraljević Držislav na zidinama Knina kao orlić na klisuri. Čelenka mu se sjala na kacigi, a grimizna tunika zalijevala mu nešto blijedo lice crvenilom.

„Držislave, dobri su znaci za nas. Naši dolaze, gavrani lete na banovu vojsku, a naši konji veselo poigravaju. To je znak, da će u bana biti hrane za gavrane, a naši će konji pobjednički preko polja zaigrati. Gledaj! Onamo na sjevernoj strani Pribinina tabora tuku se. Pozdravljaju, ne vidiš li? Sad je čas! Dobro je sve izvršio Mrkonja."

„Šta?" upita kraljević.

„Ta da onaj, što ga je ban na poljičkom shodu nahuckao bio da pjeva protiv pokojnoga kralja."

„Pa?"

„Pa s banom se pobunio, otjerali smo ga i eto sad opet služi nama. Obećao sam mu pet stotina zlatnih solida, da će postati konjušar, ako izda bana. Ona tamo buna, to je njegovo djelo."

Djed pokazivaše na klupko pobunjenika, što se sve više mrsilo.

„Kako si mu, djede, mogao obećati, da će biti konjušar? Zar je na to pristala i moja majka?" začuđeno će kraljević.

„Nisam joj ni kazivao ništa. Ne bi pristala," odgovori dvorski djed, pa nastavi uvjerljivo: „Ali vidiš, bez Mrkonje bilo bi teško pobijediti staroga vuka, a ovako ćemo lako. Pribina je mislio, da će pomoću onoga kaluđera nas prevariti, a mi smo njega. Pazi! Onamo sve

žešće krešu! Tako! Kad naši budu blizu, onda će banu biti najteže. Među tri ćemo ga vatre uhvatiti."

„A Mrkonja? Ne ću ja takva konjušara!" mladi će Držislav.

Djed se nasmije, pa će:

„Ne boj se toga! Pribina će, kakav je, staviti na kocku, da i bitku izgubi, pa i cijelu vojsku, ali će se osvetiti buntovniku. Napit će mu se krvi. Ako ga on ne sasiječe, a onda će ga nehotice ubiti koji od mojih vojnika."

„Kako to? Ne razumijem te," reče Držislav.

„Mlad si. Zar da štedimo izdajicu? Migne se vojniku, a onda se odalečimo, pa će vojnik lako s nesuđenim konjušarom obračunati."

„Gadno li je to!" zgrozi se mladi kraljević.

„Naučit ćeš se," mahnu rukom dvorski djed.

„Ne ću. Daj, zapovjedi, da navalimo, pa da junački pobijedimo, a ne izdajom."

„Ne brini se za to. Banu Pribini vraćamo samo zajam. A navaliti ne možemo, dok se oni od onamo ne približe."

U banovoj vojsci užasna vika. Lome se koplja, krešu mačevi, konjanici hrle poput strijela. Prema zidinama gradskim u bijesnom letu juri sam ban. Vije mu se sijeda brada i kao da će mu se polomiti i raščihati perjanica na kacigi. Za čas konj stade kao ukopan. Ban opruži ruke, nape luk i strijela zafijuknu. Djed na zidinama hitro zaštiti kraljevića štitom, a strijela se zabode u štit i slomi se. Ban ošinu zubima, prokle i opet odjuri. Vije mu se brada po ramenu, a za njim kao zlokobne ptice nekoliko strijela sa zidina.

„Hahaha," grohotom se nasmija djed sa banom. Zatim zovnu trubača i naredi, da zatrubi na juriš. Sa grada se razliježe glas trublje. Zrak zaigra, konji se propeše, junaci poletješe na trg. Uz kraljevića se okupiše vojvode i župani. Djed zovnu Mojsiju fratra.

„Mojsija, ti idi u crkvu i moli za dobar uspjeh."

Pobožna je duša u Mojsije, ali kad se sjeti mladih ljeta, rado bi i on kao negda pojahao konja pa jurnuo onamo, gdje je najljuće kreševo.

Djed je naredio i više se ne osvrće, već daje druge zapovijedi svakome vojvodi i županu i satniku, kuda će i kako će udariti.

Prije nego će izići na boj, Mojsija im podijeli odrešenje od grijeha, a onda ih ohrabri riječima Davidovim:

„Iako pođem kroz sredinu sjene smrti, ne ću se bojati zla, jer si ti, Gospode, sa mnom."

Sa zidina dojavi glasnik, da banova vojska kreće put Topolja. Djed iziđe na zidine. Zaista, jedan dio vojske kreće, dok se drugi još bije. Kod vrela Krke, na Krčiću, vidi se, kako je opočinula kraljevska vojska. Djed siđe i zapovjedi, neka se zapali vatra vrh grada. Dim je znak za zajedničku navalu. Trublje opet zazveknuše, vrata se gradska otvaraju i vojska uz pjesmu, viku i lupajući mačevima o štitove izlazi. Banovci se obazreše. Zastadoše. Kao da će opet natrag, ali od Krčića već lete konjanici, da navale. Kraljevci stupaju krepko, ali ne naglo. Jedna četa od pedeset konjanika jaše pred njima, a druga tek izlazi iz grada.

Sa zidina sve to motri Mojsija. Vojske su sve bliže i bliže. Konjanici već zametnuše boj na istoku. Uto kraljevski udariše otraga. Hrzaju konji, tutnji zemlja, vrcaju iskre s kopita, koplja polomljena, mačevi cinkaju po štitovima, pod kopitima ječe ranjenici, vojske se uklupčile. Ban kao ranjen vuk nalijeće posvuda. Tri puta pokuša prodrijeti do kraljevića sa svojom četom, ali ga sva tri puta odbiše. Treći put probi se hitar konjanik kroz banovu četu, zamahnu strahovito mačem i slomi štit banovu štitonoši. Udariše na nj banovci, ali kako je bijesan, samo smrt sije oko sebe. Riče i bjesni. Konju mu siče krv iz tijela, kako ga bode ostrugama. Životinja se propinje i ruši sve oko sebe. Najednom konjanik svom silom ubode, a konj se prope, da se jedva konjanik održa na sedlu, umalo i on i konj ne padoše unatrag. Popusti mu uzdu konjanik, a životinja svom snagom pade na prve noge i poklopi i konja i staroga konjanika na njemu. Ban Pribina ležaše pod kopitima. Onaj bijesni konjanik dobavlja ga mačem, a kad ne može doprijeti mač, skoči s konja na zemlju i da će priklati Pribinu, ali jak udarac po kacigi obori ga.

Juraj, župan poljički, nađe se tu sa svojom četom.

„Eleme, krilo sokolovo, da nam pogineš!" zajauknu župan, a njegovi za njim sasjekoše sve oko Elema, da operu ljagu s poljičkoga imena, što ga Poluduša omrči.

Da spasi oca ispod kopita konja, banov sin dade trubiti na uzmak. Vojska videći bana oborena na zemlji, diže urnebesnu viku. Zajauknuše konjanici i pješaci i nagnaše u divlji bijeg. Gone ih kraljevci. Bojno se klupko razmrsilo. Jedino djed osta kod bana sa svojom četom.

Bojao se varke, da se opet ne vrate banovci, ali oni bježahu, kao što se odvaljen kamen kotrlja niza strminu.

Po polju kninskome na jata raštrkali se banovci. Bijesni konjanici i pomoćna vojska ne daju im odahnuti. Tabor im sav zarobiše, jedva umaknu put Plavna na vilovitu vrancu Vlatko, banov sin, da se brani u svojim gorama.

Kao snoplje po polju popadoše junaci. Godemir je krvav, a konj mu krvav i pjenom obliven dahće. Vraćajući se Kninu naiđe na nekoliko vojnika, koji vode ranjena Mrkonju.

„Šta to, momci?"

„Izdajica. Satnik nam reče, da je gori od Pribine i da je šteta, što živi."

„I ja hoću da ga probodem, a ne da mi Vukac!" viče Zulko.

„Nije dično sužnje klati," odvrati Vukac.

„A ako ga dovedemo kraljeviću, on će ga, kakav je, pustiti kući."

Elem, koji je bio s Godemirom, podviri, da bolje pozna sužnja.

„Ha, ti si, gujo! A gdje ti je Poluduša?"

Mrkonja šutijaše.

„Zaista je šteta, što živi," reče Elem, „kad onako osramoti pošteno poljičko ime. On i Poluduša, ljudi ropske ćudi."

Mrkonja na smrt blijed ne može koracati.

„Šteta je, što živi," kažu gospoda, „pa šta bismo se mislili?" govori Zulko.

Godemir i Elem odjašili, a vojnici posjeli po pogaženoj travi, da vijećaju, što bi sa sužnjem.

On je uporno zahtijevao, da ga vode djedu i, kao da je siguran za život, nekud se prijetio. Ali satnik, koji je s nekoliko vojnika naišao, povika:

„Šta, još taj živi?"

„Živim, jest, imam pravo, da govorim s djedom i s kraljevićem."

„Ostavi, Mrkonja, šalu. Djed ima vrednijega sužnja od tebe, bana Pribinu. A za dvostrukog izdajicu zaista je šteta, da živi."

„Izdajica? Čiji?" upitaše se nekoliko vojnika.

„I kraljev i banov," odvrati satnik. „Po starome hrvatskom običaju izdajice gube glavu, pa i knezovi bili."

Tako reče Vučina, krupan, podbuo i bradom obrastao seljak i probode Mrkonji trbuh. Prosu se utroba, a Mrkonja pade na prsi. Drugi ga dotukoše.

Elem s Godemirom odjaha onamo, gdje se kupila vojska.

Vojska se razredila po plemenima. Pjesma, vika i cika, kolo, vreva i priča uzveličava pobjedu. Po koji se već i potukoše slaveći svaki svoje pleme, dok su mu drugi porugljivom primjedbom omalovažavali junaštvo.

Na kamenu sjedio je krvave glave i zgruvana tijela mrka, divljeg pogleda ban Pribina. Oko njega Držislav, djed, župani. Sjedi ban i gleda preda se. Teške su ga rane popale, ali mu je teža bol u srcu. Sramota ga izjeda, mržnja u njemu kipi kao smola u paklu.

Prispio je Mojsija iz Knina i pita ga:

„Bane, nestalna je sreća, je li? Tko mačem udara, od mača i pogiba."

„Gnjusni fratre!" ljutito će ban, a krvava pjena mu obli usne.

„Bane, ne ljuti se! Bog je nad svakim. Krvariš, rane su teške, daj, da ti ih povežem."

„Odlazi. Neka me nitko ne dira. Što prije vrag dođe po me, tim bolje," prkosno odgovara Pribina.

Mojsija odstupi. Držislav htjede pristupiti k banu, ali ga djed zaustavi:

„Ne! Osramotit će te pred svima! Čuvaj svoj ugled! Pusti pseto, da crkava."

„Još bi najbolje bilo postaviti ga na magarca, okrenuti ga prema repu, pa ga povesti u Knin," savjetova župan kninski Ljudislav.

„Župane, Pribina je bio ban hrvatski, pa tako da pogazimo bansku čast?" prikori ga Mojsija. „Tko ponizuje hrvatskoga bana, za srce ujeda sve Hrvate."

„E upravo šteta, što nas ne svlada i ne sasječe po avarskom običaju," promrmlja župan kninski.

„Kraljeviću, otiđi ti u grad, ja i Mojsija sve ćemo urediti. Ne brini se, makar Pribina nije vrijedan obzira, ali ćemo čuvati čast hrvatskoga bana."

Sunce se diglo visoko. Župani i Držislav vraćali su se u Knin. Vojnici ijučući od veselja nosili su plijen iz banova tabora.

Za Držislavom jaše zoran momak. Nikome nije poznat, ali upiru prstom u njega, jer je Držislavu spasio

život u kreševu. Kad se slomilo koplje i mač se prebio njegovoj četi, štitonoša klonuo, ovaj junak je svojim tijelom zaštitio Držislava, dok se bolje sklopila četa i odoljeli junaci neprijateljima. Jedva su iznijeli živu glavu.

Držislav se okretao i razgovarao se s momkom.

„Voleša, a naša četa iz Prosika zar sva izginu?"

„Sva," odgovara Voleša, negdašnji mladi ptičar.

„A ti, je li, ostat ćeš sa mnom, u mojoj službi?"

„Ne mogu. Želja me vuče po svijetu."

Držislav se nije više obazirao na Volešu. Žao mu je bilo, što ga ostavlja čeljade, s kojim su ga vezale ionako rijetke lijepe uspomene od djetinjstva. Drugi su se junaci čudili slobodi, s kojom govori s kraljevićem Voleša.

Kad su dojahali pored samostana sv. Bartola, još se jednom okrenu Držislav k Voleši:

„Čuj, onamo u onoj crkvi postavit ću zavjetni dar za današnji dan, da ti se ime dovijeka spominje."

Dotle je u pustome taboru ban Pribina, po licu krvav, prašan po odijelu, sjedio ne mičući se, kao da se okamenio.

Podalje su stajali Mojsija, djed i nekoliko seljaka. Seoski knez se jadao, da će mu rod skapati od gladi, jer da im je ban oteo do zrna žita i popalio staje i kuće.

„Da sam ja učinio, što je ban, koji ima goniti zlikovce, visio bih sada o grani," završi seoski knez.

Mojsija čuje i šuti. I on razmišlja, kakva je to pravica, da se djela velikaša pišu u kreposti, a ta ista djela u puka broje se u zločinstva.

„Kneže!" zovnu uto djed. „Spremi kola i volove, pa ćemo s banom na put."

„Kuda ćemo?" upita Mojsija.

„U Klis," odgovori djed. „Nije zaista ovaj grešnik za svete vaše odaje, brate Mojsija, ali naći ćeš i za nj kakvu ćeliju u Rižinicama. Tamo će slušati vaše pobožne molitve i imat će vremena, da okaje grijehe."

„Djede, šta si to namislio?" pita Mojsija, a djed govori:

„Kneže, idi i uredi, da večeras krenemo na put. A ti, momče," obrati se k drugome seljaku, „poleti u Knin, neka se spreme dvadeset momaka za večeras."

Mojsija primijeti, da su umorni, a djed odvrati, da će polako putovati i odmarati se.

„Bane, ne ćeš li vode, da se opereš?" nudi ga Mojsija.

Pribina šuti.

Djed naredi, da donesu vode i operu bana, a onda ga dade odnijeti u mlin na Krki.

Kad ga je seljački momak lagano prao, ban ga oturi i zagrebe po rani, da je opet udarila krv.

Seljaci se prekrstiše i udaljiše se kao od nečastivoga.

Sunce na smiraju orujilo je vrhove Dinare, na kojoj je još bilo snijega. Krka je tekla, kao da se ništa nije dogodilo.

XVII.

Dok je ban Pribina robio Kapitul, iz kraljevskoga grada Knina pobjegla je oprezno kroz tamu kraljica Jelena sa sokolarom Bojanom i Dragobratom uz obalu Krčića prema Labu na izvoru Cetine. Ali tek što mitiše slap Topolje, osjetiše, kako im ususret dolazi nekoliko konjanika. Čuo se razgovor ljudi i topot konja.

„Pribinini ljudi!" dahnu sokolar Bojan. „Uklonimo se."

Zavedavši s puta svoje konje zakloniše se u gaj, dok su prošli konjanici brzim kasom. Večer je bila hladna. Kraljica je drhtala od vlage i studeni.

„Ludo sam učinila, što sam ostavila Knin."

I za čas se zamisli. Tad se trgnu:

„Natrag! U Knin! Kako da majka ostavi sina?"

„Kraljice! Svi su puti zakrčeni," uvjeravaše je Dragobrat.

„Ne! Natrag! K Držislavu! Zajedno ćemo umrijeti."

„Kuda natrag? Gledaj! Topolje gori! Banove je vojske puna dolina. Bježmo put Cetine! Tamo su neprijatelji Pribinini."

I jedva se dade nagovoriti Jelena, da proslijede put prema Labu. Dragobrat je uvjeravaše, da je Knin nepredobitan, a ona bi samo bila na smetnju u opsjednutom gradu. Kraljevića će čuvati Grubiša.

Jedva se uputiše, opet se čuje kas konja.

Prisluškuju. Čuju se glasovi:

„Šta konj striže ušima?" upita sokolar.

„Da nije vuk..." Dragobrat će.

Zaustaviše se konji. Čuje se razgovor onih, što dolaze.

„Berko, ne čini li ti se, da je netko na putu?"

Dva konjika potegoše mačeve.

„Moramo prodrijeti do Knina, da obavijestimo kraljicu, ili izginuti," opet glasovi onih s puta.

„Ha, naši su!" sokolar će.

Dragobrat se javi:

„Božja pomoć i vjera!"

„Vjera!" odzvaše se ona dvojica.

„Tko ste, Božji?"

„Od Laba - grada."

„Pristupite bliže!"

Kroz noć konji s jedne i druge strane plahovito se približavahu strigući ušima i sipajući vruću sapu kroz nozdrve. Jelenin konj najednom otpuhnu i da će u stranu. Berko skoči sa svoga konja i prihvati snažnom rukom kraljičina za uzdu. Drugi konji propeše se poplašeni, ali ih vješti konjanici uzdržaše.

„Ko si?" upitaše oni od Laba.

„Ne boj se! Prijatelji," odvrati Bojan.

„Kraljev sokolar!" javi se Berko upoznavši glas.

„Pa kuda to? A tko je s vama? Kanda žensko."

Sokolar priđe k Labljanima i šapnu:

„Kraljica."

„Za Boga! Vraćajte se! Tamo oko Laba pala je banova vojska. Pali, tare i robi. Upravo nosimo vijest u Knin kraljici."

A Dragobrat će dosta hladno:

„A tamo oko Knina ban glavom porobio je samostan na Kapitulu i djed nam je naredio, da kraljicu krišom otpratimo u Cetinu."

Jelena sjaha uz pomoć sokolarevu. To učiniše i ostali. Opet zađoše s puta.

„K onoj strani nema puta. Jedino da pređemo preko Svilaje u Travnik ili preko Kozjaka prema Smini pa u Klis. Ali mnogo nas je, ako nas sretnu neprijatelji, dosjetit će se..."

„Ja ne ostavljam kraljicu," Dragobrat će.

„Ni ja!"

„Ni ja!"

„Ni ja!" redom se zarekoše.

„A ko će nam kazati put?" pitaju se.

„Znamo mi ovuda u blizini sve pute," kažu Labljani.

„Ne kasnimo! Zora nas ne smije u ravnici zateći."

Uskom su oputinom jahali po krševitom tlu. Konji vješti kršu pomnjivo su izbirali put između kamenja. Šutke, zamišljeni penjali su se po planini neki dio noći, a onda u zoru nabasavši na pastirsku kolibu zašli u nju. Pred kolibom predali konje pastirima, da ih nahrane i napoje.

Pastirske tri četiri kolibe probudile su se od sna, a njima umor i san oteščali oči. Kraljica Jelena sjela uz oganj, gdje se grijao stari Brko, pastir od 90 godina.

„Gospoja!" promrmlja starac. „Koji te pas dognao amo k nama? Kud ti u planinu?"

„Striče, zar ti je krivo?" sokolar će stojeći još na nogama.

„Putnici smo!" Labljani će.

„Putnici još nigda ovuda nisu prolazili. Da rekoste, lovci smo, još eto vjerovao bih. Ovamo zalaze samo lovci i pokatkada razbojnici. A eto danas imade svakakvih ljudi. Po noći putujete, nisu to čisti posli. A kud ova gospoja s vama? Da je nijeste oteli kome gospodskom sinu? Eh i toga ima."

Sokolar će nato pastiru:

„A šta, strikane, da ti nama dadeš, da se okrijepimo pa da opočinemo, a onda ćemo se razgovarati. I konje nam smjesti, makar u tor. Gospoja će te nadariti dobro."

„Ha? Imate zlatnika? Eh, gospoda! Kazivao mi je moj djed, da smo i mi negda davno, davno bili gospoda. Tamo oko Promine da je bio naš grad, a kad ono došli divlji narodi, razorili nam grad i popalili, pa mi utekli evo, vidiš, amo u Kozjak, da pijemo kozje mlijeko i sir na more prodajemo. Šta ćeš, vrti se svijet, danas gospodin, sutra crni rob."

Jelena se trznu.

„Daj, strikane, da što založimo!" Labljani će.

„Da, da! Vidiš! Nevjesta se prepala. Pobjegla."

I Brko se dovuče do vrata kolibice pa viče:

„Marula! Hej, Marula! I veloš! Panulu daj e caseu."

Pastir je sa svojima govorio još latinskim dijalektom. Po gori još je bilo nekoliko pastirskih naselja, koja su pobjegla u gore ispred Hrvata. Kroz stotine godina potpuno su se pohrvatili, jedva po koja riječ im ostala u govoru latinska i to nazivi domaćih potreba i pokućtva.

Brkova kuća je čuvala dobro tradicije, njegovi su se ženili samo iz ono malo kuća, koje su još govorile iskvarenim latinskim dijalektom. Taj dijalekat „kozarski", kako su ga prezirno zvali drugi hrvatski pastiri, jer ga nisu razumjeli, služio im je u međusobnom saobraćaju.

Brko je njim psovao nevjeste, a one stidljive krile se od tuđih ljudi.

Jedna je, najstarija, došla u kuhinju. Gnjusna, garave nakuštrane kose, u kojoj je bilo pljeve i slame, poderane suknje, bosa, a stopala joj se crnila kao noga u vrane. Po nosu i licu tragovi bakre i čađe.

Pratnja Jelenina, premda je navikla susretati neurednu seljačku čeljad, koja se u ono vrijeme umivala nekoliko puta na godinu, ipak se snebi gledajući, kako ta ženetina vuče za sobom musavo i golotrbo dijete, koje se dere i pada po zemlji.

„Desperot! Nesretnjače!" krevelji se žena.

„Daj mlijeka i sira ovim skitnicama!" latinskim će dijalektom Brko.

Jelena je razumjela, ali se nije odala.

„Gospoda, pa k nama siromasima dolaze, da ih hranimo. Kao da su kraljevi, pa da sam ih dužna hraniti!" mrmljaše nevjesta.

„Šuti i dobro ih nahrani, pa ćemo ih u pojatu poslati, da spavaju. Imat će oni zlatnika."

„Pa će ih tebi dati, stara budalo!" osorno će žena.

Jelena se pričinja, kao da drijema. Pratnja je također posjela oko ognja.

Nevjesta Brkova diže peku, a po kuhinji se razli miris pečena, ali zagorena kruha. Od ljutine kresnu ožegom po peki, pa onako drljava izdreči oči na Jelenu i opsuje je latinskim jezikom:

„Heu! Bah! Znaš jesti kruh, a ne znaš ga čuvati, da ne zagori!"

Brko miri nevjestu, a Jelena se gorko smijucka. Žena se još više žesti:

„Smije se, sad bi je ožegom po glavi, kako mi je draga ta gospojetina!"

„A gdje su ti sinovi, strikane?" upita sokolar.

„Za blagom, za blagom, dušo!" odgovara Brko hrvatski.

„Za lijepim blagom," prihvaća latinski nevjesta.

„A da kako nego za blagom," prihvaća joj svekar. „Čuli, da je vojska pala oko grada, pa pošli u šićar, da što ušićare."

„Koliko ih imaš ?"

„Tri, dušo mila kršćanska, tri — kao tri bora zelena. A biste li vi opočinuli, zaspali malko ?" nudi starac.

Pratnja kraljičina čeka, što će reći ona. Jelena šuti. Nevjesta se izdere na starca, što nudi strance. A on, kao da njoj i ne govori, promrmlja:

„Neka spavaju, imaju oni zlatnika."

Kraljica od umora nije mogla dalje. Oči joj se sklapale. Ipak se diže pa će pratnji:

„Izvedite konje! Dalje ćemo."

Sokolar će:

„Bolje bi bilo, da opočine tvoje gospodstvo."

„Dalje!" odlučno će kraljica pokazujući, da ne će prigovora.

Stari se pastir začudi, kako onu gospođu slušaju junaci.

„Daj nam sira i kruha!" zapovjedi Jelena.

„Sjedi, gospojo, sjedi, u goste mi ne dolaze svaki dan takvi," hoće starac, da ih zaustavi.

„Ne možemo ovdje ostati, ti nisi dobar kršćanin!" odvrati mu Jelena latinskim jezikom.

Stari se pastir zapanjio.

„Romanula! Romanula!" kliče.

„Ti zlo snuješ, starče, a noge su ti nad grobom! Ne bojiš se Boga!"

Starac se stao ispravdavati, moliti, ali Labljani su već izveli konje i nekoliko naramaka sijena, jer im pastiri nisu ni slamke položili životinjama. Uzevši kruh i sir ode kraljica s pratnjom prema Muću u Smini župi.

Odmaknuvši od pastirskog sela i namjerivši se na malen potok u šumi zaustaviše se. Prostriješe sijeno kraljici, da legne, a ostalo baciše konjima. Labljani stražahu straže, a ostali se krepljahu snom.

„Samo da prenesemo san preko očiju, pa opet dalje, jer je pogibeljno u ovome kraju," reče Jelena.

Labljani sjeli na kamen i budno paze i prisluškuju svakome šumu. Zamišljeno zagledao se u tle jedan, pa se obazreo, spavaju li kraljica i pratioci. Onda se primače k drugu, pa mu šapće:

„Čuj! Mi čuvamo ovdje kraljicu, a naš dom je samo garište."

„Pa? Što ti dolazi na pamet ? Zar te je vrag opsjednuo ?"

„Ne dao Bog, da bih ja što zlo mislio, nego hoću da ti kažem, kakva je sudbina ljudska."

„Jučer kraljica, danas bjegunica."

„Ne govori o tome! Pazi se!"

„A koje bi novce dao Pribina, da mu je dobiti u ruke kraljicu ? Je li, onda bi on bio kralj ?"

„Odlazi, sotono!" viknu Brko i divlje mu se zasjaše oči. Zubi se zabijeliše ispod brka, a pesti kao šapa divlje zvijeri zgrčiše se.

Onaj se prepade njegova pogleda i skupi se pod hrast na kamen.

Sunce jesenje sjalo je kroz šumu. Pod šumom se prostrla dolina, a po njoj su ratari orali, kao da se ništa neobično ne zbiva. Stotine ovaca lagano se penjalo uz brdo. Pastirska bezbrižna pjesma odjekivala iz brda. I kad su pucali stupovi hrvatskoga kraljevstva, seljak se osjećao siguran. Zapravo njega se nije država ni ticala, pleme mu je branilo žitak i imetak, a za drugo se imaju brinuti glavari župe.

Jelena se probudila iza kratka sna. Slušala je pjesmu pastira, gledala rad ratara i uzdahnula pred prizorom takve bezbrižne sreće.

K maloj crkvi u dolini polazio je svećenik. Zvonce je zacinkalo. Onako je svakoga jutra zvonilo na jutarnju u Zadru u mlade dane kraljičine. Pa ni onda nije ga bez tuge slušala. Građanske borbe, u kojima joj je obitelj imala izgubiti sve posjede i kad je imala bježati iz grada, ogorčile su joj te najljepše časove jutarnje i večernje službe Božje. Koliko se puta zaželjela mirnoga seoskog jutra! Mislila je, u zatišju je stan sreće i mira, a danas je prognanka u svome vlastitom kraljevstvu i u ovoj seoskoj zabiti strepi nad životom svojim, sinovljim i kraljevine. Sad tek razumije one noći očeve, kad bi on čitave prosjedio bdijući ili šetao po odajama nešto mrmljajući.

„Je li ovo Smina ?" upita sokolara.

„Jest. I eno crkva sv. Petra. Misnik polazi na službu."

„Ovdje smo sigurni. Župan Adam i pleme njegovo odavna su tvrdi stupovi kraljevske kuće," potvrdi Dragobrat.

„Pođimo najprije u crkvu!" kraljica će.

Niz potok Zmijevac oprezno se spustiše do same crkve. Ratari se iz polja ogledahu, pastiri zastadoše, žene noseći vodu na ramenima obrtahu se. U ono doba nisu bili česti strani ljudi, koji su u malome broju putovali.

Pred crkvom zastade kraljica.

Mala crkvica, kao i ostale u ono doba, bijelila se kao svijetla uspomena na slavnoga kneza Branimira. U doba toga slavnog kneza, poznata vrlo dobro i papinskom Rimu, jer je Hrvate povratio katoličkoj Crkvi od časovite Sedeslavljeve zablude, župan i pleme Smine župe podigoše ovu crkvicu na čast sv. Petru, poglavici apostola.

Uđoše u crkvu. Na ulazu u oltar majstorski ukrašena greda pleterom i kukama nosila isprepleten natpis, kojim ovjekovječi župan svoje djelo „u doba kneza Branimira godine 888. šeste indikcije, izakako je Krist od svete Djevice sveto tijelo uzeo".

Jelena se zagleda u natpis i razmišljaše:

„Domagoj, Petar, Sedeslav, Branimir, Mutimir... Krv, krv i opet krv, a zašto? Da vladaju, krvlju se poje... Čuvari pravice, zakona prvi zakon Božji pogaziše: Ne ubij!... I nad kućom Trpimirovom leži prokletstvo, krv. A čemu ja... I nigdje izlaska iz ovoga krvavog kola. Kneževsko žezlo, kraljevska kruna, carski dijadem, pa i papina tijara, sve, sve krvlju poškropljeno... A ova crkva ostat će vjekovima divna uspomena ljepša od kraljevske krune. Ona će grijati srca još i onda, kad se ne bude znalo ni za prah naš. Dignuta je ona za spas duša utemeljitelja, a vodit će k spasu tisuće..."

Kraljica uđe u crkvu i moljaše žarko za mir, a ne za pobjedu. Za spas Držislava i za dušu Krešimirovu.

Izišavši iz crkve dozva Dragobrata:

„Kad ćemo već dogotoviti crkve, koje zavjetovasmo?"

„Nijesmo krivi, gospojo kraljice. Zle godine," odgovori Dragobrat.

„Ponovimo, Dragobrate, zavjet. Što prije. Ako Bog dade, da i ova nevolja prođe bez zla, odmah ćemo nastaviti."

Za čas umukoše. Kraljica se sjeti, kako je Dragobratov Dragomir imao postati opat u njenoj zadužbini, ali nemila ga bolest ote ocu i tužnoj majci. Spomenu Jelena ime Dragomirovo, a Dragobrat samo uzdahnu.

„Bio Bogu draži," tješi ga Jelena.

„Bojim se, kraljice, da je to kazna Božja."

„Šta govoriš, Dragobrate?"

„Jest. Kazna je to Božja radi moje žene. Ona nije bila zadovoljna, da Bogu dademo Dragomira, pa ga Bog i sam uzeo."

„Ne ubijaj se tim mislima!" tješila ga kraljica. „Ko može znati sudove i puteve Božje? Bog će upraviti. Svi smo grešni, svi zaslužujemo pedepsu. I jedino dobrim djelima imamo utišati srdžbu Božju."

Jelena je stojala pred starom crkvicom obasjana blagim jesenjim suncem kao priviđenje. Oči je digla k nebu i usne su joj šaptale molitvu predanja. U dane kušnje obraća se k Bogu istine i pravice i sigurna je, da je ne će zapustiti.

Svećenik Luka od plemena djeda Grubiše, čuvar plemenske crkve sv. Petra, izišavši iz crkve pred kraljicu pokloni se duboko. Poznao ju je na prvi pogled, ta Smina nije daleko od Klisa i Solina, pa ju je vidio više puta. Zamolio je kraljicu, da se skloni u njegovu kuću.

Gostoljubivi dom svećenikov bijaše u suho građen i slamom pokriven. Pred kućom stari dub i pod njim stol. Kraljica sjede za taj stol, da se odmori. Ukućani popa Luke, braća i nevjeste bez straha stupiše pred kraljicu i pokloniše se, kako znadoše. Za majkama dotrčala i djeca, veća radoznalo motreći strana lica, a manja prihvatila se čvrsto skuta majčinih. Najpristalija i najmlađa među njima bijaše Lucija, žena Vukčeva.

Njezin mališan Mojsija znao je molitve i priče i kad je kraljica propitkivala djecu, on je prvi u ime svih odgovarao. Jelena se čudila, otkud sve to znade dijete, a pop će Luka:

„Zna, Bože prosti, više nego ja. Mati mu je mudrica."

„A koja mu je mati?" upita kraljica.

Lucija se smiješi i kaže:

„Ja."

„Ti? Čijega si roda?"

„Ilije Čovića iz Cetine," odgovara Lucija.

„Da ti nije ime Lucija?"

Žena kimnu glavom.

„Ti si to? Dođi bliže! Poznam te odavna. Otac Mojsija mi je o tebi pripovijedao. I ti si kao dijete znala mnogo molitvica."

Popu Luki srce raste. Pripovijeda, kako mu je sinovca Mojsija namjerio na Čovićevu kuću. Kraljica ga

pita, kako ga slušaju nevjeste, a on priča kraljici potanko o svakome djetetu u kući. Najstarija nevjesta, stopanjica, donosi ponude: mlijeka, sira, meda i svježa kruha. Ika joj je ime. Visoka, stara, a još uspravna. Blagodarna, ali i blagoglagoljiva. Namah stade pripovijedati Jeleni, koliko je sirota odgojila, a kraljica je pomnjivo sluša.

U selu se pročulo, da je kraljica kod kuće popa Luke. Sve povrvjelo: staro i nejako. Ono starijih ljudi, što ostalo kod kuće, a ne pošlo sa županom protiv bana Pribine, ostavilo plugove i došli i oni, da pozdrave kraljicu. Činilo se, da je to jedna obitelj. Tu sazna kraljica i novosti i događaje onih dana. Naizmjence pripovijedahu ljudi, kako su Cetinjani pošli na Vrhriku pa će put Knina. Župan Božiteh je skupio pet stotina konjanika i tisuću pješaka. Župan je Adam čuvao svoju župu i Klis protiv Splićana. Noćas je i on krenuo na Knin preko Travnika i Vrhrike.

Jedna mlada žena protura se do pred kraljicu i milo je gledajući govoraše joj kao majci dijete:

„Dobra kraljice, ne daj uzda kraljevstva iz svoje ruke! Dok ti vladaš, bit će mira. Ljudi nisu milostiva srca, kao što si ti. Ne daj, da se lijeva krv!"

Kraljica se ponovo smuti. Nije mogla ništa odgovoriti ženi, koja je žalila za svojim mužem. Da joj govori o Pribini, ne pomaže. Ne će razumjeti, da kraljica nije kriva i da i ona drhće za život svoga sina. Ne mogu junaci onako bježati, kao što ona bježi.

A naroda se sve više kupilo. Kljasti, hromi, nemoćni, siročad, krpama pokriveni bokci, stare prosjakinje vukli se zapomagajući, vapeći milostinju i pomoć.

I kao da pliva u sreći, kao da nikakve brige nema, Jelena bijaše vesela u tome društvu. A kesa, u kojoj je nosio Dragobrat novac, bivala sve praznija.

Jedna djevojka postrance sjedjela tužno i samo zurila u daljinu niz polje. Na nju se nitko nije ni osvrtao. Kad je opazi kraljica, pozva djevojku k sebi.

„Što je tebi?" pita kraljica.

Djevojka samo trznu ramenima.

„Jesi li sirota bez majke, bez oca?"

Djevojka odgovara:

„Ne znam."

„Ne znaš?"

„Ne zna ništa," uplete se pop Luka.

„Kako ne zna?" pita kraljica, našto joj Luka ispripovjedi, da je kupljena od Saracena, a odakle je, ne zna se, jer je zarobljena kao malo dijete.

„Jesu li ti dobri gospodari?"

„Nemam gospodara, dali su mi slobodu."

„A od čega živiš?"

„Ja i Cecilija živimo zajedno. Ona se nije htjela udavati, jer joj je umro brat i nevjesta, a ostala djeca sirote. Mi ih odgajamo, a svatko nam pomaže. Oru nam i kopaju."

Kraljica je pita, čemu je vazda tužna.

„Uzaludno je tješiti je," tumačili su kraljici. „Uvijek plače."

Djevojka govoraše priprosto, kao da se ispovijeda:

„Kako da ne plačem? Nigdje nikoga nemam. Ne znam, ko mi je rod, gdje mi je rodni dom, imam li majku, tuži li za mnom... Sve pusto, sve tuđe."

Kraljica pogleda po čeljadi:

„A da se u vas nitko nije našao, ni jedan momak, da uzme ovu jadnu djevojku za drugaricu života?"

Jedan starac odgovori u ime svih:

„A tko će uzeti tuđe čeljade, da nemaš ni roda ni svojte, ni plugom ni mačem da ti pomognu!"

Kraljica se obrati popu Luki:

„Nisu ti dobri kršćani."

A onda će djevojci:

„Bi li pošla sa mnom?"

Djevojka premišljaše časkom, a onda odgovori:

„Ne bih. Ovdje su dobri ljudi."

Rijetko kada bijaše tužna kraljica Jelena kao tada, kad joj je ta sirota odbila pomoć. Kad se kraljica uputila niz sminsko polje prema Klisu, cio ju je narod pratio daleko sve do napogled Klisa.

XVIII.

Glas je pošao po zemlji Hrvatskoj, da se iza toliko godina vladanja kraljica Jelena odriče kraljevstva predavajući ga mladome Držislavu, a ona će ostatak svojih dana provesti u tišini. Svečano će se još rastati s pukom na dan blagdana Male Gospe u Solinu, gdje je sagradila dvije bijele crkve na Otoku rijeke solinske. Toga dana

će se i posvetiti crkve: jedna na čast Bl. Dj. Mariji, a druga sv. Stjepanu. U crkvi Bl. Djevice odredila je za se kraljica mjesto ispred vratiju crkvenih, a sa strane evanđelja, u atriju iliti predvorju, gdje će snivati smrtni sanak. Crkvu sv. Stjepana odredila je za grobnicu hrvatskih vladara, a u njoj već i počiva muž Jelenin pokojni kralj Krešimir. Pripovijedalo se po polju i u šumi, na pralu i prelu, na pojilima i za žetve, na ognjištima i pod stoljetnim hrastovima, kako su plemenite te dvije crkve i da ih je dika vidjeti, kako se ogledaju u bistroj solinskoj rijeci. Mnogo je pastirče zaželjelo, da ih se nagleda, a djevojke su majke molile, neka ih povedu na posvećenje, da se naužiju čuda i ljepote, o kojima primorski putnici i trgovci pripovijedaju.

I stari svećenici po zagorskim županama htjeli su prije smrti vidjeti sjaj, kojim su sijevale nove kuće Božje i djela ruku samostanaca. Dalmatinski gradovi spremali poslanstva, a čak iz Rima i Carigrada imale su se donijeti svete relikvije za oltare.

A crkve kao dvije sestre bijelile se na Gospinu Otoku. Uokolo pjenila se kroz kolovaje mlinica rijeka, pa brzala prema moru i udarala na oka mosta, kuda je put vodio u Split, a baš na dno Gospine livade, gdje se još i danas nalazi slomljen taj stari most.

Bučila je voda u mlinicama i na dva buka, gdje se bacala kao bijesna. Jablani i vrbe i brijesti zakrilili crkve i mali samostan kod njih, gdje će stanovati braća reda sv. Benedikta, koji će čuvati crkve i moliti se za tu pokopane hrvatske kraljeve.

Godine 972. baš pred blagdan Male Gospe hrlio je hrvatski narod i dalmatinski građani u Solin. Putevima žurili se hodočasnici danju i noću. Bosonogi su putovali Zagorci i kad su s kliškoga klanca ugledali stari razoreni grad Solin, tražili su očima izvan onih ruševina „Gospin Otok". A kad su ga spazili i između jablana i vrba komad bijeloga krova i dva zvonika Gospine crkve, onda se krstili i zazivali Bl. Djevicu u pomoć.

Po solinskim livadama u večer gorjeli su ognji, pod brijestima spavao pobožni puk, amo tamo bogatiji raspeli šatore, a za odličnije svećenike i župane našlo se mjesta u Rižinicama i u novim kraljevskim dvorima nedaleko od Gospina Otoka, odmah na drugoj obali rijeke, u današnjim Dvorinama ispod ondašnjega sela Prosika.

Trgovci dotjerali na karavanama robu svakovrsnu. Kupovalo se sukno, mačevi, koplja, ostruge, sedla, zlatne i pozlaćene naušnice i razni uresi, a onda vuna i sukno.

Dan i noć čula se graja silnoga mnoštva. A crkve bile zatvorene.

Uoči Gospina blagdana svečana procesija s kraljicom i kraljem Držislavom na čelu iščekivala je nadbiskupa splitskoga i biskupa ninskoga s velikom pratnjom na brijegu nedaleko od mosta. Čulo se pjevanje psalama još izdaleka. Kralj i kraljica pobožno klekoše, a sav puk s njima, jer je nadbiskup nosio svete relikvije. Blagoslovi njima kraljicu i kralja i cio puk, a onda se svečani pohod uputi prema novim crkvama. Kralj Držislav i ban Godemir nošahu svete relikvije. Prelijeva se zlatna žica na ruhu crkvenom, a sunčana zraka otsijeva sa svijetlih kaciga župana i oštrica kopalja. Zaogrnute dugim šudarima stupaju žene, a na djevojkama cinkaju nizovi novca. Duge pletenice spuštene niz pleća okićene su upletenim vrpcama, a oko vrata bogatijima ogrlica od zlatnih zrnaca od fino izrađene žice filigrana. Kraljica, inače skromna i bez uresa, toga dana je ovila dijadem oko čela, a na njemu se blistalo drago kamenje iz istočnih strana, što joj ga negda poslao za vjenčani dar sam carigradski car.

Dvorski časnici u najsvečanijoj odori nosili su štitove, koplja, mačeve i buzdovane. Djed Grubiša i tepčija Kuzma ponosno su stupali, da pokažu splitskom i trogirskom prioru moć svoga dostojanstva.

Onoga dana narod je strogo postio. Suhi komad kruha i bob bila mu je hrana. Nekoji nijesu cijeloga dana ništa pa ni vode okusili.

Svete moći uniješe u samostan do crkve, a onda se imala započeti večernja.

Opat Mojsija pristupi nadbiskupu. Dobri starac je bio u neprilici. Davno su se zaboravili zaključci sabora splitskoga iz godine 925., jer se nijesu mogli provesti. Ta u Solinu u benediktinskom samostanu pjevala se služba Božja glagoljački. Mojsija je donio teške knjige ispisane glagoljačkim slovima. Splitski latinaši prijeko gledahu Mojsiju — kao heretika. Nadbiskupov doglavnik, rođen od oca Hrvata i majke Latinke pa stoga žestok latinaš, sa slatkim posmijehom i onda s namještenom ozbiljnošću velikoga dostojanstvenika dokazi-

vaše, da se večernja ima pjevati latinski, jer dalmatinsko svećenstvo ne zna glagoljaški.

Mojsija je najmanje trpio baš toga doglavnika, koji kao gradsko dijete nije znao, što je puk, pa će mu:

„Poslao bih ja tebe u planine, da oblijećeš po vrletima, pa bi naučio i na silu glagolicu. A zar nije pravo benediktinsko, da su izuzeti ispod vlasti biskupove, i u njihovim crkvama ni biskup ne može vršiti službu Božju bez dozvole opata? Zar nije i sabor g. 925. dozvolio glagoljašima, da se služe svojim jezikom u samostanima? A ovo seosko svećenstvo hrvatsko da ne sudjeluje u svečanosti svoga kraljevstva, svečanosti svoje crkve, koja će biti na vjekove i do konca svijeta ponos i utjeha našega naroda? Gospodine i oče, ne slušaj one, koji bi sutra bili žešći glagoljaši od mene, kad bi im samo tako bio put otvoren do časti i imutka."

Doglavnik nadbiskupov, inače bogat nadarbenik, pognu još više skučenu šiju, zažmiri sivim očicama, nos mu se uvuče u debele obraščiće, te povrijeđen u svojem romanskom ponosu svjetova nadbiskupu, da ne popusti, ako želi biti pravovjeran. Baci preziran pogled na seosko svećenstvo, koje iz svojih torba bijaše izvadilo već poderane glagolske knjige i čekaše, da započne večernju.

Nadbiskup se zamisli, a onda odlučno reče:

„Mir i ljubav ima da vlada svugdje i svagda, zato, braćo i sinci, pjevajte večernju svojim jezikom, a posvetu ću ja obaviti latinski."

„Bože, na pomoć moju nastoj!" zanosno zapjeva opat Mojsija.

A zbor hrvatskih svećenika odzva se:

„Gospodi, pomagajući mi priteci."

Kad svrši koji psalam i svećenstvo zapjeva „Slava Ocu", onda sa livade cio narod nastavi: „Slava Ocu i Sinu i Duhu Svetomu" — kao da se gromovi ore, kao da slapovi buče. I većina latinskoga svećenstva uživaše u pobjedi Mojsijinoj, jer im ono nekoliko nametnika, od kojih jedni bijahu još i tuđinci, bijaše dodijalo. Kroz onu noć narod i svećenstvo moljaše neprestano oko novog samostana, gdje se čuvale moći svetačke.

Pred vratima crkve, prije nego će početi posveta, nadbiskup se okrenu kraljici i zapita:

„Kraljevsko veličanstvo! Sveta majka Crkva naređuje, da se prije posvete crkava imamo uvjeriti, jesu

li dolično svime opskrbljene. Zato po običaju Svete Crkve pitam, imaju li ove dvije crkve Bl. Djevice i sv. Stjepana sve, što je potrebno za služenje svete mise?"

Mladi benediktinac Ljubomir prikazuje nadbiskupu svojom rukom ispisane crkvene knjige. Djed Grubiša pokazuje zlatni kalež sav pokrit uresom, pleterom, viticama i dragim kamenjem. Prior splitski Petar pristupa i dariva na čast Gospi ruho kupljeno u Carigradu, a sokolar Filip pokuči za crkvu sv. Stjepana ruho poslano iz Dubrovnika. Poslala ga je kraljica Margarita, tužna udovica. Samostanci pokazaše knjigu života mučeničkih, antifonarij, knjigu noćnica i psalama.

Nadbiskup i svećenstvo divljahu se bogatim darovima.

„A od čega će se crkva uzdržavati?" pita nadbiskup.

Kraljica reče, da se i za to pobrinula, a kazat će poslije posvete, što je odredila. Za sada samo pruži bogato urešenu kutiju od čista srebra za čuvanje svetih moćiju.

Najposlije pristupiše mlade i stare dvorkinje noseći oltarne stolnjake, ubruse i ostalo ruho, što su ga same zgotovile. Po tom nagrnu narod i obasu crkvu i samostan bogatim košnicama pčela, suknom, ovcama i konjima, volovima i plugovima.

Opat iz Rižinica sve to prima i određuje, da se unese u novi samostan, a poslije će se predati novome opatu, kojega će kraljica imenovati u povelji na svršetku posvete iza službe Božje.

Svećenici su naizmjence čuvali svete moći, ali opat Mojsija probdio je sve do zore u žarkoj molitvi. Tek u cik zore naslonio je glavu i zaspao.

Kad je bilo misno doba i sunce već odskočilo za dva koplja, svečano poniješe iz samostana moći.

Kraljica pobožno stupa za njima. Kako nadbiskup i kler obilaze i škrope crkvu blagoslovljenom vodom pjevajući: „Oškropit ćeš me, Gospodine, hisopom i očistit ću se", tako kraljica drhće od uzbuđenosti. Čini joj se, da se cijelo kraljevstvo pere od grijeha onom vodom i molitvom. Osjeća, da je to čas, koji će se spominjati kroz vjekove. Činile joj se ove dvije crkve nepredobitne kule jače od Klisa i Knina. Iz njih će sijati svijetlo i kroz najtamniju noć probijat će tmine, koje budu pale nad plemenito kraljevstvo hrvatsko. Kako će svete moći

kroz vrata crkve, tako se njezina duša nadala, da će svečano unići kroz vrata nebeska u dom Gospodnji, u jače, svjetlije i nepredobitno kraljevstvo vječno.

Svećenici su pjevali:

„Sačuvaj, Gospode, dom ovaj neoskvrnjen dovijeka!"

Treći put obišavši crkvu biskup po pragu udari na križ štapom i zavika:

„Evo znak križa, bježite sablasti svekolike!"

Svečano, lagano otvaraju se vrata, šire se vratnice kao dvije ruke, koje će na krilo primiti pobožni puk.

Zidovi crkve su goli, bez ikakva nakita. Na ulazu u oltar po sredini kamene ograde uklesan kip Gospin milo gleda na puk. Po mekanoj gredi teče natpis: „Povrativši kraljevstvu mir kraljica Jelena podiže ovaj Dom Gospodnji u čast Bl. Dj. Marije i za pokoj duše svoje. Zdravo, Majko Djevice, odvjetuj za nas i za cio pobožni puk kod Gospoda".

U crkvu uđoše puk, svećenici s biskupom i kraljica sa svojim i kraljevim dvoranicima. Vrata se opet zatvoriše. Čulo se vani pjevanje:

„Vječni mir, Riječ Očeva mir je kući ovoj."

Opat Mojsija uzeo lonac pepela i posiplje po crkvi. Gleda ga kraljica, kako dostojanstveno prši pepeo, kao da njoj i nadbiskupu i svima kaže: „Dostojanstvo naše leći će u prah". Nadbiskup po onome pepelu piše grčka i latinska slova, a Mojsija pjeva:

„Blagoslovljen Gospodin Bog Izraelov, jer je pohodio i otkupio puk svoj..."

Pjeva sve jače, sve zanosnije, kao da se pomladio. Glas mu zvoni i riječi odjekuju:

„Spasenje od neprijatelja naših i od svih, koji mrze na nas."

„Da dade znanje spasenja puku svome za otpuštenje grijeha njihovih..."

Kraljica se preobrazila. Oči joj sjaju, usne podrhtavaju, grudi pune nekoga svetog zanosa i blaženstva. Osjeća veliko proštenje, koje silazi na cijelu hrvatsku zemlju. Grobovi otaca će se otvoriti, da se ovdje u novoj zadužbini izmire...

Nadbiskup je posvetio sol, pepeo, vino i vodu, da tom smjesom pomaže oltar. Kraljica prati svaku riječ molitve i srcem je prikazuje Bogu: kako nadbiskup blagoslivlje vodu, onako ona moli i namjenjuje sve za narod svoj.

„Posveti se riječju Božjom, vodo s neba, koju brda ne zatvaraju, ako te i tište... koja udaraš o hridine, a ne razbijaš se... po zemlji se razlijevaš, ali ne izčezavaš..."

I kad opet nadbiskup škropi s unutarnje strane zidove crkve, psalam za psalmom se niže:

„Jer se nadao u mene, oslobodit ću ga, branit ću ga, jer je poznao Ime Moje. Vapit će k meni i ja ću ga uslišati, s njim sam u nevolji njegovoj, izbavit ću ga i proslaviti..."

Svršivši posvećenje crkve Bl. Dj. Marije biskup je blagoslovio i crkvu sv. Stjepana, a onda je u novoposvećenoj crkvi Gospinoj opat Mojsija pjevao misu.

Skladno su braća otpjevala, zanosno je Mojsija pjevao. Kao val širio se taj njegov zanos od glave do glave po cijelom narodu. Kad zapjeva: „Slava va višnjih Bogu" — kao da će mu grlo pući, kao da će ga anđeli u visine ponijeti. Braća benediktinci, a za njima muško i žensko u crkvi i po livadi diglo ruke, uprlo oči u nebo i ori se pjesma hrvatskoga naroda, pjesma vjekova: „I na zemlji mir ljudima dobre volje."

Kraljici Jeleni od milinja suza suzu goni. Dim tamjana napunio dom Gospodnji, digao se u kubu na sredini crkve, ovio se oko stupova, širi se kroz vrata i prozore, da ga udahne i onaj narod, što je ovio crkvu sa svih strana.

Sunce Božje prosjalo kroz dim tamjana na prozore i kroz kamene rešetke. Zlato zavjetnih darova, srebreno posuđe, kandeliri, križevi blistaju se i žare. A zvona bruje kroz cvjetnu solinsku dolinu naviještajući veliki dan, koji nigda ne će minuti, već će se ponavljati kroz vjekove, dok se bude čula na zemlji posljednja hrvatska riječ na obali rijeke Jadra.

Nebesa su se onoga dana otvorila i nigda se više ne će potpuno zatvoriti nad hrvatskom zemljom . . . .

*

Po svršenoj misi kraljica s kraljem Držislavom u zlatu i damasku izišla na crkvena vrata. Oko nje župani i dvorani; ženska svita i plemići. Uza nju nadbiskup i svećenstvo. Kapelan Martin stoji za stolom pred vratima crkve. U ruci mu gušće pero, a pred njim na stolu svitak pergamene, kože ovčje. Kraljica se još jednom okrenu prema nutrini crkve. Uprla oči u veliki oltar Majke Božje, raširila ruke pa će na glas:

„Zahvaljujem ti, dobri Bože, koji si mi dao, da izvršim ovaj zavjet Tebi na slavu, Tvojoj Presvetoj Majci i sv. Stjepanu na čast. Podaj, Gospodine, po njihovim zaslugama, živima oproštenje grijeha, mrtvima, koji će ovdje počivati, pokoj i život vječni, kraljevstvo hrvatsko, kojim sam po milosti Tvojoj dosada upravljala, vodi, narod i svetu crkvu čuvaj, brani od zla i od neprijatelja štiti. Bl. Djevice, ja u Tvoje ruke predajem narod svoj, ti budi kraljica Hrvata."

„Amen na vijeke vjekova!" odzva se glas opata Mojsija.

Kraljica dade znak sokolaru i on zatrubi u trublju. Tajac posvuda. Tada se izdiže na stolac kapelan Martin. Nakloni se kraljici i kralju, nadbiskupu, svećenstvu i plemstvu pa jakim glasom čitaše:

„U ime svete Trojice! Godine od upućenja Gospodinova 972., za pape gospodina našega Ivana, za cara u Bizantu Ivana, ja Jelena, milošću Božjom držeći uzde kraljevstva na mjesto svojega pokojnoga muža gospodina Mihajla Krešimira, kralja Hrvata, i svoga sina Stjepana Držislava, također kralja Hrvata i od cara imenovanog patricija i upravitelja dalmatinskoga, htijući umiriti srdžbu Božju, da ne padne na naše kraljevstvo i narod, sagradih dvije crkve na mjestu zvanu Otok i to u čast Blažene Djevice Marije Bogorodice i sv. Stjepana Prvomučenika. Ovo učinih, da milostinjom i dobrim djelima otkupim kaznu za svoje i svoga naroda grijehe i držeći se zakona i odredaba naših starijih, da se naime sve zadužbine i zavjeti ubijenoga kralja imaju ispuniti i narod da ima za dušu njegovu dobra djela namijeniti. Zato, jer je kralj blage uspomene Stjepan Miroslav bio naumio sagraditi crkvu svome imenjaku sv. Stjepanu, a nije prispio, da izvrši ovo bogumilo djelo, jer ga nemila smrt pokosila, zato sagradih crkvu i posvetih je sv. Stjepanu i odredih je za grobnicu blage uspomene kraljevima Stjepanu Miroslavu i svome mužu Mihajlu Krešimiru i svima budućim kraljevima hrvatskim. Želeći pak, da se ime Bl. Bogorodice Djevice Marije slavi u Solinu, gdje je i prva crkva Njoj u čast bila podignuta od svetoga Dujma, oca vjere kršćanske u ovim stranama našega kraljevstva, zato sagradih i crkvu u čast Svete i Prečiste Majke Božje, da pod Njezinim okriljem bude naše kraljevstvo do vijeka i da se na Otoku sve do sudnjega dana časti i slavi Porođenje Velike Kra-

ljice neba i zemlje. U ovoj crkvi ja Jelena odabrah sebi grob, u predvorju naime crkve, gdje želim počivati smrtni sanak u sjeni svetišta i zajedno s ostalim kraljevima i kraljicama hrvatskim, da na dan Suda skupa ustanemo i u puti svojoj vidimo Boga Spasitelja svoga.

Da se pak ove naše zadužbine uzdrže, kako doliči kraljevskom dostojanstvu, dajemo i draga srca darivamo crkvama Bl. Djevice Marije od Otoka i sv. Stjepana: cijelo selo Prosik sa svim njivama, šumama i vinogradima i vodama, i to počevši od puta i mosta, kuda se ide u Split pa stranom, iliti Stinicom, sve do Huma ispod Gore Mosora i onda silazeći k rijeci pa niz rijeku do mora i sve do otočića Vranjica. Mlinicu uz ove crkve, koja je kraljevsko dobro, zajedno s mlinarom Martinom darivamo također crkvi sv. Marije. Sagradismo i samostan uz crkvu, da neprestano molitva sinova sv. Benedikta i njihovo budno čuvanje grobova naših umiri dušu moju i mojih milih, i opere od grijeha, a kraljevstvu našem isprosi u Boga mir, sreću i blagoslov Za opata novoga samostana postavljam Gostena, kojega po naputku Mojsija, opata samostana sv. Petra u Rižinicama, oslobodismo i dadosmo odgojiti u nauku Božjemu. Preporučujemo njemu i njegovim nasljednicima, da čuvajući grobove hrvatskih kraljeva u crkvi sv. Stjepana i Bogorodice Marije ne zaborave od pretička dobara darivati sirote, uboge i udovice, jer je vrlo prijatno u Boga djelo milosrđa, budući da nas samo Sveto Pismo uči: S milosrdnima ću biti milostiv.

Da se za sve pak vjekove uzdrži ova naša odredba čvrsta i nepromjenljiva bez ičijega prigovora i uznemirivanja, zaklinjemo svakoga, da pusti u miru počivati kraljevska naša dostojanstva i da ne dira u ovo, što po dogovoru i pristanku velikaša i doglavnika našega kraljevstva odredismo i pečatom pritisnutim utvrdismo.

Ako bi pak tko, prezrevši našu volju i bez straha od Boga, usudio se išta oteti od ovoga našeg dara, neka padne na nj srdžba svete i nerazdjeljive Trojice, zasramio se na Posljednjem sudu i za drugove imao Judu Iskariota i Šimuna Maga i Iruda. Prokletstvo trista i osamnaest svetih otaca ne dalo mu mira.

Napisano pred vratima Crkve Gospe od Otoka na dan svetkovine Porođenja Bl. Djevice Marije godine kako gore."

Pročitavši Martin povelju postavi je na stol. Jelena uze guščje pero i napravi znak križa, a kapelan do njega

napisa: „Ja Jelena, kraljica Hrvata." Onda redom nadbiskup i velikaši jednako učiniše, a najposlije Martin zapisa: „Ja Martin, kapelan gospoje kraljice, po njenoj zapovijedi od riječi do riječi zapisah i dovrših ovu darovnicu."

Gledali su ljudi, kako pero leti po koži, i divili se vještini Martinovoj.

„Ja bih ga za biskupa, kad mu onako teče," govorio je župan poljički Juraj.

„A šta je ono čitao?" pitaše jedan zagorski pop, jer nije ništa razumio, ta povelja je bila pisana latinskim jezikom.

Kraljica je čula te riječi, pa zapovjedi Martinu, da hrvatskim jezikom protumači narodu sadržaj povelje. Kad seljaci razumješe volju kraljičinu i da je opatom njezine zadužbine postao seljački sin, diže se iz stotina grla povlađivanje i blagoslivljanje:

„Majko naša, majko naša!"

Kraljica mahnu rukom, trubljač dade znak da se stišaju.

Jelena s praga svoje crkve prozbori ove riječi:

„Željna sam mira, slaba su moja pleća, da dalje nose teret, koji sam i dosada jedva podnosila, a bolest i godine oslabiše me, pa kad je Gospodin Bog dao, da mi je sin dorastao, da sam upravlja kraljevstvom, evo današnjim danom puštam u njegove ruke uzde kraljevstva. Sine, Držislave," obrati se k njemu Jelena, „evo ti naroda, budi mu otac i pastir, pa će te ljubiti i slušati. Bog te blagoslovio!"

Rekavši to Jelena se sa pratnjom između naroda uputi prema bližnjemu dvorcu preko rijeke, da u molitvi i tišini sprovede posljednje godine života. Za njom narod nagrnu blagoslivljajući je i dodirujući se njena ruha kao svetačkoga. Neke žene padoše na zemlju, da poljube stope nogu kraljičinih...

Oko crkve se dugo osjećao miris tamjana, a jedan starac obilazio je još crkvu, kad je ostali narod otpratio Jelenu. Slijep je bio i hvatajući se zidova milovao ih je gladeći ih rukom i udisao je tamjanov miris, a na svakome uglu ljubio zidove. Ušavši u crkvu opet je prelazio rukama po stupovima i zidovima.

Narod se vraćao — starac je zvao:

„Filipe, dijete, vodi me sada. Zadovoljan sam i hvala Gospodu, što mi je dao, da doživim ovaj veliki dan blagoslova i sreće. Ne žalim, da odmah umrem."

Mladi sokolar Filip vodio je iz crkve svoga djeda Tomu. S vratiju okrenu se prema oltaru stari Toma i zavapi:

„Zbogom, Gospe moja solinska, dovijeka se ovi dani ponavljali!"

Narod je s poštovanjem otvarao put starcu uklanjajući se.

XIX.

Drugoga dana, iza kako su se za Jelenom zatvorila vrata dvorca kod Gospe od Otoka, pokucao je na vrata Jelenina dvora — samostana ban Godemir. Otvorila je vrata mlada plava djevojka. Za čas su oboje zastali ne znajući, što da reknu jedno drugome.

Prvi progovori ban:

„Gdje je kraljica? Želim s njome govoriti."

Djevojka uvede bana u dvore i potrči, da javi kraljici želju banovu. U vrtu je kraljica sjedila pod orahom, a oko nje nekoliko djece. Kad joj djevojka javi dolazak banov, kraljica joj reče, neka ga dovede amo pod orah.

Zamišljena lica, ali odlučne neke volje stupi ban pred Jelenu. Ona ga ponudi, da sjedne.

Djeca, dotada vesela i slobodna, tuđe se od bana i plaho ga gledaju. Samo jedan mališan zagleda se u zlatne ostruge na banovim petama i pokazujući prstićem piskutaše:

„Onjo bode konja! Onjo bode!"

I uhvati za ruku kraljicu Jelenu:

„Onjo bode konja! E!"

Kraljica ga privuče k sebi, a i banu se razvedri lice, pa upita dijete za ime.

„Ne ću kazati!" junački će mali.

„Ne znaš!" ban će.

„A znam."

„Ne znaš!" smije se ban.

„A znam."

„A kako?"

„Ne ću kazati."

„Ne znaš, a ja znam: ime ti je Stjepan."

Mali izdreči očice, pa viknu:

„A nije nego Petal!"

„A kako je tebi ime?" mali će Petar gledajući u oči Jelenu.

„Meni je ime Jelena."

„A nije nego Klajica!" opet će mali, a Jelena i ban i djeca nasmijaše se.

„Ti si stara. A jesi li ti imala majku?"

„Jesam. Svatko ima majku. I mali je Isus imao majku."

„A mi nemamo," opet će mali.

„Meni je otac rekao, da si ti majka svih sirota i da ima u gradu Splitu otac sirota," reče jedna djevojčica.

„Razumiješ li, bane, što djeca govore?" upita kraljica.

„Razumijem. Priora Petra zovu ocem sirota."

„Ne mislim to," tumači kraljica. „Ti si ban i budi ono, što djeca govore — otac sirota — i vječno će ti ime ostati — trajnije nego da osvojiš čitav svijet."

„Kraljice, želim s gospodstvom tvojim govoriti." Jelena otpusti djecu.

„Čija su ono djeca?" pitaše ban.

„Martina mlinara. Umrla mu je žena i ostavila četvero nejačadi."

„I sada hrvatska kraljica odgaja mlinarevu djecu. Gospojo kraljice, znam, da ti je srce sada u miru, kad si se zaklonila iza ovih zidova. I meni se duša razblažila za ovo nekoliko časaka, što sam ovdje. Milina je pribivati među ovim anđelima, daleko od zloće i pakosti."

„Uistinu, bane," potvrdi kraljica.

„Ali, je li, nije svakome suđeno. I kraljica Jelena život je svoj provela u borbi i skrbi za kraljevstvo," primijeti ban Godemir.

„Tako je, bane."

„A ban je hrvatski dužan čuvati ono, što je dosada čuvala majka hrvatskoga kraljevstva."

„Istinito i pošteno govoriš, Godemire."

„I nije to lak posao. Ban Godemir za ljubav hrvatske sreće odrekao se staroga neprijateljstva s rodom Trpimirovića. Ban je potukao Pribinu pod Kninom i spasio jedinca Jelenina. I nisam tražio nagrade za se, i ako postadoh banom, cijenim im, da je to nagrada i čast mome starom plemenu. Ja sam tražio drugu plaću. Pribina mi je ranio grdnom ranom srce otevši moju vjerenicu Marušu. Kraljice, ti uživaš među tuđom dječicom odmarajući se od tereta života, a gdje će da se

odmori hrvatski ban? Kome da izjadam svoje brige, ko da me dočeka na pragu dvorova?"

„Bane, znam, šta hoćeš. Tražiš da povedeš Marušu Čudomerića, je li?"

„Gospojo kraljice, ona mi je negda vjeru zadala. Srce se topi, kad nevina dječica onako kao malo prije zbore, a moji su dvori pusti, hladni."

„A da Maruša ne će s tobom?" pitaše kraljica.

„Zar sam joj omrznuo?" zaprepasti se Godemir.

„Nisi, Godemire, nego su joj omiljeli tihi časovi u zabiti i crkvi. Ona je moja po Bogu i poštenju kćerka, koju ne rodih, a volim je, kao da je rodih. Ne pojimlješ ti, bane, što je majci kćerka? Kad ne imah od srca poroda, i moj muž Krešimir i djed dvorski Grubiša i svi dvoranici željahu, da se rodi sin, a ja bi, vidiš, voljela, da je bila kći. Pa kad ne imadoh kćeri, uzeh Marušu."

„Gospojo kraljice, ali ja sam prije isprosio Marušu za vjerenicu, nego si je ti uzela za kćer. Starije je moje pravo," dokazivaše ban.

„Ne kratim ti ga, ali pitaj djevojku, hoće li izići iz ovih mirnih dvorova."

„Poslušaj me, kraljice, pa sudi. Je li pravo, da najplemenitije mladice na lijepom stablu sahnu bez ogranka, najljepše loze bez grožđa? Sudi, je li pravo, da se na svijetu samo zlo množi? Ljubav je naša, kao kad se bijela tratinčica prospe po livadi, i od nje će se anđeli roditi. Naš rod treba poštenih srdaca, pa zar će mu ih pokloniti Pribina i njegov porod?"

Mladi junak govoraše zanosno, a kraljica ga sa zadovoljstvom slušaše i napokon iza kratkoga promišljanja progovori:

„Bane! Kraljica Jelena odrekla se sjaja prijestolja, da ovdje u tišini posveti posljednje dane života Bogu i siromasima. Potrebna mi je pomoć u ovoj samoći, koju odabrah. Maruša je sama ponudila svoju mladost. Vjeruje, da će naći mir i zadovoljstvo, kakvo je uživala na otoku, gdje je živjela daleko od ljudskih nevolja. Misliš li, bane, da će se ona snaći u životu bez mira, u životu punu borbe i skrbi?"

„Ne kažem, da će joj biti lako. Ali zašto da dobri bježe iz borbe? Ti si, kraljice, također i kraljevala i živjela, kao da si u samostanu, borila si se i molila, pa si spasila od rasula kraljevstvo. Što si ti bila kraljevstvu,

neka Maruša bude banovini. Mnogo je ondje zla, mnogo bijede i sirota i udovica i trebaju blage ruke."

Kraljica Jelena nije se dalje opirala, već će Godemiru:

„Bane, za tuđu sreću uvijek sam i veće žrtve prinosila, pa i sada evo odričem se posljednje utjehe. Vodi Marušu u brda, i kao što benediktinac Ivan voćke plemeni, tako i ti i Maruša duše i srca plemenite. Ja ću ostati sama. Ili ne, sama ne ostajem — eno bijele moje crkve od Otoka, ona će me tješiti."

Ban ustade i gledajući prema crkvi svetim zanosom obasjan govoraše:

„Ne će samu tebe, kraljice, tješiti, već sve Hrvate kroz sve vjekove."

Kraljica ustade i uputi se u dvor. Pozva sa sobom i bana. Lagano je hodala kraljica, a banu se činilo, kao da prati sreću domovine i sreću svoju. U onome času sjećao se minulih godina i bana Pribine, kad bi došao u posjete Bribircima. Iz očiju mu je sijevala vatra, što proždire, a kraljičine su oči kao zvijezde. Pribina je vjerovao samo u sebe, moć, mač, bio je vihor ljetni vrh dozrelih usjeva, a kraljica plodna kiša. „Vlast, vlast, da zgaziš i satreš sve, što ti je na putu," vikao je Pribina Grguru Bribirskome, a Jelena držaše vlast, da digne i spasi, što leži na potaru. Šutke i u tim mislima ušao je ban u dvor.

*

Već je večernjica zasjala na nebu, kad su bana ispratili na vrata kraljica Jelena i Maruša. Uredili su dan vjenčanja i odlaska u postojbinu banovu.

Lagan šum rijeke pratio je bana, a s neba plava i čista pozdravljala ga večernjica. Nebo se u prvom sutonu još žarilo na zapadu, a s Mosora zadnji rumeni trag iščezao. Čulo se blejanje janjadi, lavež pasa i pjesma pastira. Posred zelenila bijelile su se na Gospinu Otoku dvije sestrice — crkve. Iz njih se sipala svjetlost kroz kamene rešetke na prozorima. Ban zastade pred crkvama. Diže vučju kapu s glave i duboko se pokloni. Osjećao se presretan. I nebo i rijeka, vrbe i jablani i brijesti oko crkava ulijevahu mu u sretnu dušu blagi mir. Zričak je iz trave pozdravljao tu tihu večer. Iz bližih mlinica čuo se klepet mlinova. Ban razdragan raširi ruke prema crkvi Gospe od Otoka i pomoli se:

„O sveta Gospo od Otoka, sačuvaj ovaj mir za sva vremena hrvatskome rodu, da nigda ne posegne za tuđim, da u ovakvom miru duša mu se raji, a plod žuljevitih ruku da se tvojim blagoslovom postostruči i mlinovi ga spreme za hranu bogatu i ubogu i iz brašna s njiva naših da se kruh nebeski prikazuje na oltaru tvome na ovome mjestu svetu za rod naš, dok bude rijeka ova tekla, dok večernjica bude sjati..."

Ban se uputi prema mlinici, gdje ga čekahu njegovi vojnici.

Noć je bila, kad je družina jahala prema Klisu, što se kao orao na klisuri raskrilio i čuva nad zelenim solinskim poljem kolijevku hrvatstva.

XX.

Bijela crkvice Gospe od Otoka, draža od majke, milija od sunca, kako se blistaš okružena brijestima i jablanima, vrbama i čempresima! Ogledaš nam se u valovima rijeke, okićena zelenom livadom, poljskim karamfilima, bijelim sagom tratinčica i mirisnim ružmarinom. U najsretnijim danima mladosti roda moga sagradila te ruka svete kraljice, „majke sirota i zaštitnice udovica", u najljepše doba djetinjstva moga vodila me k tebi majka i ne sluteći, da ću život svoj tebi posvetiti, u tebi slavu Bogu pjevati i narodu srce i dušu krijepiti. U tebi sam prvu nauku primio, kod tebe mi djetetu majka rano u grob leže, da pod tvojim okriljem sniva laki san, gdje i ostali naši seljani počivaju zajedno „s Jelenom, s uzoritim junakom Krešimirom i mnogim drugim kraljevima i kraljicama", kako ih spominje staro pismo.

Prohujaše nad tobom vjekovi od onoga dana, kad u tvoje predvorje položiše grobnicu kraljice Jelene i na njoj pobožna ruka benediktinska uklesa natpis:

„U ovom grobu počiva Jelena, slavna službenica Božja, žena kralja Mihovila (Krešimira), a majka kralja Stjepana (Držislava), koja je držala uzde kraljevstva. Umrla je dana 8. mjeseca listopada, a ovdje bi pokopana godine od upućenja Gospodinova 976., indikcije četvrte, cikla mjesečnoga petoga, epakte sedamnaeste, cikla sunčanoga petoga, dana petoga, koji pada sa šestim.

Ona, koja je bila za života kraljevstvu majka, postade majkom sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši, čovječe, reci: Bože, smiluj joj se duši!"

Pala si u doba, kad je na „Gospinoj livadi" pasao konj bezdušnika, koji nisu imali srca za sirote i udovice, ali si se opet do dva puta digla kao mladica iz posječena maslinova duba. Stanak si dragi Blažene Djevice, kamo godimice sa svih strana dolazi narod kao u doba kraljice Jelene.

Ostala je u duši hrvatskoj uspomena, da je tu naša slava i sreća zakopana, i zato oci naši u siromaštvu oskudni kruh jedući dizahu iznova zidove tvoje, jer sveto mjesto Gospe od Otoka ne smije ostati pusto, da se u ništa ne raspline proročka riječ staroga majstora.

Kada je veliki učitelj imena našega obasjan suncem primao iz ruku seljaka, koji je zemlju rovao, svete ostatke Jelenina groba i skladao nam slovo do slova imena njena, a zvona tvoja slavila i puk se zgrnuo i slušao slavu plemenitu prošlosti tisućljetne, tada sam i ja kao dječarac gutao njegove riječi.

Poslije osam godina prva pjesma moja bila je tebi posvećena... Crkva Gospe od Otoka i grob Jelenin otet je zaboravi, ali zar da potone u zaborav sestra tvoja, gdje sniva veliki praunuk Jelenin Petar Krešimir?

U tebi, bijela današnja crkvice, sanjarila je duša moja, u tebi čeznula za crkvom sv. Stjepana. Molio sam Gospu, da mi je otkrije.

Rekoh: Kraljica Jelena bijaše majka sirota, pa će uputiti korake k toj crkvi onome, koji je u osmoj godini ostao bez mekane ruke majčine, koja ga je u procesiji vodila oko Gospe od Otoka.

I kad se raskri tama vjekova, a pod nogama našim otvori se zemlja, uvidjesmo, da se Solinjani i danas, kao i kroz tisuću godina, mole Bogu nad grobovima hrvatskih kraljeva, da svećenik i danas moli: „Spomeni se, Gospodine, sluga i službenica Tvojih, koji prediđoše nas znamenjem vjere i počivaju u snu mira" — baš na mjestu, gdje Jelena je postavila oltar crkve sv. Stjepana.

I sretan i ponosan, što se meni otkri ta tajna, stupajući sa narodom mojim po Gospinoj livadi, diže mi se duh u visine nebeske, dok pjevamo:

„Zdravo, Djevo, kraljice Hrvata,
Naša majko, naša zoro zlata..."

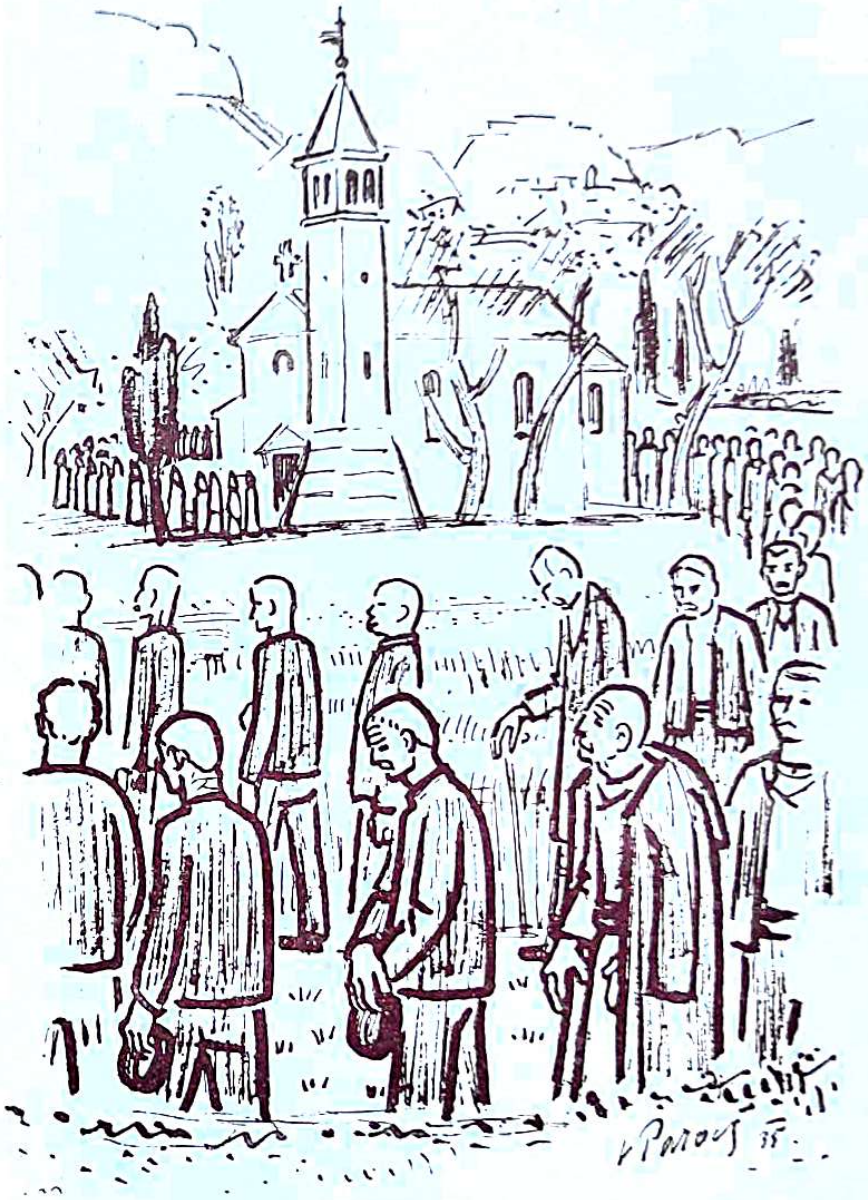

. . . GODIMICE SA SVIH STRANA DOLAZI NAROD KAO U DOBA KRALJICE JELENE . . .

Tada osjećam, da se i gore na nebu s milijunima blaženika svakoga plemena i jezika čuje i hrvatska pjesma pred prijestoljem Jaganjca.

Sa zvonika nas prati skladno i veselo slavljenje zvonâ, zrakom plivaju srebreni zvuci kroz vrbe, jablane i brijeste, po valovima rijeke i lagode cvijeće po livadi.

Kroz visoku travu ili preko mirisnih otkosa prolazimo i zajedno sa cvijećem, što se lelija i klanja, i s lišćem, što na jablanima i vrbama treperi i dršće, svi pjevamo svi se veselimo, što živimo i umiremo u hladu crkve Gospe od Otoka. Starci, djeca, majke i djevojke, momci naši čili beru cvijeće, što im je na dohvatu, i posiplju kip Djevice, Gospe od Otoka.

U te svete sunčane časove zaletjela se duša moja u dane, kad si se ti gradila, draga crkvice, a pjesma djetinjstva moga:

Crkvica se gradi,
Tamjanom se kadi —

pričini mi se, kao da tebe spominje. I počivajući kod „Gospina bunarića", šećući po obali rijeke, u predvečerje sanjareći na svetoj grudi kolijevke povijesti hrvatske, javiše mi se iz grobova sjene pradjedova i ono, što mi pripovijedahu, i ono, što duh nasluti, to ispričah rodu svome. A sve je to tvoj dar, Gospe od Otoka, sveta zadužbino Jelenina.

I kad dođe dan, da mi u tebi moja braća seljani zapjevaju staru našu pjesmu:

Braćo, brata sprovodimo,
Za nj se Bogu pomolimo,

onda ja ne tražim za tijelo svoje druge slave, nego da u tvome hladu počinem; jer sam te neizrecivo ljubio, Gospe moja od Otoka, jer ti si srce i ljubav naša, ti zavjetna svetinja čiste vjere naše, ti Čenstohova hrvatska.

I zato pisah ovo onako, kako se pred tvojim vratima razgovaram nedjeljom sa svojim rođacima i plemenjacima, onako, kako dijete vjeruje i govori o majci. Neka dakle ovo čitaju oni, koji imaju srce čisto kao djeca i moji seljani.

KONAC

O piscu ove knjige

I.

Do godine se navršava dvadeset godina — eheu fugaces! — da je u đačkoj „Luči" izašao feljton Lovre Katića „Po solinskim ruševinama". Čini mi se, da je pisac na taj svoj feljton, napisan ponešto u matoševskom stilu, zaboravio, a ja sam rijetko kada koju stvar pročitao s toliko užitka, kao tada tu plastičnu fotografiju don Frane Bulića i pjesničko oživljavanje solinske prošlosti. To je bilo u teško vrijeme rata, kad je nevolja šibala i staro i mlado, i kad je na hrvatski narod navalila teška ratna kuga praćena, osobito u Dalmaciji, gladu i krajnjom oskudicom. Živući u kraju, gdje se vojnička bahatost neobično isticala, u Sinju, mi smo mladi gimnazijalci osjećali u duši neizrecivu tugu i odvratnost prema svemu, što nas je sjećalo tuđega gospodstva i ratnih strahota i oficira, koji su iz obijesti vješali o stupove naše izgladnjele seljake — vojnike samo zato, što nisu pravilno zakopčali puceta na vojničkoj monduri! Oficirska bahatost bila je prekoračila svaku mjeru. Nije bilo sredstva, kojeg nisu upotrebljavali, da ponize obične vojnike. Po deset, petnaest vojnika visjelo je dnevno o stupovima u našem dvorištu glavom okrenutom prema zemlji, plava pjena im je navirala na usta, i čuo se samo jauk i lelek, a na kraju muklo stenjanje. I u raspoloženju, koje je sličilo bijesu, kad smo — ne znajući, šta bi drugo započeli, kidali slike Franje Josipa i cijepali austrijske zastave — došla je ratna knjiga „Luči", u kojoj se nalazila i spomenuta feljtonski pisana rasprava Lovre Katića. Sjećam se, kako smo tu apoteozu otpornosti i čestitosti don Frane Bulića jednostavno gutali. Ratna atmosfera sigurno je doprinijela svoj dio, da su zaglavne riječi toga feljtona „hicque aspiciens dic: Croatiae miserere Deus" postale našom svagdašnjom molitvom. Čitave pasuse toga feljtona učili smo ja i moji drugovi na pamet. Ono blistavo risanje don Frane Bulića; ono isticanje, da je don Frane čestit Hrvat, ali baš zato malo kome drag; ono nadovezivanje hrvatske prošlosti na podlogu kršćanskih mučenika; onaj optimistički usklik, da ni pakao ne će odnijeti Hrvatima domovine — sve je to bilo kao melem za naše mlade, izmučene duše, koje su, zatalasane hrvatskom narodnom

sviješću i ponosom od naših dragih učitelja franjevaca, trajno bile u groznici.

Prošla su ratna vremena i neprilike, a ja sam često mislio na taj feljton don Lovre Katića. Često sam pomišljao, da li će ovaj pjesnik naše stare prošlosti progovoriti jezikom i stilom feljtona „Po solinskim ruševinama".

I doznao sam, da hoće, doznao sam od — don Frane Bulića. Više se ne sjećam godine, sreća me namjerila u vlaku između Splita i Zagreba na don Franu. Nikada ne ću zaboraviti naš razgovor započet u Solinu, a dovršen negdje oko Gračaca pred ranu zoru. Morao sam gotovo tjerati velikoga pokojnika, da ide spavati. I pošao je, da negdje oko Ogulina zakuca na vrata moga kupeja i gotovo zavikne:

„Perge modo et, qua te ducit via, dirige gressum! Ova mlada generacija samo bi spavala!"

I don Frane me uze još pospana za ruku i odvede u svoj kupej. I opet nastavi: o politici u Dalmaciji prije četrdeset godina, o Grguru Ninskom, o Valdeck - Rousseau, o Solinu i o svojim nasljednicima na području arheologije i stare hrvatske povijesti. Govorili smo o dru Grginu — tako je, jao, rano pošao za don Franinim stopama! — i o dru Baradi, tada, čini mi se, još „brucošu" na zagrebačkom filozofskom fakultetu, i o dru Karamanu i napokon — o don Lovri. Don Frane se mnogo nadao od tih mladih učenjaka. Kad sam mu spomenuo don Lovrin feljton u „Luči", don Frane se nasmija, pa će mi:

„Znate, mislio sam katkada na don Lovru sjećajući se rečenice: cur mea dicta negat duras demittere in auris? Ali bolje je ovako: on će u suhi znanstveni rad unijeti i umjetničku žicu! A to ne bi mogao, da se ne bavi literaturom. I spremamo, dogovaramo se nešto, vidjet ćete. Baš će progovoriti don Lovro iz feljtona „Po solinskim ruševinama"..."

Don Frane je aludirao na knjigu „Stopama hrvatskih narodnih vladara", koju je zajedno s don Lovrom kasnije i objavio u nakladi Hrvatskoga Književnog Društva sv. Jeronima, i u kojoj je doista progovorio don Lovre iz ratne knjige „Luči".

II.

Don Lovre Katić, koji se rodio u starodrevnom Solinu 7. veljače godine 1887., nije novo lice u hrvatskoj književnosti i nauci. Njegov je rad već toliko opsežan, da bi bio dovoljan za jedan čitav život. Rođak je velikog don Frane, pa se i on posvetio svećeničkom zvanju i studiju povijesti. Svršio je gimnaziju u Splitu, bogosloviju u Zadru, a zatim je oko desetak godina bio u dušobrižničkoj službi. Nakon rata upisao se na zagrebačko sveučilište i tu je studirao povijest i slavistiku. Položivši profesorski ispit služio je u državnim gimnazijama u Dalmaciji, dok nije postao profesor, a zatim i ravnatelj splitske biskupske gimnazije. Pred nekoliko godina položio je na zagrebačkom filozofskom fakultetu stroge ispite i postao doktor filozofije.

Katić se počeo baviti književnim radom vrlo rano. Prva njegova crtica „Kiša sipi" izašla je u đačkom listu „Pobratim", kad je bio u četvrtom razredu gimnazije (1902. god.). U starijim razredima gimnazije uređivao je pod vodstvom dra Ante Alfirevića (sada člana Družbe Isusove u Zagrebu) sjemenišni književni listić „Neven". Osim uređivanja on je u listu ispunjao šaljivu kroniku, a pisao je također crtice i pripovijesti. Pripovijesti i crtice mladoga Katića bile su zapažene od urednika katoličkog đačkog lista „Luči" i u „Luči" su neke preštampane. Kao bogoslov suradivao je u „Luči", u kojoj je objavio više crtica, od kojih je jedna preštampana u „Hrvatskom Kolu". U tim prvim crticama opažamo karakteristike, koje je Katić sačuvao kroz čitav kasniji književni rad: diskretna lirika, osjećaj prema domaćim ljudima i pejsažima te iskrena i duboka ljubav prema mrtvoj majci.

Došavši u župu Katić je imajući već otprije razvijen smisao za stvarnost počeo pisati pripovijesti iz suvremenoga života. Tako je nastala novela „N a k r i l u s m r t i" (objavljena u „Hrvatskoj Prosvjeti", a odavle preštampana u almanahu „Vedre hrvatske duše") i pripovijest „U b l a g a j n i" (izašla u „Našem kolu"), a u noveli „N j e g o v B o ž i ć" („Hrvatska Prosvjeta") pisac priča uspomene na svoju mrtvu majku.

Ubrzo je napustio pisanje novela i pripovijesti, ali je i dalje nastavio pisanjem m a l i h p o a n t i r a n i h c r t i c a, u kojima iznosi svoje osjećaje i crta okolinu. Taj rad nastavlja sve do najnovijeg vremena objavljujući u raznim publikacijama svoje zaokružene crtice, koje su često upravo pjesme u prozi. U novijoj hrvatskoj književnosti osim F. Mažuranića i R. Katalinića-Jeretova nitko nije tako sustavno pisao crtice kao don Lovre, a po umjetničkoj vrijednosti, po jasnom i lirski obojenom iznošenju duševnih raspoloženja dosta njegovih crtica može stati uz bok Mažuranićevim crticama. Sigurno će čedni don Lovre malko sumnjivo gledati na ove moje retke i možda će ih smatrati laskanjem, a ne uvjerenjem, ali kad bi se njegove probrane crtice skupile u jedan svezak, onda bi se doista vidjelo, da moje riječi nijesu nikako pretjerane. Vrijednost njegovih crtica opazio je i poznati češki prevodilac O. F. Babler, pa je jednu („C r k v i c a") preveo na češki (u književnom časopisu „Archa" g. 1933.).

III.

Kako je trajno osjećao sklonost za povijesne nauke (u Dalmaciji je već ustaljena tradicija, da se svećenici bave poviješću, pa su sigurno u Dalmaciji devet desetina povjesničara od značenja svećenici), Katić se i prije polaska na sveučilište bavio mnogo poviješću. Stekavši na sveučilištu solidnu znanstvenu spremu i metodu, dao se na sustavan znanstveni povijesni rad. Kad je pred nekoliko godina u povodu podizanja spomenika Grguru biskupu iz Nina pitanje tog hrvatskog biskupa i nje-

govih odnosa prema glagolici i splitskom nadbiskupu postalo aktuelno, i kad su se tom prilikom pojavila mnoga kriva i tendenciozna mišljenja, Katić je prvi energično ustao protiv predrasuda i krivih teorija, i to najprije u jednom javnom predavanju, a zatim u posebno otisnutoj znanstvenoj raspravi „Grgur Ninski u borbi sa splitskim nadbiskupom Ivanom". Kao što je don Frane ljubomorno čuvao kamene uspomene, tako i don Lovre ljubomorno pazi, da ne bi pretjerana kritika oborila ono, što je nauka dokazala kao istinito. Zato je i ustao protiv teorije dra V. Novaka, profesora beogradskog univerziteta, koji je tvrdio, da su povelje kralja Zvonimira i Stjepana III. falsifikati. Don Lovre je objavio raspravu: „Još o poveljama Zvonimira i Stjepana III." („Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku"). U toj je raspravi Katić utvrdio autentičnost spomenutih povelja, pa je pokojni Šuflaj napisao u „Starohrvatskoj Prosvjeti", da je pitanje Zvonimirovih i Stjepanovih povelja nakon Katićeve rasprave definitivno riješeno.

Posebnu je pozornost naučnih krugova svratila Katićeva rasprava „Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira", koju je napisao na temelju zapisaka iz devetog stoljeća, koje je O. Marin pronašao u Bernu. Tragajući naročito za dokumentima iz Trpimirova doba Katić je pronašao nove prijepise Trpimirovih i Mutimirovih povelja, o kojima je baš sada štampao posebnu raspravu. Pored tih povijesnih rasprava napisao je povijesno-zemljopisnu studiju „O sredovječnoj topografiji od Omiša do Trogira". Uz taj posve znanstveni rad Katić je napisao „Povijest katoličke Crkve" kao udžbenik za srednje škole, ali ta knjiga nije uvedena u škole iz razloga, koji nemaju ništa zajedničko s pedagoškim i naučnim principima.

Posebno poglavlje rada don Lovre Katića jesu njegove djela iz područja hrvatske povijesti napisana za seljački svijet. To su knjige „Stopama hrvatskih narodnih vladara" (napisali zajedno don Frane Bulić i don Lovre Katić), „Na vratima hrvatske povijesti" i „Svoji na svome". Sve tri knjige (kojima će Katić napisati daljnje nastavke, dok tako ne obradi cijelu hrvatsku povijest) izdalo je Jeronimsko Društvo pruživši tako širokoj publici neobično solidna povijesna djela napisana u pristupačnu obliku. Široko poznavanje predmeta, naučna ispravnost spojena s ugodnim načinom izlaganja, a sve to protkano žarkim patriotskim osjećajem i ljubavlju za našu starinu — to su, ukratko rečeno, odlike ovih djela. Bilo da crta političko stanje ili ratne zapletaje, bilo da iznosi kulturne prilike ili opisuje život i običaje, Katić je znao uvijek pronaći ugodan način pisanja uvodeći dijaloge i crtajući situacije ozbiljnim i pristupačnim stilom. On je vještom rukom umjetnika - znanstvenika približio čitaču ona stara vremena tako, da ta njegova djela, osobito „Stopama hrvatskih narodnih

vladara" i „Svoji na svome", mogu poslužiti kao uzorak, kako treba pisati popularna djela. Cijeneći odlike njegova načina pisanja i Matica Hrvatska mu je povjerila pisanje „Hrvatske povijesti", koju je on već i napisao. Tim popularnim djelima možemo pribrojiti i toplo pisanu hagiografiju „Sv. Male Terezije", koju je također izdalo Hrvatsko Književno Društvo sv. Jeronima.

IV.

Popularni radovi iz povijesti hrvatske narodne dinastije pokazali su, da je Katić nesamo dobar poznavalac naše stare prošlosti, nego da je i njezin pjesnik. On je upravo spojio znanje učenjaka s osjećajem za mjeru, živahnost i plastiku umjetnika. Razumljivo je dakle, da je u prvom svom većem radu s izrazito umjetničkim pretenzijama — u ovom romanu „Kraljica Jelena" — posegnuo u doba hrvatske narodne dinastije. Želeći ipak doznati, zašto je don Lovre izabrao baš kraljicu Jelenu za središnju figuru svoga romana, obratio sam se na nj, da mi javi, koji su ga motivi vodili, kad je izabrao život kraljice Jelene i njezino vrijeme za predmet obradbe svoga romana. Dr Katić mi je odgovorio poduljim pismom, iz koga prenosim ovaj odlomak: „Radio sam s punim srcem. Radio sam kako je sam materijal pružao priliku i sam se odvijao. Odabrao sam kraljicu Jelenu zato, što sam u njezinu (sadašnju) crkvu polazio s majkom na misu i večernju. Još mi danas nekoje stare Solinke pokazuju mjesto, gdje sam s majkom klečao, a zato je to za me mila uspomena, jer majka mi je umrla, kad mi je bilo osam godina. Kod Gospe od Otoka sam se igrao po livadi idući na „dotrinu" (kršćanski nauk), tu mi u groblju leži majka, otac i svi moji... tu i danas svake nedjelje govorim misu i propovijedam. Kad se otkrivala crkva Jelenina g. 1898., baš sam se spremao za prvi razred gimnazije i sjećam se dobro veselja pok. don Frane Bulića, kad je našao poznati natpis. Uz Gospu od Otoka po mojoj jednoj raspravi („Ubikacija crkava sv. Mojsija i sv. Stjepana," koju sam štampao g. 1929.), društvo „Bihać" otkrilo je baš crkvu sv. Stjepana, grobnicu hrvatskih kraljeva, godinu dana iza moje rasprave. Eto, zato mi je draga Gospa od Otoka, i moj se roman imao zapravo zvati Gospe od Otoka. Da li sam uspio, neka drugi sude, ali ja sam izlio svu svoju dušu u ovaj roman, i sada mi je lakše."

Bit će, da su pored ovih ličnih razloga postojali i „objektivni" razlozi, koji su naveli don Lovru, da prikaže svijetli lik kraljice Jelene, koji će sigurno nakon njegova romana postati još draži i bliži našoj javnosti. Lik kraljice Jelene i njena uloga u hrvatskom javnom životu onoga vremena sami su po sebi i te kako zamamljivi za umjetnika - znanstvenika.

Iako ovo nije mjesto, na kome se može govoriti o vrijednosti i značenju Katićeva romana — knjiga je sama najbolji tumač svojih osobina — ipak neka mi je iznimno dopušteno spome-

nuti neke nesumnjive odlike ovoga djela. Katić nije podlegao patetici, kojoj se obično ne mogu ukloniti pisci naših historijskih romana. U tome je pošao stazom M. Nehajeva, premda se ne može govoriti o kakvom utjecaju Nehajeva na Katića. U romanu nema na široko zasnovanih slika, iskričavih i raskošnih, sa mnogo sjaja i blještavila. Te „negativne" strane zapravo su velika odlika Katićeva romana. Katić daje, kao u filmu, brze, male i jasno ocrtane i markirane slike. On je dao radnju u slikama, a ne u kontinuiranom zbivanju, koje, u romanima prikazano, imade gotovo uvijek na sebi trag ishitrenosti. On je u te kratke slike unio mnogo, dobro pogođenog, historijskog detalja, realistički prikazana, pa su te slike iz tako daleke prošlosti srdačno intimne i drage, da čitač neodoljivo osjeti, kako su svi ti događaji i sva ta lica tako ljudski privlačiva i bliska, kao da su s nama jedan dio života provela. Bez sumnje Katić je u mnoga lica prenio iskustvo i doživljaje iz suvremenoga života. Drukčije uostalom i nije bilo moguće raditi, kad nam povijest nije ostavila gotovo ništa o osobinama lica iz romana. On je mnogim licima stavio u usta izjave, koje su u najvećoj mjeri aktuelne, i ne znaš, da li je u njima više govorio Katić historik ili Katić umjetnik - patriota. To ne mijenja ništa na stvari, niti umanjuje vrijednost samom djelu, jer je, što je kod umjetničkog djela najglavnije, pisac znao svim licima uliti dah života. Figure su u ovom romanu žive, od kosti i mesa, sa svim dobrim i slabim čovječjim stranama. Možda su jedino kraljica Jelena i svećenik Mojsije idealizirani, ali i ta je idealizacija umjerena i toliko realistički prikazana, da se i velika kraljica Jelena prikazuje kao živa, realna majka, žena, vladarica. Točno prikazivanje onog vremena, poznavanje iz autopsije svakog kutića, na kome se radnja odigrava, realistički dah, koji se osjeća gotovo na svakom licu — sve će to uz mnogo drugih odlika učiniti ovu knjigu popularnom.

Možda bi se književni teoretici mogli prepirati, u koju književnu vrstu ova knjiga pripada — da li je to roman ili niz historijskih minijatura spretno povezanih oko kraljice Jelene i kralja Krešimira, ili je to po uzoru romanizovane biografije romanizovana historija. Bilo s tim pitanjem kako bilo, ova knjiga sa šekspirski nemoćnim i bezvoljnim kraljem Krešimirom, koga neprestano progoni uspomena na umorenoga brata, sa kneževskim figurama, sablasno punim dinamike (Pribina), sa svetačkim likom o. Mojsije, sa velikom i svijetlom slikom kraljice Jelene — ova i ovakva knjiga ulit će u mnogo srce ljepote i ljubavi — ljepote i ljubavi prema našoj starini, prema nama. A što bi od jedne knjige mogli više i očekivati?

U Zagrebu uoči sv. Nikole 1935.

M. UJEVIĆ

KNJIŽNICA DOBRIH ROMANA